

M
A
G
Y
A
R
T
A
N
Í
T
Á
S

*Petelei István, a magyar novella mestere
(1852–1910)*

2012/4.
SZEPTEMBER–OKTÓBER

TREZOR KIADÓ

1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: (1) 363-0276 * E-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Az árak 2012. december 31-ig érvényesek.

Raktári szám:	Szerző:	Cím:	Iskolai ár (Ft)	Bolti ár (Ft)
TR 0001	Cs. Nagy Lajos	Alapfokú helyesírási gyakorlókönyv 3–8. osztály	760	960
TR 0002	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 3–4. osztály	720	920
TR 0003	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 3–4. osztály	450	550
TR 0005	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 5–6. osztály	720	920
TR 0006	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 7–8. osztály	760	960
TR 0007	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 5–6. osztály	500	660
TR 0010/T	Magassy László	Leíró magyar nyelvtan az általános iskolák 5–8. és a nyolcosztályos gimnáziumok I–IV. osztálya számára <i>(Tartós tankönyv változat, kemény kötésben.)</i>	820	930
TR 0011	Magassy László – Magassyné Molnár Katalin	Gyakorlatok, feladatok I. magyar nyelvtanból az általános iskolák 5. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok I. osztálya számára	200	250
TR 0012	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 5–6. osztály	500	660
TR 0013	Magassy László	Gyakorlatok, feladatok II. magyar nyelvtanból az általános iskolák 6. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok II. osztálya számára	200	250
TR 0014	Magassy László	Gyakorlatok, feladatok III. magyar nyelvtanból az általános iskolák 7. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok III. osztálya számára	200	250
TR 0015	Magassy László – Magassyné Molnár Katalin	Gyakorlatok, feladatok IV. magyar nyelvtanból az általános iskolák 8. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok IV. osztálya számára	200	250
TR 0016	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási gyakorlókönyv	1100	1350
TR 0017	Hangay Zoltán	Magyar nyelvi gyakorlókönyv	1100	1350
TR 0018	Cs. Nagy Lajos	Magyar nyelvi munkafüzet 1–2. osztály	550	650
TR 0019	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 7–8. osztály	600	750
TR 0021	Tánczos K.	Középiskolába készülök! Gyakorlókönyv magyar nyelvből	840	950
TR 0022	N. Császi Ildikó	Példaszövegek a magyar nyelvtan tanításához 2–8. osztály	630	750
TR 0023	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 3–4. osztály <i>(Átdolgozott, bővített, színes nyomású kiadás; szerepel a tankönyvjegyzéken.)</i>	960	1100
TR 0024	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 7–8. osztály <i>(Átdolgozott kiadás)</i>	600	750

MAGYARTANÍTÁS

2012. 4. szám

LIII. évfolyam

Lektorált módszertani folyóirat.

A megjelenő cikkeket a szerkesztőbizottság két tagja vagy két felkért külső szakember lektorálja.

Megjelenik elektronikus formában (e-mail-mellékletben megküldött pdf-állományként) évente ötször:

január, március, május, szeptember és november hónapban.

A korábbi számok hozzáférhetők az alábbi webhelyen:

<http://www.trezorkiado.fw.hu/indexmtan.html>

Szerkesztő:

A. Jászó Anna

Szerkesztőbizottság:

**Adamik Tamás, Benczik Vilmos,
Hangay Zoltán, Merényi Hajnalka,
Raázt Judit, Zimányi Árpád**

A szerkesztőség címe:

Budapest, Eötvös u. 77. 1153

Telefon/fax: 306-4234

E-mail: postmaster@adamir-retor.t-online.hu

* * *

Kiadja a Trezor Kiadó

A kiadó címe:

Budapest, Egressy köz 6. 1149

Telefon/fax: (1) 363-0276, e-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Felelős kiadó:

A Trezor Kiadó igazgatója

ISSN 0464-4999

Az elektronikus kiadás előfizetési díja 2012-re: 1000 Ft

A folyóirat megrendelhető a Trezor Kiadó címén, levélben, e-mailben, telefonon vagy telefaxon. Fizetés a megrendelést követően megküldött számla alapján csekken vagy átutalással.

TARTALOM

JUBILEUM

- Cs. Varga István: „Áldja meg az Isten...”.*
Jókai Anna jubileumára..... 2
- A. Jászó Anna: Az örök magyartanár*
(Találkozásaim Jókai Annával) 4
- H. Tóth István: Szembenézés egy 160 éve*
született műfajteremtő íróval..... 6

MŰHELY

- Máté Judit Eszter: Az egyházi szaknyelv*
metaforikussága.....12

SZEMIOTIKA

- Szűk Balázs: Nemzeti jelképek az 1956-*
ról szóló játékfilmekben22

NYELVHELYESSÉG – NYELVTAN

- Dóra Zoltán: Közterületek*
névváltoztatása a rendszerváltás után
és most.....28
- Zimányi Árpád: A túlhelyesbítés29*

RETORIKA

- Gonda Zsuzsa: Retorikaverseny a 21.*
században32
- Gonda Attila: A pohár félig üres, vagy*
félig tele?33

KÖNYVBEMUTATÓ

- Bencze Lóránt: Adamik Tamás:*
Sanctissima religio. Vallás- és
irodalomtudományi tanulmányok....34

ÖTLETTÁR

- Raázt Judit rovata.....40*

E számunk szerzői:

Bencze Lóránt, egyetemi tanár, Zsigmond Király Főiskola, Budapest ♦ Dóra Zoltán, tanár, Vác ♦ Gonda Attila, egyetemi hallgató, ELTE BTK ♦ Gonda Zsuzsa, tanár, doktorandusz, ELTE BTK ♦ A. Jászó Anna, egyetemi tanár, ELTE BTK ♦ Máté Judit Eszter, doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem ♦ Raázt Judit, tanár, ELTE BTK ♦ Szűk Balázs, költő, tanár, Debrecen ♦ H. Tóth István, tanár, Balassi Intézet, Budapest ♦ Cs. Varga István, tanár, ELTE BTK ♦ Zimányi Árpád, tanár, Eszterházy Károly Főiskola, Eger

Cs. Varga István

„Áldja meg az Isten...”

Jókai Anna jubileumára

Jókai Anna barátságából többször is remek előadást tartott, maradandó élményt szerzett diákjainknak az ELTE Tanárképző Főiskolai Karán...

Metaforikusan, a *stilla maris – tenger cseppje* módszerével utalok arra, hogy Jókai Anna az *Ima Magyarorszáért* című költeményében Kölcsey *Hymnusát* is megidéző, megrázó erejű költeményében elősorolja mindazt a csapást, szenvedést, amit a magyarságnak el kellett viselnie az elmúlt évszázadban. Az „*Öregisten, Nagyisten*” megszólítással indított „*jelentár*”-t refrénszerű ismétlődés, intés zárja. Csendes és szelíden sugallja: a nemzetellenességnek ma sincs vége. Gondoljunk hitünk, magyarságunk, kultúránk, anyanyelvünk állapotára, keresztény és magyar műveltségünk szörnyű romlására az állítólag „veszedelmesen keresztény” Magyarországon. Az imavers záróakkordja, fohásza hallgattassék meg az Égben, és váljon valóra a földön: „*törvényed vezessen / hogy e kis nép oda ne vesszen / át ne lyukadjon helyünkön a térkép / serkentsd fel szolgád a Magyarok Istenét / kend meg könnyektől elhomálylott szemét / küldd le a magasból újra e véres-veres földre / tartsd köztünk szellemét most és mindörökké.*”

Éhes élet című, legújabb regényében tovább munkálkodik a kortárs magyar öntudat és énkép árnyalásán. Modern nyelvi-formai szépségre törekszik, funkcionálisan és vaskosan megjeleníti korunk trágár beszédét is. Fontosnak tartja az emberi helyzetállás, szerelem és szeretet, a hűség, szépség és jószág bölcséleti koncepcióját: a keresztény világkép értékszemléletén nyugvó, szeretetelvű univerzum továbbépítését. A posztmodern kísérletekre is kitekintő prózanyelvet teremt új művében. Korunk egyik jellegzetes családjának a története ez – igen modern feldolgozásban. Itt már a korábban elvált, újra házasodott nagyszülőkkel, szülőkkel, korábbi partnerektől származó, egymáshoz nem vérség szerint kötődő gyerekekkel és a hozzájuk csapódó személyekkel találkozunk.

Szépírói művészetének, olvasottságának és népszerűségének egyik titka: a szöveg befogadhatósága, „újraírása”, amely mindig a befogadó, az elemző beállítódásaitól, értékszemléletétől függ. Személyiségünk, azonosság tudatunk határozza meg válaszainkat. Ezért is fontos a „szöveg szándékának” tiszteletben tartása. A *kérdés-felelet* elv alapján kialakítható dialógusviszonyt „*a mű mint eredeti válasz – jelenlegi kérdés – új megoldás*” összefüggésben érdemes vizsgálni. A szoros olvasat és az újraolvasás az átgondolt szövegértelmezésben hathatósan segítheti a lényeges mozzanatok feltárását. Professzionális olvasatra csupán annyira van szükség, amennyire előfeltétel az olvasás.

A kritika egy része mindig is elismerte Jókai Anna eredményeit. Igaz, voltak, akik ideológiai szempontok miatt szerették volna kitudni a kortárs irodalmi életből. Az olvasók, az értő kritikusok pedig fokozott figyelemmel, szeretettel viszonyultak művei iránt. Mára már az *egypárturalmi* ideológia kritikussai elfogytak, akik pedig még vannak: bölcsen hallgatnak.

Az *Éhes élet* címadása Molnár Ferenc *Az éhes város* c. művét asszociálja. A maró gúnyval, izgalommal fűszerezett regény keletkezési dátuma: 1912. Az olvasó nem tudja eldönteni, melyik korról szól: ennyire semmi sem változott nálunk száz év alatt?

Jókai Anna kezdetektől fogva műfaji szempontból is mindig új és újabb művet alkot. Van titka: az állandósult változás lényegét egy francia közmondással érzékeltetem: „*Plus ça change plus c’est la même chose*”. Magyarra így fordítható: „*mennél inkább változik, annál inkább ugyanaz marad*”. Szépírói művészetében folytonos változás-fejlődés, gazdagodás figyelhető meg, vagyis igazi *spatial turn*, *térbeli forduló* megy végbe. Kettős tükröt tart korunk embere elé. Regényével kapcsolatban időszzerű T. S. Eliot kérdéssora: „*Hol az élet, mely életünkben elveszett, hol a bölcsesség, az erkölcs, mely tudásunkban elveszett, hol a tudás, mely ismeretünkben elveszett?*”

Mezey Katalin, a *Széphalom Könyvműhely* felelős szerkesztője és kiadója, a regény fűlészövegének a szerzője, a regényértelmezés lehetőségei közül a legteljesebb és a lehető legmagasabb nézőpontot emelte ki: *családregegyként kell olvasni és értelmezni és értékelni*. Jókai Anna változatos életművében ez a regény valóban műfaji szempontból is különálló, családregegyként is olvasható, és hitelesen értelmezhető. A németeknél a családregegy (*Familienroman*) olyan műfaj, amely a családi élet problémáival foglalkozik, vagy egyéb témákat a család életében jelenít meg. A családregegynek nem feltétlenül kritériuma a család több nemzedékének ábrázolása. Jókai Anna új regénye a modern tudatregény tech-

nikával készült nemzedéki családrégénynek (*Generationsroman*) felel meg, mondandóban és hangnemben is újat hoz. Újraértelmezi a cselekményt. Az elbeszélő művészet erejét már nem az esemény sorban látja, hanem a hangnemben. Tehetség és felelősség – a közösségi kontextus határozza meg a személyiség szemléleti-önértelmezésbeli lehetőségeit, ebben a meghatározottságban az író kifejezetten etikai jelentést érvényesít – meg az alkotói szerepfelfogások logikájában is.

Mezey Katalin joggal állapítja meg: Jókai Anna legújabb opusa a XXI. század első magyar, posztmodern nézőpontból is értelmezhető, modern családrégénye. A posztmodernizmus „sajátos történeti kontextusában” is el lehet helyezni. Kereshetjük benne a *hipotextusok* (gyökérszövegek, az eredeti evangéliumi, Hamvas- stb. vendégszövegek), a *hipertextusok* (a megváltoztatott szövegek) közötti kapcsolatokat. „*Élet s halál együtt mérendő*” (Ady) kérdései vannak elrejtve ebben a modern, szépirodalmi látletben.

Napjainkban játszódik a regény. Korunk rohamos változásainak tényeivel, az új élethelyzetekkel, az új „értékrenddel” szembesülünk. Fontos felismerés: napjainkban már szinte semmi sem azt jelenti, amit korábban, a XX. században jelentett. Oka van annak, hogy egyre többen vallják Neale Donald Walsch felismerését: „*A szavak az Igazság legkevésbé megbízható közvetítői.*” Ráébredünk, milyen óriási távolság van belső és külső világunk között. Különválnak – tipográfiai, laptükros szerkesztés szerint is – az, ami történik, és az, amiről beszélnek. Az *Éhes életben* igazi trouvaille: az írói szemléletmód *látványosan elkülönül: ami a regényben történik, és amiről a szereplők beszélnek.*

A bőséges humor, különösen pedig az ironia változatai közül ismeri az *affirmatív*, vagyis a *megerősítő ironiát* is. A *Ne féljete!* modern metódusát fejleszti tovább. Izgalmas párhuzamos belső monológok belső rendszerét alkotja meg. Ezt persze lehet távolról rokonítani akár Joyce belső monológjaival is, de nem érdemes, mert lényegileg mások, mint a *stream of consciousness*. A *felfogás* szóban több rejlik, mint első pillantásra gondolnánk. (Tudat – tudatosság logikája: a „tudatos”, „conscious – con+sciens: együtt/fel-fogás érvényesül.) A megértés aktusának tudatossága többet tár fel, mint amennyit testi szemünkkel észreveszünk. A lélektani szempontból is karakteres, önkibeszélő, öneleplező monológok feltárják a szereplők gondolatait, érzéseit, a tudatosultakat és a kevésbé tudatosultakat is.

Vegyük szemügyre ezt a tudati-lélektani folyamatot. Zsizse nagymama monológjai indítják a regényt... A minimal art vagy a piktogram módján, már a regény elején a legösztövérebb narrációhoz hatalmas belső monológok kapcsolódnak. Aztán sorjázna a szereplők, a sok szeretettel és ironiával megformált Zsizse és főképpen Atyi, az ásitó Réka-béka, Patricia-Pati, a hajléktalaná lett Dr. Bertinszky Tivadart jelölő Tivi, Kovács Béla... A mozaikszerűen kirajzolódó életsorokban az érzések kavalkádja kavargó. A szerző még a tragikumban is a karaktereket árnyalja, a humor bőséges forrását is feltárja.

Jókai Anna oeuvre-jében ez az új regény egy újabb magaslati pont. Az író nem metanyelvet, nem különlegességet alkalmaz, hanem a meglévőt, a szépirodalomba emelhető köznyelvit élteti. Skatulyázó-kanonizáló korunkban vigasz, hogy az irodalom nem kánonokban él, hanem művekben, időben-térben újulni tudó alkotásokban, és a mindenkori befogadók emlékezetében: tudatában és a szívében is. Az új regény elgondolkodtatja az olvasót. (Ha megtudjuk, hogy ebben az *éhes életben*, az életünkben valakinek problémája van, és azt gondoljuk, hogy ez minket nem érint, akkor gondolkodjunk el, és tartunk lelkiismeret-vizsgálatot!) Minden ember és minden esemény az élet képzeletbeli szöttevénye egy-egy fonala: részesei valamennyien a magunk, sokféle szempontból *éhes életével!*

Jókai Anna rendkívül tisztán, erősen és gazdagon éli meg és látatja korunk emberének és világának, hitnek és hitlenségnek, élet és sors összefüggéseinek változásait – nemcsak a szélesség és mélység, hanem a magasság dimenzióit is. Szembesít bennünket életünk megkerülhetetlen kérdéseivel. Fel-felé nincs betekintés a „túli világba”: „*De a fentiek tisztán látnak minket (...) mohón bókászó, zsákmanýra éhes emberkéket. Látják, ami volt, ami van, és azt is, ami lesz. Egyetlen reményünk, hogy amit mi még nem, ők tudják: miért?*”

Hitünk, emberségünk és magyarságunk – az a magyarság, amelynek lényege a humánus – kötelez bennünket arra, hogy munkálkodjunk, küzdjünk „*erőnk szerint a legnemesebékért*”. Tóth Árpád gondolatát módosítva idézem Jókai Anna alkotópályájára vonatkoztatva: „*Csak szebb ívben szökken*”, mikor nyolcvan „*évvé nő a múlt*”. Adjon az Isten az intézménnyé vált Jubilánsnak még sok-sok boldog évet (*ad multos felicissimosque annos*), hogy átadhassa mindazt az értéket, melynek birtokában van. Arany János szavaival üzenem: „*Áldja meg az Isten ezen a világon, / Még a másikon is, szívből kívánom.*”

A. Jászó Anna

Az örök magyartanár (Találkozásaim Jókai Annával)

Magyartanárként kezdtük, Jókai Anna is, én is. Annak idején az iskolákban divatban voltak az író-olvasó találkozók. A peremkerületi Dózsa György Gimnáziumban egy lelkes, kedves kolléganő szervezte őket (nemrég hagyott itt bennünket, ide írom a nevét: dr. Cseri Zoltánné, a tanítványoknak Bea néni; ellátogatott hozzánk többek között Pilinszky János, Csoóri Sándor). Egy alkalommal meghívott egy fiatal novellistát, Jókai Annát. Egyetlen momentumra emlékszem előadásából, de azt sosem fogom elfelejteni: felolvasta új novelláját, a *Magyarórát*. Megrendülten hallgattuk; s azt hiszem, rájöttünk arra, hogy az igazi tragédiák az életben zajlanak le, s nem az irodalomban, vagy fordítsunk a dolgon: az irodalom csak akkor irodalom, ha köze van az élethez. „Szépben rejtett jó” – ahogyan Berzsenyi fogalmazta meg; vagy ahogy Horatius írja az *Ars poeticában*: „A költők vagy használni [*prodesse*], vagy gyönyörködtetni [*delectare*] akarnak, vagy egyesíteni a kellemest [*dulce*] a hasznossal [*utile*] az olvasók épülése és gyönyörködése céljából.” Ez örökérvényű igazság, akármilyen fényes és divatos szelek fűdögálnak körülöttünk. (Kosztolányi meg is fogalmazza nagyszerű Horatius-esszéjében: „Az *Ars poetica* tanácsai ma se penészedtek meg. Az azóta elmúlt évszázadok csak aláírhatták, anélkül hogy valami újjal megszerezhetnék volna.”)

Cs. Varga István irodalomtörténész Móricz Zsigmond *Hét krajcárjához* hasonlítja a *Magyarórát*. Mindkét novella mérföldkő írók pályáján, és mérföldkő a magyar irodalomban. Ami összeköti őket: a könnyes kacagás, az emberi nyomorúság és fájdalom szavakba öntése.

Jókai Anna tizennégy esztendeig volt magyartanár, azután úgymond szabadfoglalkozású író lett, de szíve mélyén megmaradt magyartanárnak, de már milliók magyartanárának, s tudjuk: a magyar nem tantárgy, hanem szívügy.

Minden bizonnyal ez a gondolat vezérli, amikor megemlékezéseket olvas fel íróinkról, költőinkről: Petőfiről, Vörösmartyról, Adyról, az apáról és a fiúról, azaz Áprily Lajosról és Jékely Zoltánról. Berzsenyi határozta meg így a poézist: „Szépben rejtett jó”. Ez Jókai Anna *ars poeticája* is lehetne. „Az egyik érték nem tagadja a másikat. Főlöské az egyiket a másik kedvéért megtagadni – csupán a szilárd értékrend a fontos. ... Nagy bajok forrása a mértékhiány, a szakrális helyről elmozdított, túlgerjesztett indulat. S ami sarkított, az csak gyűlölködni tud. A kiegyenlítés a mérleg nyelve – ez az, amit oly nehezen találunk el, de Berzsenyinek ez még sikerült. Létfilozófia, meditatív Isten-élmény, aktuális történelmi látás, országserkentés, aggodalmas honszerelem: nála együtt van. S szeretetben megfér egymással.” Mindez Jókai Annára is áll, ezért lett esszékötetének címe: *A mérleg nyelve*. Ezért van rá szükségünk: a kiegyenlítésre és a szeretetre. Nagyon nagy szükségünk van rá, ezt ő is tudja, ezért vállalja el rendületlenül a nyilvános szerepléseket, akár a rádióban, akár rendezvényeken: egyesületekben, művelődési házakban, iskolákban, mindenütt az országban, ahol csak igény van a szépre és a jóra.

Felejthetetlenek vasárnapi levelei, melyeket egy jó évtizeddel ezelőtt a rádióban olvasott fel. Lelkünk épülését szolgáló üzenetek sincsenek ma már. Van ugyan kabaré az istentisztelet előtt, esztétizálás az istentisztelet után, de nincsenek már vasárnapi levelek *A tiszteltéről*, *A kirtartásról*, *Az udvariasságról*, *A türelemről*. Ezeket idéztem Jókai Annától egy szöveggyűjteményemben (*33 téma a szövegről olvasás fejlesztésére* címet viseli, de olvasmányi etikai szempontból vannak összeválogatva). Jókai Anna olyan ellentétpárokat tisztáz vasárnapi leveleiben, mint tisztelt-szolgalelkűség, kirtartás-makacsság, udvariasság-hízelgés, türelem-türelmetlenség, mert bizony az erkölcsi fogalmak egyrészt ismeretlenek, másrészt keverednek az emberek – különösen a fiatalok – fejében. Bevezették az erkölcsant az iskolákban. Lehet-e hatékonyabban erkölcsant tanítani másutt, mint a magyar irodalom nagy művein vagy nemes esszéin?

Felejthetetlenek beszédei. Nagy hatású beszédet mondott 2001. március 15-én a tanárképző főiskolán, Markó utcai épületünkben, a híres Lotz-teremben. (A hajdani Berzsenyi Gimnázium dísztermét Lotz Károly freskói díszítették, közöttük a világhíres *Hektor búcsúja Andromakhétól* – az épületet azóta eladták Lotzostul, Hektorostul, tudj Isten, kinek.) Megvallom, hogy retorikaórákon ezen a beszéden tanítom az összehasonlítás írásának mesterforgásait, tudniillik a beszéd az 1848–49-es és az 1956-os forradalom és szabadságharc összehasonlítása: az eseményeknek, a vezetők lépé csalásának, a Nyugat passzivitásának, a felejtésnek, a tudatosan kreált amnéziának a krónikája. A morális válság létezik, s igencsak kétes a jövő: „Bár láthatnánk majd 1848–49 kétszázadik évfordulóján, kik és milyenek le-

szünk mi, kényszerűen szétszórt magyarok. Leborulnak-e majd sírunknál az unokák? Lesz-e áldó imádság, és maradnak-e szent nevek, vagy „átkozott ősapákká” merevülünk mi is?” Jókai Annának igaz a válasza: a szellem emberei nem adják meg – nem adhatják meg magukat. Ám a mindennapi halandók el-elbizonytalanodnak, ezért van szükségük íróikra-költőikre, akik – olykor bizakodón, olykor megkeseredetten – lelkiismeretünkhöz szólnak. Különösen ma fontos ez, amikor mindenféle külföldről átvett teória jegyében szétszakítják a szépet és a jót, sőt megszüntetik mind a szépet, mind a jót, szétszakítják az írókat és életüket, pontosabban: nem tanítják az életét, mintha a mű kortól és alkotójától függetlenül kerülné a világmindenségben, s csak akkor esztétikus, ha ironikus. Nemcsak „a pénz kizárólagos uralmának függésében” élünk, hanem ízlésterror alatt is, beszűkült érzelmi világban, hiszen vannak, akik ki akarják zárni az irodalomból a lelkesedést, a meghatottságot, az érzelmekek széles skáláját (nem az író egyéniségét, műveit akarják közel vinni az ifjú lelkekhez, hanem azt a teóriát, amelyet egy-egy tudós kigondolt az íróról). Az emberek pedig ösztönösen berzenkednek az ízlésterror ellen, ezért fontos számunkra – számomra – az az érzelmi gazdagság, amely Jókai Anna írásaiból és beszédeiből árad.

Ezért felejtethetetlen az az előadása, melyet 2005 novemberében a bölcsészkar retorikai konferenciáján tartott *Az út lélektől lélekig* címen. Az előadás a szónok, az író művészetéről szól, valóban az útról, de ezen az úton megkerülhetetlen a nyelv. Anyanyelvünkről már sokan írtak, de kevesen vallottak olyan elkötelezettséggel és hittel, mint Jókai Anna: „Ma oly kort élünk, amikor egyszerre kell hatnia az élőszónak és az írott szónak. Nagyon igaz, hogy az írott szó megmarad. Mi elmegyünk ebből a világból, az marad utánunk, ami a könyveinkben marad, ha írók voltunk. De rendkívül fontos, hogy korszakformáló, megrendítő alkalmakkor az élöbeszéd is hangozzon Magyarországon. Hiszek abban, amit Babits mondott: „Vétkesek közt cinkos, aki néma.” Ezt a némaságot meg kell törni; nem demagógiával, nem hordószónoklatokkal, hanem az élő, igaz gondolattal és érzelmekekkel. „Lesz még egyszer ünnep a világon”, amikor visszavonulhatunk az íróasztalunk mögé, és írhatjuk azt, amit a Teremtő ránk bízott. Addig is: helyettesítsük azt a szót, hogy „ihlet”, azzal a szóval, hogy kegyelem. Kaptuk a tüzes nyelvet szólásra, és ha elhagyjuk, ha elveszítjük, olyanokká válunk, mint a harang, amelyiknek kitépik a nyelvét. Nyelv nélkül a harang sem szól. Sem esküvőre, sem temetésre. Szeressük és tiszteljük ezt a tüzes nyelvet, a mi édes magyar nyelvünket, ami mindenhol él, ahol a világban négy-öt magyar összehajol.”

Rége a peremkerületi gimnáziumban egy osztálynyi gyerek és néhány lelkes tanár előtt beszélt Jókai Anna, a főiskolán, majd a bölcsészkaron osztálynyi tanár és több száz diák előtt, s gondolom, mindenütt az országban az évek során ezrek előtt.

Kedves Anna, egészen biztosan lesz még egyszer ünnep a világon, addig is szólj hozzánk, nehogy mi – esendő emberek – elfeledkezzünk a szépben rejtett jóról.

Magyaróra

Tegnap nyitott ablakok mellett tanítottam. A nap a katedráig sütött, átmelegítette a hátamat. Kellemes volt.

Ma megint eleredt az eső. Esett reggel, délelőtt; esett ebédkor. A szokottnál is fáradtabban indultam iskolába. Közönyösebb voltam, mint máskor.

Anyám egész éjjel ordított. Három Dolort adtam neki. Nem használt. A gyerekek forogtak a paplan alatt. De nem ébredtek föl. Megszokták már a jajgatást, akár a jejesembert vagy a kukát.

Pista a konyhában kuporgott, a szennyespadon. Télikabátban, pizsamában. A feketéscsészét nem mosta ki. Beleragadt a cukor. Az összetaposott csikkek kiegészítik a szalmapapucsát. A szája széle undorodva lebiggyedt. Hiába beszéltem hozzá, nem válaszolt. Nincs ebben semmi különös. Évek óta így van. Én a gázrózsát csavargattam. Igazítottam a lángot. Kicsire, nagyra – s azután megint kicsire, megint nagyra. Néztem a sziszegő sárkányfejeket.

Hajnali négykor mama görcei elcsitulnak. Kölnvizet vittem, lemostam a testét. Narancslevet kívánt, de nem itta meg. Kérdezte, beadtam-e a zöld kiskosztümjét a tisztítóba...

Az anyám hetvenöt éves. Bérlárka van.

Ötől hétig aludtam. Fél nyolckor a gyerekek iskolába mentek. Délig takarítottam, főztem valamit. Fél egykor megmostam a nyakamat. Rúzszt tettem a számra. Fejemre kötöttem a behasadozott esőkendőt. Feltolakodtam a tömött villamosra. Rálöktek egy fiatalember mellkasára. Megtámasztottam magam a vállai közt. Vitt minket a kocsit, mint két fadarabot.

A tanári étkezdében kelkáposztafőzelék volt, fokhagymás fasírttal.

Az egyik kollégánál elkésett. Új fiúja van. Ezen elcsámcsogtunk egy kicsit, becsöngetésig. Lassan másztunk föl a lépcsőn. Ez is valami. Három perc. Mondták, hogy szalad a szem a harisnyámon. Azt feleltem: já – pedig már négy napja így viselem.

A hetedik bében volt óráim, irodalom vagy nyelvtan. Szerencsére a gyerekek tudták pontosan. Könyvet is adtak. Megnéztem, hol tartunk. Szépen felálltak. Jelentettek. Ketten-hárman közbevihogtak. Nem csinál-

tam ügyet belőle. Elhallgattak maguktól. Húsz másodpercig figyeltük egymást, én meg az osztály. Sőhajtottam. Intettem, hogy leülhetnek.

Rátámasztottam a tenyeremet a középső oszlop első padjára. Véletlenül belebámultam Kovács Kati kék foltos arcába. Feleletni akartam. Úgy rémlett, hogy javítania kéne. Lustaságból történt, hogy inkább megkérdeztem, hol ütötte meg magát.

Nem számítottam válaszra, de Kovács Kati sírva fakadt. A bátyja veri, ököllel. Vissza akarja küldeni a tanyára. Én azt mondtam, hogy ez szörnyű. A Farkas ikrek mosolyogtak. Az ő házukban bekötött szemmel, térdre állítva, korbáccsal vernek egy négyéves kislányt. Az sokkalta rosszabb. Jakab Enikő hencegett. Az ő nevelőapja nem üt. Csak iszik. Eliszik mindent. Ezért járt egész télen tornacipőben.

Még sok mindent beszéltek, összevissza. Valakinek az anyjáról, aki behalt a kaparásba. Egy tizenhárom éves, öngyilkos lányról.

Néha megszólaltam. Nemigen volt mit mondanom. Legszívesebben leültem volna melléjük, a nagy címer alá, valamelyik padba. A mamát láttam, rózsaszín csipkés nejloningben, harminkét kilóra lefogva. A kezében sütővas. Bodorítja a haját.

Majdnem sírtam. Ekkor a „gyépés” Herbert Pali felállt, és azt mondta, ő már választott pályát. Hóhér lesz. Ehhez van kedve.

Megjijedtem. Tapsoltam. Csöndet parancsoltam, éles fejhargon. A gyerekek elhallgattak. Hátradőltek. A szemük elhomályosodott.

Kihúztam magamat. Elkezdtem az új anyagot. Szabatosan, pontosan, ahogy mások.

Az összetett mondat, szerkezete szerint, mellérendelt vagy alárendelt. A mellérendelt mondatokban két önálló gondolat kapcsolódik. A tagmondatok között értelmi összefüggés van. Az alárendelt mondatot azonban úgy ismerhetjük meg – s ez nagyon, nagyon fontos...

Itt álltam meg. Ujjamat becsúsztottam a püpos Horváth Gyuri hajába. Nagyon fontos!

Elkapott a nevetés. A gyerekek felütötték a fejüket. Csak néztek rám, de én nem tudtam abbahagyni. Lassan ők is elnevettek magukat.

Mindannyian neveltünk, arccal a padra borulva.

* * *

H. Tóth István

Szembenézés egy 160 éve született műfajteremtő íróval (Petelei István: *A jutalom*)

Előljáróban. Ebben a dolgozatomban a 160 éve született Petelei István sajátosság, nyelvi képekben és árnyalt szókincsből gazdag stílusára szándékozom rávilágítani. Írónk közlésmódja nem nevezhető nagyvárosinak, főképp nem pestinek, mivel a 19. század utolsó harmadában formálódó világvárostól távol csiszolódott, így sokkal egyénibb frazeológiájú kifejezésmódot teremtett, vállalva az erdélyi világszemléletet is. *Balladai hangvétélű, lélekelemző novellákat írt Petelei István.* Ezekre az alkotásokra, valamint a stílusjegyeik, a szövegjellemzőik és a műfaji sajátosságai tüzetesebb elemzésére hívom fel a figyelmet.

Az irodalmi szövegek nyelvi-stilisztikai szegmentálása is bizonyíthatja, hogy *a szépirodalmi szövegmű több rétegből álló rendszer.* Amennyiben nyelvi-stilisztikai struktúráként szemléljük a szépirodalmi alkotást, akkor ezekre az alkotóelemekre bonthatjuk: *a) a hangzásra (ezt biztosítja például a ritmus, a melódia stb.); b) a jelentésre (egyrészt a művet alkotó szavak, mondatok jelentésére, másrészt a mű egészének jelentésére); c) a valóságjellegét ábrázoló tárgyiasságok körére; d) a tárgyiasságokat szemléletessé tevő szereplők világára, helyzetekre, valamint trópusokra, másképpen: nyelvi képekre.* Ha megvizsgáljuk, hogy a Petelei-novellákban az előbb felsorolt komponensek miképpen érvényesülnek, akkor új adatokhoz és érvekhez, ezek nyomán árnyaltabb következtetésekre juthatunk a korszak nyelvi-stilisztikai jegyeinek értőbb megismeréséért.

Felfedezésre készítetés. Méltatlanul elfeledett magyar író Petelei István, holott világirodalmi mércével mérve is a 19–20. század fordulójának egyik legjelentősebb magyarországi műfajteremtő alkotói közé tartozott. Az utóbbi években azonban figyelemre méltó tanulmányok születtek Petelei Istvánnal kapcsolatban. 2008 májusában a középszintű írásbeli érettségi vizsga választható tételül emelték a feledés homályából Petelei István nevét s egyik novelláját. Így bátrabban ajánlhatom Petelei István alkotásait az irodalompedagógia és a kutatók figyelmébe. Teszem mindezt azzal a tudattal, hogy Schöpflin Aladár szerint Petelei István „Művész volt, de a nagyságnak csak némely elemei voltak meg benne.”

1985-ben Németh G. Béla „A válságba jutott kisember írója” címmel olyan tanulmányt készített Petelei Istvánról, amely kétségtelenül meghatározó forrásává lett a legújabb Petelei-kutatásoknak, s még ma is kama-
toztatható írás.

Az utóbbi két és fél évtizedből kitűnik Györke Ildikónak „A balladaszerű novella megjelenése Petelei Istvánnál” című elemzése, amelyik dolgozat megkerülhetetlen kiindulópont a Petelei-kutatásban. Ugyancsak Györke Ildikó tollából a „Drámai novella (Epiko-drámai novella)” c. tanulmány. Egy-egy, a *Petelei-életmű értelmezésében* nélkülözhetetlen alapkérdést járnak körül ezek a tanulmányok, bennük további fogódzók segítik a 19–20. század fordulójának nyelvi kifejezőmódját elemzőket s a magyartanárokat is. Pozsvai Györgynek „Az újra meg újra felfedezett Petelei” című tanulmányát „Az anekdotikus hagyományok önironikus felülírása” címmel publikált dolgozata követte. Ezek Petelei István *újraolvasásához* segítenek bennünket a *tanítási gyakorlatunkban, s kutatási szempontokat* is ajánlanak stilisztáknak, irodalomtörténészeknek egyaránt.

Az Irodalomtörténeti Közlemények 2007-ben két jelentős tanulmányt is közzétett Petelei Istvánról. Az egyikben Petelei István novellisztikája *olvashatóságáról* Z. Kovács Zoltán írt hosszabb tanulmányt „Mindennapiság, narráció, irodalomtörténeti olvasat” címmel. Török Zsuzsa, a másik dolgozat szerzője Petelei Istvánnak az 1873. október 15-e és 1908 között keletkezett leveleit tette az olvasók elé „Bizonyosan az igazi megelégedés csak a családi életben van” című *forráselemzésében*.

A magyar nyelv évében Prágában magyarul megjelent „Kettős tükrök” című stilisztikakönyv szerzői, H. Tóth István és Radek Patloka felfedezésre ösztönzőleg emlékeztek meg a *balladai hangvételű, lélekelemző novellákat* alkotó Petelei Istvánról. Ez idő tájt a prágai Károly Egyetemen Ana Okrouhlá filológus, műfordító írt szakdolgozatot Petelei István kilenc novellájának¹ az elsősorban stilisztikai aspektusú kutatási eredményeiről.

Jelentékenyen segítheti kutatásainkat az a kétkötetes kiadvány, amelyik Petelei István összes novelláit tartalmazza Török Zsuzsa sajtó alá rendezésében. Alapos, új szemléletű *tényfeltárással és rétegzett kutatással* ismerkedhetünk meg, amikor áttanulmányozzuk Török Zsuzsa „Petelei István írásgyakorlatai (Média- és társadalomtörténeti elemzés)” című doktori disszertációját.

Petelei István, az erdélyi világot megmutató műfajteremtő író. Petelei István erdélyi örmény-székely kevérek családban született 160 évvel ezelőtt, 1852. szeptember 13-án. Élete nagy részét Kolozsvárott és Marosvásárhelyen élte le. Az olvasás, a nyelvtudás, a művészetek szeretetét s pártfogását otthonról, sokgyermekes családjából vitte magával. Kezdetben filozófiai és teológiai problémák keltették fel az érdeklődését, ám ezeknek hirtelen hátat fordítva az építészet iránt érdeklődött a pesti Műegyetemen. E tapogatózás, említésre érdemes kísérlet után a történelem és a régészet foglalkoztatta a bölcsészkaron. Az innen továbbragadó új élmény sem sokáig váratott magára, ez a természettudomány volt. Darwin tanai nyomán egészen közel került ahhoz a biológiai determinizmushoz, amely akkoriban Zola naturalizmusát formálta.

Tanári diplomával érkezett vissza Erdélybe Petelei, akit fárasztott Budapest zaja, az elidegenítő túlekedés, s ezután a „nép-nemzeti irodalom” eszményeit – mint szellemi örökséget – akarta kamatoztatni új törekvései kimunkálásában. Író, hírlapíró, aki 1886-ban megindította és szerkesztette a „Kolozsvár” című lapot. 1888-ban ő hívta életre az Erdélyi Irodalmi Társaságot. Elismert, olvasott íróként sem igen publikált budapesti lapokban. 1880–91 között felváltva szerkesztette a „Kelet”-et, a „Kolozsvár”-t, a „Kolozsvári Közlöny”-t.

Az 1880-as évektől fellépő új nemzedék: Gozdsu Elek, Petelei István, Gárdonyi Géza, Papp Dániel, Tömörkény István mellett Bródy Sándor is a társadalom valóságos problémáit felélelő, az élet valódi képét mutató *realizmust* vallotta magáénak. Ebben az időben a magyar *regény* világában új fejezet volt kibontakozóban, hiszen sor került a lelki valóság behatóbb megismerésére, feltárására, a társadalmi problémák új szempontú megközelítésére, elemzésére. A 19. század végének olyan új irányzata, mint a *költészeti szimbolizmus* – és annak prózai párhuzamai – szükségesnek mutatkozott a magyar irodalomban is.

Akkortájt növekedett meg a *novella* szerepe, amelyik kétségtelenül a drámaibb, a tömörítettebb kifejezés új eszközeivel élő mondanivaló megszólaltatására képes, s nem véletlenül vált a magyar irodalomnak az említett korszakában reprezentatív műfajjává ez a nyelvi-stilisztikai közlési forma. Az *elbeszélés* és a *novella* fogalmak között a mindennapi nyelvhasználat sokáig nem tett különbséget, és napjainkban is gyakran előfordul, hogy a kétféle elnevezést szinonimának tekintik. Az utóbbi időkre a szakirodalomban azonban világosan elkülönült a *novella* és az *elbeszélés* fogalma. Az idegen eredetű *novella* az olasz ’újtság’ szóból ered, s rokonságban áll a francia *nouvelle* ’újdomság’, ’érdekesség’ magyar megfelelőjével. A *novella* a kisepikai műfajcsoportba tartozik. Különös jellemzője, hogy *témaválasztásában* és *nyelvi-stilisztikai megkomponáltságában* a valóságnak egy-egy szűkebb részletét ragadja meg. Ezzel a ténnyel szembesülünk, ha Petelei István alkotásait olvassuk (Két fehérrép, A csíkos szöttes). Mivel a valóságnak csak bizonyos fragmentumaira összpontosít az író, ezáltal a feszültségteremtés jegyében emeli ki a teljességre törekvő vonásokat, így lesz képes a teljesség illúzióját felkelteni annak ellenére, hogy csupán egy-egy részletet ábrázol az élet egészéből (A székek, Parasztszégelyen).

¹ A csíkos szöttes, A könyörülő asszony, A székek, A tiszta ház, Balogh Eszti elment, Csífió fráter és a lova, Két fehérrép, Őszi éjszaka, Parasztszégelyen

A *novella* műfajának kitüntetett értékei az érdekesség (A jutalom), a figyelem lekötésére való törekvés (A csíkos szötes), valami újszerűnek a közlése (Őszi éjszaka), továbbá az egyszerűség és a tárgyilagosság (A székek), s nem véletlen az sem, hogy a novella méltó párjává formálódott a magyar lírának (Balogh Eszti elment). Ugyancsak nem túlzás azt állítanunk, hogy világirodalmi színvonalúak ebben a műfajban Petelei István alkotásai. Petelei a kispikának, közelebbről a *pszichológiai novellának*, valamint a *tárcanovellának* és a *karcolomnak*, a *rajznak* volt kitűnő mestere.

Hogy Petelei István életszerű, igazi figurákat teremtett, arra az alábbiakban olvasható A jutalom is példa. De bármelyik Petelei-művet tesszük is górcső alá, tragikus hangvételükkel, dinamizmusukkal, szókinccsük, kifejezőkészségükkel gazdagságával a mai olvasót is megragadják. Ezek a szövegtipológiai szempontból tömör, zárt kompozíciójúak nevezhető írásművek egyértelműen feszültségteremtő erejük.

A fegyelmetlenül szűkszavú író valóságábrázoló igénnyel fordult a korabeli társadalmi problémák felé (A jutalom, A csíkos szötes), amelyekről szépítés és illúziók nélkül (A székek), meggrázóan (Balogh Eszti elment), tömör, lírai hangon (Csifó fráter és a lova, Parasztszéken) szólt. Petelei műveinek színhelye többnyire a Székelyföld (Két fehérnép, Őszi éjszaka). Elsősorban az erdélyi kisvárosok és falvak, illetőleg a bennük élő polgárság és parasztság életét, szemléletmódját, nyelvhasználatát tárta fel (A tiszta ház, Balogh Eszti elment). Szatirikusan mutatta be a polgárságnak a műveletlenségükkel kapcsolatba hozható tulajdonságait, nevezetesen az úrhatnámosságukat, a pöffeszkedésüket (A könyörülő asszony, A székek). Ugyanakkor mely együttérzéssel ábrázolta a társadalomból kizártak, a törvénytelen gyermekek sorsa mellett a kismizmizett erdélyi falusiak életét, érzéseit (A jutalom, Csifó fráter és a lova).

Petelei hősei póztalanok, egyszerűek, dolgosak, ám az életük gyakran lemondással, lelki és fizikai megsemmisüléssel fejeződik be, mint a mániákusan tisztán tartott ház asszonyáé (A tiszta ház), másutt Balogh Esztié, akit a gyanakvó falubelieji vesznek körül (Balogh Eszti elment), avagy az ifjúsága elvetélt álmait hurcoló Bogdán Gyurié (A jutalom). A pénz megrontó hatalmának következményeit az elbukott, lejtőre jutott lányok sorsában láttatja (A csíkos szötes, Gát a lejtőn).

Diószegi András ennek a korszaknak a reprezentatív műfajáról, a *novelláról* azt tárta fel, hogy miért éppen ebben alkothattott kiválót a magyar irodalom legnyomasztóbb hangvételű írója, Petelei István. Az úgynevezett *pszichológiai novella* hőse – visszaemlékezvén – a cselekményt a múltban, tulajdonképpen előidejűen játssza, a „múlt” és a „jövő” idősfikja a homályban marad, ezáltal a kritikus pillanatnak, a „jelen” idejű végzet-tragédiának a beteljesülését láthatjuk, igazolja ezt az önmagával leszámoló Bogdán Gyuri története is. A *tárcanovella* egy alak vagy embercsoport jellemének, sorsának a rövid, gyors cselekményes formában való bemutatására képes számtalan formai megoldással, jellemzője a hézagosság, ezáltal hasonlíthat a ballada kihagyásos, szaggatott, szuggesztív előadásmódjához. Ezt példázza Balogh Eszti tragédiája mellett Csifó fráter ragaszkodó jelleme is. Mindezt írhatta Nemeskürty István Petelei Istvánról: „... tudatosan törekedett a lélektanilag részletesen indokolt, kerek, zárt beszély-típusra, amelyben tényleg remekelt is.”

Peteleinek, európai látókörű írónknak a novelláiban a hangsúly a külvilág eseményeiről a lélekben zajlóakra esik. A kritikus pillanat kap döntő szerepet, lényegében tételmondatban a mű élén. Herczeg Gyula „meredek kezds”-nek minősíti ezt a megoldást (Őszi éjszaka, Parasztszéken), ugyanis itt az előkészítés hiánya figyelhető meg. A tagolatlan mondattal bizonyos feszültség, többnyire drámai vibráció érhető el. A cselekmény drámaian sűrített pillanataiban nincs idő elmerülni részletes felvezetésben és monológban (A könyörülő asszony, A székek).

Petelei István a végső pillanattól indulva, a szereplő / szereplők lelkébe, emlékezetébe áthelyezve – transzponálva – pergeti vissza az eseményeket. Így született e *balladisztikus novellái* is: „A tiszta ház”, a „Balogh Eszti elment” (ezek a művek az író halála után kiadott „Elbeszélések”-ből ismertek). „A jutalom” (az 1880-as évekből való), a „Csifó fráter és a lova” (1905-ös keltezésű). Ezekben az írásaiban nem a mesék fantáziabirodalma kel életre, hanem a valóságos, a tapasztalati világ: ***egy élő, működő társadalom problémái, konfliktusai jelennek meg kendőzelen őszinteséggel.***

Mi lehet a rendezőelvük az ímént felsorolt Petelei-novelláknak? Mindenekelőtt a lélek vívódása, emellett az el nem törpülő hős láttatása, továbbá az útkeresés gyötrelmeinek az ábrázolása. A hősök – a külső mozzanatok hatására – régi önmagukból kifordulnak, rögeszmével telítődnek, s végül a pusztulás, az értécsökkenés zárja a lelki folyamatok ábrázolását. Az 1894-ből való irgalmatlanul őszinte, merész hangú *úti jegyzetében*, *szociográfiájában* (Mezőségi út) számolt be Petelei István a korabeli parasztság problémáiról. Ugyanakkor finom lélekrajz, komor, tragikus balladai szerkesztés és hangulat jellemzi ezt az írását is. Egyetlen regénye *történelmi regény* (Egy asszonyért).

Petelei írásait szerzőjük életében tartózkodóan fogadták. Úgy vélekedtek – többek mellett maga Gyulai Pál is, aki rendíthetetlenül és kérlelhetetlenül „sötétlenlátás”-sal vádolta őt –, hogy a Petelei által ábrázolt világ szükségtelenül komor (A könyörülő asszony, A székek, Parasztszéken), bizonyára – vélekedtek így a kortársi irodalombírálok – az író beteges lelkialkata miatt.

Kéri József, Petelei avatott ismerője ekképpen foglalta össze meglátásait: „Petelei mély érzése, őszinte, becsületes igazságérzete, a szegények, elesettek iránt tanúsított humanizmusa, meleg együttlérése új szint jelent a magyar realista irodalomban.” Hogy Petelei István vérbeli realista, kitűnik a Jakab Ödönhöz 1880. augusztus 1-jén keltezett leveléből: *Várcsak, Ödön! Megéred te még azt, hogy az én kisvárosi életképeimet olvasni fogod. Turgenyev írt az erdőről. Ő az erdőt ismerte. A vadakat és a madarakat. Én a városról írok. Ezt én ismerem: vadaival, madaraival egyetemben!*

A jutalom

Bogdán Gyuri, ki igen szegény öreg cselédember volt, abba elegyedett egy csendes alkonyatban, hogy a rengeteg úri kert gyertyános sétaútaján kantáron kapott egy csintalan lovat, mely okatlanul száguldott, bárha a méltóságos Ilyés úr csemetéjét vitte a hátán. Bogdán Gyuri, ámbár lefelé járt az órája, markába pökött, belékapaszkodott a baromba, leszedte a félig holt csemetét, s ölében beszálította a tatája elé.

– Megijedt-e Aladár? – kérdezte komoran az úr.

– Nem volt ideje rá, Méltásd...

Gyuri egy ideig dörzsölgette a kisárgult fiút, aztán kifordult a drága palotából, hogy a ló körül elvegezhesse a kötelességét.

Amiből annyi lett, hogy a méltóságos Ilyés úr jóvoltából a főispán írt a nagytekintetű miniszter úrnak, aztán teméntelen sokat írtak erre-arra, s a végén elhatározták, hogy Bogdán Gyurit, e példás gazdasági munkást, hosszas szolgálatára fejében a magyar állam megjutalmazza egy szépséges rajzollal s száz koronával, mely summa szép ünnepség kíséretében lesz átadandó a derek férfiúnak.

Így történt, hogy a szép pünkösdi ünnep második napján, a nagy úri kert tisztásán, hatalmas sátrak alatt, étellel-itallal ékes asztalok mellett összeültek a nagy népek: maga az asztaltartó méltóságos Ilyés, a fia, a szolgabíró, a pap, a jegyzők, a tanítók s más előkelőségek, hogy felmagasztalják Bogdán Gyurit, a példás életű gazdasági munkást.

Gyurit vitték s az asztal elejébe ültették. Új, zöld szegélyű darócbekecs feszült roskadt derekán, új csizma a lábán. Feleségén, Mária, színes, nagy babos fersing s lila szín selyemkeszkenyő fehér haján; mindezt pedig a méltóságos úr kegyességéből. S a szolgabíró ékesen szólott hozzájuk. Elmondta nekik, hogy minek alapján áll a haza: erkölcs és becsületes munka. Amint a levegő ott van hegyélen és mélységekben: azonképpen jelen van mindenütt a nagy kormány; meglátván a jókat, azokat megjutalmazza, míg a gonoszokat megbünteti. Itt ül pedig a jeles erejű Bogdán Gyuri. – Erre mindenki éljenzett. A méltóságos úr intett a szemével Gyurira, odacitálta magához, s kezét fogott vele. Erre megint éljenzettek, s bort ittak. A méltóságos úr ünnepelt feleségére is ránézett.

A sátoron túl a cigányok muzsikáltak.

Kinn a bátrabb ifjak ütögették a csizmaszárukat, a hátulsó sorokban megforgatták a leányokat tréfás táncszók mellett, az öregek pedig nyelték a tokányt, melyet a szakácsné bőven mért, melyet a borokkal öblögetve le. A jókedv fényesen kivirágzott, az éljenzések hallatára a madarak belefűtültek a kedves zajgásba.

Egyedül Bogdán szégyenlősen szigorgott az ülőhelyén. Ő mindig hátul szokott állani a homlokát törülgetve, s úgy mozgolódott a helyén ezúttal a dícséretre, mintha tegnap este esett volna s mint ha hegyes szegben ült volna. Mária is az ura föléhez hajolt e nagy percben (a száz koronát ekkor nyújtotta át a szolgabíró), s így szólott:

– Ha hozzátesszük e pénzt az a mi kevés garasainkhoz, egy tehén néz ránk, öreg...

Bogdán intve felemelte az ujját:

– Ssss, ne beszélj hozzám, Mária, a tehénről. Első a becsület, Mária...

Istenem! Egy tehén. Kincsesbánya. Tej odahaza, vaj... friss, és borjú... Tehénborjú... Mit álmodoztak felőle a téli estéken összebújva a hideg kemence mellett s nyári járás-kelés közben a mezőn, a fűvekre, virágokra ügyelve, melyet eszegetne a tehén... ha volna...

Azonban a pap is felkelt méltóságosan, s felélevenített egy izraelitát a Bibliából, ki igyekezett volt s dolgozott volt... s a tűz gyehennájával intette meg Bogdán Gyurit, ha nem lesz olyan, mint azon izraelita. Gyuri a mellére ütött, mintha azt mondta volna: „Leszek én olyan, mint azon izraelita se nem volt!” Szégyellt volna beszélni. Nagyon tisztességtudó, kevés szavú dolgos volt, ötlet örököké siettettek, korholták, ügyelték, s a nagy méltóság mellett is ülvén, alig merete hinni, hogy ő ugyanaz lenne, ki a jó izraelitához hasonló... A pap... A méltóság... Az ajaka rebegett, s erőszakkal veit erőt magán, nehogy elérzékenyedjék. Azonban a lelke ez édes zajban elkalandozott, s hallotta vele, hogy: „Bú, bú... ú...”, a tehén bög a borja után. Az asszony vetette a tehént a tapétára. Mert az asszony belekottyán minden szép dologba...

Az alkony szelíd árnya összezavarta a nagy fák lombjának a ráját, s a toronyban kongatták a harangot az „Úr imájára.” A pap felemelkedett, keresztet vetett, s az asztal elcsendesedett. Künn is elcsitult a zsvaj. A vén Bogdán megsúrolta a homlokát doroncos kezével, s felnézett az égre: Úr Isten...

A méltóságos úr is felállott, a fia is, utána szolgabíró s egyéb uraságok, de az okon, hogy félbeszakítás már a szép ünnepséget. A cselédek sürgőldödni kezdtek az asztalok mellett, a poharak alját is felhőrpintették, s Bogdán csendesen csoszogott nehezen a népek elején a falu útján.

A száraz kortyokat nyelte. Nagyon fel volt zúdulva az érzése, s amint az úri asztaltól felkelhetett, mindjárt erősebb embernek találta magát. Hiszen nem tréfa az, ami vele esett. Száz korona csilingelt egy csomóban a zsebében, aranyokban. Úgy ki-

húzta magát, hogy szinte megnőtt. A kocsmá elötte elhaladva, kissé rátartian, hangosabban így szólalt meg:

– Ne nézzünk be ide, magyarok?

– Hát hogyan! – kiáltott a kántor, s összeütötte a tenyerét a feje felett.

– Én fizetem – szólta bátran Bogdán.

Máriskó az ura felé fordult csendesen:

– A tehenet ne felejtse el, kend...

Bogdán feléje mordult:

– Nekem senki se beszéljen. Én ember voltam, ember leszek. Megmutattam, megmutatom. Nem igaz, magyarok?... Mi?

S nagy dübörögve lépte át a kocsmá küszöbét elsőnek. A falusiak tolakodva siettek utána. Benn már gyertyák égtek az asztalon, és bazsarózsák kacagtak a poharakban. Az asszonyok is besompolyogtak, s az asztal farkán egymás mellé ültek.

Bogdán sohase bajoskodott a maga mivoltával, de az ünnep úgy felborsolta, hogy asztalfő előtt csapta le magát a székre, s hangosan mondta:

– Egyszer élünk, testvérek! – S rákiáltott a kocsmárosra: – Bort ide, Stájn! Nekem is, másnak is. Én fizetem. Nagy az asztal, nagy üveget! Egyszer élünk!...

A szemé kigyúlt, s félreapta a kalapját. A hang, melyen beszélt, tetszett neki, s Máriskót maga mellé intette:

– Te hazamehetsz, asszony... Itt férfiak mulatoznak.

– Elfelejté magát, Gyuri.

Bogdán figyelmeztetőleg felemelte az ujját:

– Sss... Mars a tyúknak, ha a kakas szól... – S a zsidóra szólván, az asszonyokra mutatott az asztal végén: – Oda édest, Stájn. Én fizetem. Edest, mint a mézet, a szoknyáknak!

S a bal kezét a füle mellett legényesen emelte gette

Mindjárt beszédes lett. A kisbírót maga mellé intette, hogy elmondja az esetet a méltóság úrival a faszorban, s dicsekedve szól:

– E kar fogta meg a kántárt. Vén kar? Nem igaz. Ebben az erő s itt (a szívére mutatott) a becsület...

Úgy megnövelte az érdemeit a beszédben, hogy lelicsinyelte azokat, akik őt ünnepelték. A bort mohón töltötte. Felszókótt, s töltött mindenfelé az üres poharakba. Aztán helyet változtatott, vitte a székét, s – eszébe jutván – mindenféle történeteket az életéből, ifjúkorából, férfikorából beszélt; s az asszonyok közé kerülván, ócska pletykákat eleve-nített fel, a kacagást maga kezdvén meg úgy, hogy az izzadság a homlokán kigyöngyözőtt.

A cigányok besompolyogtak a mulatságra, s azok tudtak valami városi nótát, melynek a végét fűtyölni kellett. Ezt pedig a falusiak fűtyölték, s a mulatság nekivadult. A fehérnépek verték a taktust az öklükkel, a legények kurjantottak, s a némbereknek csájt rendelt Bogdán urasan.

Bogdán a duhajkodásra kigombolta a labbiját, helyet vágott magának a szoba szegletén, hogy ő

táncoljon csűrödngölgöt. Ifjúkorában egyszer szépen tudta. Mind körülötte állottak fel, s tapssal ugratták a vénembert.

Ekkor már mindenki beszélni kezdett egyszerre. S kacagás, üvöltés hangzott a megsűrűsödött rossz levegőn. Bogdán Gyuriba három vénasszony kapaszkodott, s forgatták, a gazdák tölt pohárral a kezükben megújrázták a látni való komédiát, és a becsipett ifjú gazdák az asztal tetején művelték a bokázást iszonyú dübörgés közben. A bakter bekiáltotta a kocsmába az elűtött tizenegy órát, s ekkor a baktert is beráncigálták. Lenyomták egy székre, és addig töltötték a bort a szájába, míg tikkadozott.

Tizenegy... Az ajtó tán megnyílt ismét egészen nesztelenül (én nem tudom: igaz-e ez? s látta-e más Bogdán Gyurin túl?), s tán a Bogdán Máriskó sápadt, betegesen sovány fejét dugta be, de visszavonta rögtön, mintha megijedt volna, valami csúfságot látott volna... s becsapta az ajtót.

Bogdán ezt mindenestre látta, s összeresztette az ajtó csattanására, mintha megrázták volna az ünnepelt vénembert. De bizonyos, hogy a Bogdán szavát kettévágta a csattanás, elhallgatott, elkomorult, s a kocsmárosot behúzta a léces ketrecbe valami beszédre, pénzfizetésre, s onnan ki se bújta a szálába, hanem a hátulsó ajtón kisompolygott a vak éjszakába, hogy hazatérjen...

Nagyon nehéz volt a feje, s kapkodott a sötétségbe, mintha megkapaszkodni akart volna vastag ájerbe. Előbb nem tudta, vajon messze van-e hazulról, aztán rekedten kiáltotta:

– Máriskó, asszonyom, he! – S leült egy csomó kőrákásra, melyeket az út szélére hordtak az útmesterek, mert tudta, hogy még nincsen odahaza. A kiáltó hangja mind csenedesebb lett, s végre csak a szája széléről tátozott, hogy hívja öreg hitestársát, hogy valami nagy bajt elpanaszoljon neki.

Az ingét is kigombolta, s a kalapját levette a fejéből.

– Elment Máriskó – dadogta – mellőlem... Azonban a tehen... a tehen... Elment. El se jött... Egyszer éltünk... Vége.

És lekuporodott ismét a szemétdombra, s halkan rebegte:

– Máriskó, ó... búsulsz az uradért. Szegény öreg... A „Virág” elment... semmi sincsen. No, nézd csak! hiszen csak nem fog könnyet ejteni Bogdán Gyuri, kit ünnepre állított a miniszter ösztönsége... Uram... az ő hosszas jó szolgálataiért... Bogdán Gyuri, ki haszontalan lett... gaz lett... szemét lett...

És felnézett az égboltra. Egy csillag úgy ragyogott, mintha kacagna. Dacosan szembenézett vele, kihúzta a nadrágszíját, ráakasztotta a megkopasztott akácfa vastag ágára, s bedugta a fejét a hurokba.

Két kezét felemelte imádságra, s suttogva rebegte:

– Úr... Isten.

A Petelei-stílus néhány jellemzőjéről „A jutalom” kapcsán. Petelei István balladisztikus hangulatú, ma is élményt adó, értékekkel bíró novellái („beszéddek”) közül választottam ki – a terjedelmi határookra tekintettel – egynek a közvetlenebb bemutatását, ez „A jutalom” című novella, amelyik egy öngyilkosság története. Ez az írásmű sűrítménye a Petelei feltárta életnek, a társadalmi és pszichológiai konfliktusoknak. A *meredek kezdés*, lényegében az előkészítés hiánya jellemzi a Bogdán Gyuri tragédiáját bemutató írásművet is. A feszített ütemű cselekmény nyitányaként Bogdán Gyuri, kinek „Jefelé járt az órája”, megmentette Ilyés úr csemetéjét. Ez a pillanat drámai fordulat hőstünk mindeddig eseménytelen életében, ugyanis pünkösdi ünnepének második napján felmagasztalták „a példás életű gazdasági munkást”. S ekkor „a jókedv fényesen kivirágzott...”, mert zengett a cigánymuzsika, táncoltak az egybegyűltek, étel, ital akadt bőven, s pillanatnyi lehetőség is adódott Bogdán feleségének, Máriauskának, hogy csendesen előtárhassa a vágyát, ami mindössze egy tehén. Közben dicsérő példabeszéd hangozott el az igyekvő, dolgozó izraelitáról, majd – mintegy ellenpontozásul – eljutott az ünneplők egy csoportja a kocsmába, ahol Bogdán „elkomorulva fizet”. Mi lehetett ezek után a vég? Bogdán Gyuri a megkopasztott akácfa vastag ágán fejezte be az életét.

Ez a novella a *vágy* és a *valóság* könyörtelen ellentétét hozta eléink. A beteljesületlen vágy, az emberhez méltó független élet egy saját tehénnek köszönhetően – lelki életük mind kisszerűbbé válását mutatta. Bogdán Gyuri, a szegény öreg cselédember iskolásként viselkedett az ünnepségen, amikor gyerekesen fogadkozott a példázatbeli izraelita tetsélen felbuzdulva, majd ünnepet szervezett saját magának. Az asztalfőn helyezkedett el, hiszen erős embernek találta magát az úri asztaltól felkelve. A valahol valamikor valakitől ellesett módít élte át a cigányozásban, ivásban, udvarlásban. Nem csoda, hogy *a jutalom* rövid idő alatt „a léces ketrecbe” vándorolt. A sötét, visszhangtalan éjszaka hamar kijózanította Bogdánt. Keserű és végzetes volt ez a kijózanodás ott, a szemétdombon. Mi lett az ünnepre állított öregből? „... haszontalan lett... gaz lett... szemét lett...” S bekövetkezett a tragédia: leszámolt önmagával a „Virág” eltékozozója.

Megdöbbenő az alkohollómorból tettere ébredő Bogdán Gyuri fölkészülése a halálra. Talán a cím sem véletlen! Egy csendes, eseménytelen munkásélet „jutalma” az a jutalom, amely az önpusztításba vitte-ragadta főhősünket. S ha eltűnődünk, felülük a gyanú: nem ironizál-e esetleg Petelei? Egy elvetélt élet jussa, jutalma a kocsmái dáridó, s ez a feltevés a keserű pohár kiürítésekor válik konkrétá. Bogdán Gyuri, a személyiségében megnyomorított, többre képes öreg a magyar népbetegség áldozataként az öngyilkosságba menekült. Kié a hiba? – tölul elő ez a megkerülhetetlen kérdés a Petelei-novella értelmezésekor.

Nem hagyhatók figyelmen kívül a mondatszerkezetek sem. Herczeg Gyula már idéztem munkája szerint az 1880-as évek elején a prózastílus differenciálódott. A *rövidmondatoság* jelenti az újdonságot. Az alig bővített, megállapítást kifejező (kijelentő és felkiáltó), valamint kérdő mondatok, továbbá az állítmányt nélkülöző, úgynevezett *kihagyásos mondatok* keltik fel az *erős érzelmi hatást*. Petelei szívesen élt a rövid mondatokkal, amelyekből feltűnően hiányoznak a bővítményes szerkezetek. Nem túlzás *takarékossággal építkező stílusról* beszélnünk. Az úgynevezett Petelei-stílusról Herczeg Gyula fejtette ki: „... az összetett mondatokban a szóelemek száma 11 és 21 között váltakozhat.” Ehhez hozzá kell még tennünk, hogy a metaforikus, színező jelzőt általában kerüli az író. A drámai fordulat a gondosan megformált, egyszerűsége tőrő mondatokból, bekezdésekből válik nyilvánvalóvá.

Az előzőekben láttattott Petelei-novella, „A jutalom” is megőrizte az erdélyi, székely népnyelv ízes, erőteljesen kifejező, szemléletes fordulatait.

Összefoglalásul. Irodalomtörténeti tény, hogy a 19. század végére felbomlott az addig egységes, tömbszerű *elbeszélés* műfaj. Mikszáth Kálmán anekdotázó, zárójelző elbeszélései az előnyelv közelségébe kerültek, a karcolatait áthatotta az irónia. Gozdsdu Elek naturalisztikus, később szürrealisztikus képekkel színezte a történeteit. Tömörkény István a szegedi tanyavilág elmúlásáról készítette személytelenül tárgyias, a szociográfiához közelítő elbeszéléseit. A magyar irodalom történetében Petelei István művészete Mikszáth mélyreható társadalombírálatával, Tolnai szenvedélyes dzsentriábrázolásával, Tömörkény alapos emberismeretével, Thury hősei életének az ábrázolásával vethető egybe, s látható: a faggatott korban *Petelei új színt jelentett érzéssel, őszinte és becsületes igazságérzetével, az elesettek iránt tanúsított humanizmusával*.

Jelen dolgozatommal és „A jutalom” című novella megvilágításával kívántam a figyelem előterébe helyezni Petelei Istvánt, akinek írásait a finom *lélekrajz* mellett a *balladai szerkesztés* és a *balladákra mutató nyelvi közlésmód* jellemzi elsősorban. Petelei István alkotásai lényegüket tekintve balladák, amelyeknek hősei a lelki rétegeik küzdelmeit árnyaltabban, kendőzetlenebbül élik meg, mint ahogy az érintettem korban általában elfogadott volt az olvasók részéről egy-egy szépirodalmi alkotás szereplője vonatkozásában.

Irodalom- és olvasmányjegyzék:

- Diószegi András 1961: *Turgenyev magyar követői*. In: Tanulmányok a magyar–oroszi irodalmi kapcsolatok köréből. II. kötet., Akadémiai Kiadó, Budapest
- G. Tóth Károly 1995: *Kis magyar irodalomtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Györke Ildikó 1992: *A balladaszerű novella megjelenése Petelei Istvánnál*. Irodalomtörténet, Budapest
- Györke Ildikó 1996: „*Drámai novella*” (Epiko-drámai novella). Irodalomtörténet, Budapest
- Kéri József (szerk.) é. n.: *Petelei István: Válogatott elbeszélések*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely
- Herczeg Gyula 1981: *A XIX. századi magyar próza stílusformái*. Tankönyvkiadó, Budapest
- H. Tóth István 1993: *A poétikai funkció érvényesülése a nyelvi kommunikációban*. Magyar Nyelvőr, Budapest
- H. Tóth István 2002: *Olvassuk együtt! Petelei István: Csifő fráter és a lova*. Módszertani Közlemények, Szeged
- H. Tóth István – Radek Patloka 2009: *Kettős tükrök. A stilisztikáról magyarul – a magyarról stílusosan*. Egyetemi tankönyv. Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága
- Ingarden, R. 1972: *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Kárpáti Aurél é. n.: *Petelei István*. A zsidó suszter. In: Halottak, akik élnek. Pesti Napló, Budapest
- Nemeskürty István 1983: *Diák, írj magyar éneket!* (A magyar irodalom története 1945-ig). Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- Németh G. Béla 1985: *A válságba jutott kisember írója: Petelei István*. In: Németh G. Béla: Századutóról – századelőről (Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok). Budapest
- Okrouhlá, Ana 2008: *Balladai vonások Petelei István néhány novellájában*. Szakdolgozat. Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága
- Petelei István összes novellái I–II*. Sajtó alá rendezte: Török Zsuzsa. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 2007
- Pozsvai Györgyi 2002: *Az újra meg újra felfedezett Petelei*. Tiszatáj, Szeged
- Pozsvai Györgyi 2003: *Az anekdotikus hagyományok önironikus felülrírása*. Forrás, Kecskemét
- Schöpflin Aladár 1910: *Petelei István*. Nyugat, Budapest
- Sótér István 1967: *A realizmus új igényének jelentkezése a regényben*. In: Romantika és realizmus. Gondolat Kiadó, Budapest
- Szegedy-Maszák Mihály 1993: *Irodalom és művészetek a XVIII. század elejétől napjainkig*. In: Kósa László (szerk.): *A magyarságtudomány kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Szerdahelyi István 1996: *Irodalomelmélet mindenkinek*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest
- Szörényi László 1989: *A századvég novellisztikája. Petelei István*. In: Múltaddal valamit kezdeni (Tanulmányok). Magvető (JAK füzetek), Budapest
- Török Zsuzsa 2009: *Petelei István írásgyakorlatai (Média- és társadalomtörténeti elemzés)*. Doktori disszertáció. doktoriiskola.biforium.hu/tezisek/torok_zsuzsa.pdf
- Z. Kovács Zoltán 2007: *Mindennapiság, narráció, irodalomtörténeti olvasat* (Petelei István novellisztikájának olvashatósága). Irodalomtörténeti Közlemények, Budapest
- Иштван Тот 2005: *Иштван Петелеи – писатель венгерской усадьбы*. Коми-пермяки и финно-угорский мир. Материалы Межрегиональной научно-практической конференции. Кудымкар

Máté Judit Eszter

Az egyházi szaknyelv metaforikussága (Vallási kifejezések fogalmi metaforaként)

A közös élményekről az emberek egyes csoportjai beszélni szoktak egymással, és ehhez olyan fogalmakat használnak, melyek az ezen élménykörön kívül esők szóhasználatában nem fordulnak elő. Így társadalmi dialektusokról beszélhetünk, melyek különböző tényezők alapján elkülöníthető csoportokhoz köthetőek (foglalkozás, iskola, jövedelem, etnikum stb.) (WARDHAUGH 1995: 45).

Ha ökumenikus rendezvényen veszünk részt, tapasztalhatjuk élőszóban is, hogy a különböző felekezethez tartozó papok, lelkészek, tiszteletesek, lelkipásztorok és gyülekezeti tagok más és más fordulatokat, szavakat használnak. Ezek a kifejezések, melyeknek a felekezethez tartozók számára van jelentésük, a kívülállónak nem ismereteseek, nem érthetőek. Vagyis a vallás nyelvileg elkülönítheti az embereket egymástól, meghatározhatja a szóhasználatukat a

vallásos étellel összefüggő események és témák során. A közös nyelvhasználat ugyanakkor jelzésértékű: a csoporthoz tartozás nyelvi kifejezője lehet, hiszen csoporttagként vagy egyháztagként tudjuk, hogy miről és hogyan illik beszélni.

Elmondhatjuk azonban, hogy az ökumené ellenére a keresztény étellel kapcsolatos kifejezéseknek a közös részhalmlaza legalább akkora, mint a felekezetek saját specifikus szavainak összessége. Jelen dolgozatban az egyházi szókincs ezen halmazával foglalkozom, jelentéstan szempontból.

1. A metaforikusság mint a vallásos nyelvhasználat sajátos jellemzője

A vallásos nyelvhez szóhasználati sajátossága, hogy alapkifejezései, mint például az *örökkévalóság* vagy a *Jó és a Rossz tudásának fája*, természetüknél fogva

metaforikusak. Ezeknek a szavaknak nem lehet konkrét érzéki megtapasztalásuk, „csak” metaforikusan tudjuk őket meghatározni, csak metaforák segítségével tudunk róluk beszélni. Ahhoz, hogy leírjuk ezeket a jelenségeket, érzéki tapasztalat híján metaforikus konceptualizációt használunk: *Isten* egy személy. Tulajdonnevet és foglalkozást rendelünk hozzá, amikor megkülönböztetjük más istenektől (*király/bíró/gondoskodó atya/jó pásztor*), tulajdonságokkal ruházzuk fel (*hatalmas, erős, hű, kegyes, irgalmas* stb.) és ezekkel írjuk le.

A fogalmak leképezésével képesek vagyunk egy közös tudati világot létrehozni, megérteni egymást. Aki megtér, kereszténynek tartja magát, az elfogadja ezt a felkínált fogalmi keretet, érti azt. Ezek a vallási metaforák megkötik a gondolkodást, de nem negatív értelemben, hanem a keresztény lét mentén megadnak egy olyan sémát, amely lehetővé teszi a meg nem tapasztalható megértését. Hiszen a vallásos nyelvhasználat a hétköznapokban is metaforikus.

A metaforikus beszédmód az egész egyházi szaknyelv alapjellemezője, értve alatta bármely vallást. Sőt, ha az egyházi szaknyelv kutatását nézzük, akkor is láthatjuk, hogy számtalan metaforával dolgozunk (vö. például a *kánaáni nyelv* kifejezéssel, mely nyelvhasználati szimbólum a XXI. században a protestáns felekezetekben).

2. Metaforaelméleti háttér

2.1. A hagyományos metaforaelmélet metaforafelfogása

A vallási képek szerepe az azonosítás, egyetlen kép sem alkalmazható más fogalom leírására, nem cserélhető fel. Vagyis a vallás nyelvének metaforái nem hasonlító, hanem kijelölő/azonosító funkcióval rendelkeznek. Ebben az értelemben eltérnek a hagyományos metaforaelméletektől. A hagyományos metaforaelméletnek most csak azon pontjait mutatom be röviden, melyben eltér a kognitív metaforaelmélettől.

A metaforát nyelvi képként névátvitelnek szokás tekinteni, mely a két fogalmat tartalmi (külső vagy belső) hasonlósága alapján kapcsolja össze.

Sámson egy oroszlán. Vagyis *Sámson olyan erős, mint egy oroszlán.*

A hasonlításelmélet szerint a metafora hasonlat, és azért használjuk, mert nincs közvetlen neve annak, amit meg szeretnénk nevezni. Ilyen például a *hegygerinc* vagy az *asztalláb*.

A helyettesítéselmélet szerint metaforikus beszédben a szokásostól eltérően használunk egy kifejezést, például azt mondjuk kedvesünknek, hogy *rózsám*. Persze nem a tüskékre gondolunk, hanem a szépségre, színre, illatra, selymességre stb.

A metafora nyelvi jelenség, a lexika szintjén él, funkciója a díszítés, kiemelés, művészi hatás elérése. Tudatosan kigondolt jelenség, mely többnyire írók-

tól/költőktől származik, és irodalmi szövegek használják (BLACK 1990).

2.2. A kognitív nyelvészeti metaforaelmélet

A kognitív nyelvészetben a metaforát nem a szavakhoz kötik, nem nyelvi, hanem fogalmi jelenségeként értelmezik, mely nem csupán díszítő és/vagy retorikai funkcióval bír, hanem a megértést segíti elő. Éppen ezért a metafora a kognitív nyelvészet felfogása szerint a mindennapi nyelvhasználatban központi szerepet játszik. Sokszor nem hasonlóságon alapul. Használata nem az író vagy költők sajátja, hanem valamennyi beszélőé. A mindennapi beszédben (többnyire nem tudatosan) minden nyelvhasználó él metaforikus elemekkel. A metafora az emberi gondolkodás általános eszköze, a nyelvi kreativitás jele.

Mindennapi nyelvhasználatunkban számtalan metafora megfordul. Bármilyen viszonyunkat a világhoz, dolgokhoz, eseményekhez képesek vagyunk metaforák segítségével kifejezni. KÖVECSÉS Zoltán JOHNSON és LAKOFF nyomán a metaforát fogalmi metaforaként fogja fel. Szerinte a világban vannak olyan elvont jelentésű szavak, dolgok, melyeket csak más, konkrétabb fogalmak segítségével határozhatunk meg. Vagyis, amikor metaforát használunk, akkor két jelentésmozdítót hozunk kapcsolatba. A metafora egy fogalmi tartománynak egy másik fogalmi tartomány terminusaival történő megértése. Példája a következő: *az élet egy utazás*. Az élet meghatározása a cél, így ez lesz a céltartomány. Az utazás az élet meghatározását segíti, az utazásról kialakult képünket használjuk fel a másik megértésére, így ez lesz a forrástartomány. KÖVECSÉS felhívja a figyelmet az egyirányúság elvére: a forrástartomány és a céltartomány sosem cserélhető fel.

A fogalmi metafora a leképezések segítségével jön létre. A fenti példa bizonyítja, hogy a forrás- és a céltartomány egyes elemei megfeleltethetők egymásnak (például: válaszút mind az utazás, mind az élet során adódik). A forrástartomány elemeinek segítségével kialakítjuk a céltartomány elemeit. Ez az invarianciaelmélet, vagyis hogy egyes elemeket áttemelünk a forrásállományból a célállományba.

A fogalmi metaforáknak több csoportját ismerjük. Első az orientációs metafora. Ez valamilyen térbeli irányultságot fejez ki. Általában a *fent* fogalommal összekapcsolható a jó, a pozitív, a sok fogalma. A *lent* pedig negatívvá válik, például *le vagyok törve, padlón vagyok*. A másik az ontológiai metafora, ami nem viszonyt fejez ki, sokkal összetettebb. Valaminek a létét akarjuk ezzel megérteni. A harmadik csoport a strukturális metafora: több szereplője és eseményszerkezete van. Erre példa a *vita-háború* metafora (KÖVECSÉS 2005).

A metafora ilyen értelemben nem egyenlő a metaforikus kifejezéssel, ami a metafora nyelvi eszköze.

SZILÁGYI N. Sándor szerint a metafora két elemének megvan a saját neve és ez a metafora alatt és

után is megmarad. Példája *a nemzet ember*. A megfelelések itt is megtalálhatók: *születő nemzet, kamasz nemzet, nemzet erkölcsse, nemzet kebele, boldog nemzet, büszke nemzet, nemzet betegágya, nemzet sírja* stb. A strukturális metafora jellemzője tehát, hogy egy kezdeti hasonlóság alapján a kevésbé kidolgozott jelentésű és kevesebb attribútummal rendelkező szó átveszi a kidolgozottabb jelentésű szó jellemzőit. A metafora sajátossága, hogy erősen kiemeli az egyezéseket a két fogalom között, és mélyen rejti a különbségeket.

SZILÁGYI N. Sándor az orientációs metaforával foglalkozik bővebben. Dimenziókat hoz létre vertikálisan és horizontálisan. A *fent-lent* értékkülönbsége nála is megtalálható (*lefekszem* ↔ *felkelek*, *felbátorodom* ↔ *lehangelódom*). Különbség van a hőmérsékletben is: *lehűl*, *lefagyaszt*, szemben vele a *forró szerelem*. Aztán megkülönböztethetünk hangerősséget aszerint, hogy *felemeli a hangját*, vagy *elhalkul*. Erkölcsei értékek is elválaszthatók ez alapján: *fennkölt* ↔ *alantas*. Horizontális dimenzióban pedig a *közel-távol* és a *kint-bent* ellentéte figyelhető meg többek között (*közeli barát*, *távol ismerős*, *bensőséges, kiközösített*) (SZILÁGYI N. 1996).

VÁNDORLÁS	HÍVÓ ÉLET
forrástartomány	céltartomány
innen választjuk a metaforikus kifejezéseket	ezt szeretnénk értelmezni
konkrétabb	absztraktabb
érzéki tapasztalattal felfogható, általánosabb	nem megfogható

1. táblázat: *A fogalmi metafora forrás- és céltartományának általános jellemzői az egyházi nyelvben*

A metafora egy jelentésmezőt (*hívó élet*) hoz kapcsolatba egy másik jelentésmezővel (*vándorlás*). A megfoghatóbb fogalmi sík a forrástartomány, az elvontabb fogalmi mező pedig a céltartomány. A forrás- és céltartomány nem cserélhető fel. A metafora alapja, hogy a forrástartomány bizonyos elemei megfelelnek a céltartomány bizonyos elemeinek, mások viszont nem. Ezek kimaradnak a metafora leképezéséből. Vagyis a metaforát a megfelelések adják, melyeket leképezésnek szokás nevezni. A leképezések fordított irányban nem működnek, vagyis a céltartomány minden egyes eleméhez nem tudunk hozzárendelni egy forrástartománybeli elemet. Ennek egyik fő oka, hogy a céltartomány metaforikus képeit más forrástartományból is meríthetjük, egy céltartományhoz több forrástartomány is tartozhat. Ha a *hívó élet* céltartományt vesszük alapul, láthatjuk, hogy sok metafora része lehet (*sportesemény, zarándoklat, vándorút*).

Az előző példánál maradván nézzünk meg néhány nyelvi fordulatot, amelyekben szerepel a metaforánk.

A kognitív szemantika a metaforákat nagyobb metaforák köré szervezi, általánosított metaforákat hoz létre, mint az *idő pénz*. Ezek a metaforák a strukturalista szemantika nézetei szerint további elemekre bonthatók, elemi metaforákból tevődnek össze. Az elemi metaforák függetlenek az általános metaforáktól (KIEFER 2000: 143–45).

Összefoglalva, ha egy fogalmat egy másik fogalom terminusain keresztül értünk meg, ebben az esetben fogalmi metaforáról beszélhetünk. A fogalmi metaforák nyelvi kifejezésekben tükröződnek, de a gondolkodásunk részei. Az emberi gondolkodás jellemzője a metaforikus kifejezésekben megjelenő metafora.

2.2.1. A fogalmi metafora egy példán keresztül

A fogalmi metafora két fogalmi tartományból áll. Az egyik fogalmi tartományt a másik fogalmi tartomány segítségével értjük meg.

Példa:

A *hívó élet* kifejezés a *vándorlás* tartományával hozható össze.

A hívó élet vándorlás.

A metafora alá tartozó néhány nyelvi kifejezés:

– *Keskeny útra lép*: önmagában egy túrára vonatkozik a mondat, melynek során a vándorló az útelágazásban a keskenyebb utat választja, azon halad tovább. A fenti metafora alapján viszont a vándorlás az életet, a választást a megtérést, az útvonalválasztást pedig a krisztusi tanítás követését jelenti.

– *Válaszúthoz értem*: nem azt jelenti, hogy az útkeresztelkedésben állók tanácstalanul, hanem egy fontos döntést kell meghoznom.

– *Rögös út*: nem fizikai akadályok, hanem lelki, szellemi nehézségekkel teli keresztyén élet.

– *Hű útítárs*: Krisztus, segíti vinni terhemet, soha el nem hagy.

A metafora nyelviileg többféleképpen létrejöhet: jelzős szerkezet, határozós szerkezet és tipikusan birtokos szerkezet (*Isten báránya, az Atya jobbjára, a Szentlélek közössége, a Gondviselés Ura, a keresztség sákramentuma*) (HADROVICS 1996: 189).

A leképezési rendszer tehát:

Forrástartomány:	Céltartomány:
VÁNDORLÁS	HÍVÓ ÉLET
vándor	hívó ember
vándorlás	élet
útítárs	Jézus
úton lévő akadályok	a hívó élet nehézségei
válaszút	az ember döntései
útvonalválasztás	döntés a krisztusi élet mellett
úti cél	mennyország
elszántság az úton	kitartás
iránytű	a helyes keresztény élet útmutatása

2. táblázat: A hívó élet vándorlás metafora leképezési rendszere

A forrástartomány egésze nem fedi le a céltartományt (hiszen akkor a két fogalomnak azonosnak kellene lennie). Vagyis a leképezések részlegesek, így vannak elemek, melyek a fogalmi metaforában nem játszanak szerepet (pl.: a vándorlásnál az öltözködés elemei).

Az egyes fogalmi metaforák koherensen kapcsolódnak egymáshoz, metaforacsálódokat alkothatnak.

3. Fogalmi metaforák az egyházi szaknyelvben

A továbbiakban a bibliai és a prédikációs nyelvezet metaforikusságát elemzem kognitív nyelvészeti keretben. A metaforák példáit főként az Istenhez, egyházhöz, hithez és a hívó élethez kapcsolódóan válogattam. A példaanyag nagy részét bibliai szövegek (főleg példázatok és történetek) adják. [Köszönettel tartozom Máté Sándor református lelkésznek, hogy a dolgozat készítéséhez rendelkezésemre bocsátotta legutóbbi prédikációinak írott változatát, valamint segítséget nyújtott a bibliai idézetek gyűjtéséhez is.] Az itt közölt adatok lehetőséget adnak az általános (szinte minden felekezetenél létező) metaforakészlet felvázolására, ugyanakkor jellemzően mutatják be a vallásos nyelvhasználat sajátosságát, a metaforikus nyelvhasználatot. Nem teszék különbséget az egyes felekezetek között. Ennek vizsgálata egy későbbi kutatást tesz lehetővé: az azonosságok és a különbözőségek összevetése. Feltételezhetjük, hogy valószínűleg több átfedést, azonosságot találunk a fő metaforakészletben az egyes felekezetek között, mint amennyi lényeges eltérés van.

A fogalmi metaforák általában nem jelennek meg a nyelvekben kifejtetten, csak a metaforikus kifejezések alapját adják. Ezzel szemben a vallásos metaforák kifejtettek, hétköznapiak. Például a *hit háború* vagy a *Biblia Isten szava* metaforákra teljes mértékben jellemző a kifejtettség.

„Valaki hisz Őbenne, meg nem szégyenül.” (Róm 10:11b)

„Hívtalak én, mert Te felelhetsz nékem, Istenem!

Hajtsd hozzám füledet, hallgasd meg az én beszéde-met!” (Zsolt 17:6)

Ennek oka a korábban már leírtakban keresendő: az egyházi fogalmak absztraktsága. Mivel a metaforák a vallásos nyelvhasználaton belül a beszéd alapját képezik, nélkülük megtapasztalhatatlan lenne a hit és a hitről való elmélkedés nyelvi szinten.

A legfontosabb metaforák/metaforarendszerek az egyházi nyelvben:

Isten = személy

atyá, pásztor, bíró, király, vezér

A metafora különlegesen érdekes azért is, mert a létezési láncban egy magasabban álló fogalmat egy alacsonyabb rendűvel (*ember*) ragad meg. Ez a metafora része a létezés nagy lánc metaforarendszernek. Része az *egyház* = *család* metaforarendszernek is, de régebbi eredetű.

Néhány szövegpélda az *Isten személy* metaforára:

1. „Hiszen Te vagy Atyánk, hiszen Ábrahám nem tud minket, és Izráel nem ismer minket, Te, Uram vagy a mi Atyánk, megváltónk, ez neved öröktől fogva.” (Ézs 63:16)
2. „Most pedig, Uram, Atyánk vagy Te, mi sár vagyunk és Te a mi alkotónk, és kezeld munkája vagyunk mi mind.” (Ézs 64:7)
3. „Azt mondtam ugyanis magamban: Miképpen tegyelek téged a fiak közé, és adjam néked a kívánatos földet, a pogányok seregének drága örökségét? És azt végezém: Hívj engem atyámnak, és ne pártolj el tőlem!” (Jer 3:19)
4. „Hogy legyetek a ti mennyei Atyátoknak fiai, a ki felhossa az Ő napját mind a gonoszokra, mind a jókra, és esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak.” (Mt 5:45)
5. „Az Űr az én pásztorom; nem szűkölködöm.” (Zsolt 23:1)
6. „Én vagyok a jó pásztor: a jó pásztor életét adja a juhokért.” (Jn 10:11)
7. „Más juhaim is vannak nékem, a melyek

- nem ebből az akolból valók: azokat is elő kell hoznom, és hallgatnak majd az én számra; és lésszen egy akol és egy pásztor.” (Jn 10:16)
8. „Ne sóhajtozzatok egymás ellen, Atyámfiai, hogy el ne ítéltessetek: imé BÍRÓ az ajtó előtt áll.” (Jak 5:9)
 9. „Végzetre eltétem nékem az igazság koronája, melyet megad nékem az Úr ama napon, az igaz BÍRÓ; nemcsak nékem pedig, hanem mindazoknak is, kik vágyva várják az Ő megjelenését.” (2Tim 4:8)
 10. „Fő dolog pedig azokra nézve, a miket mondunk, az, hogy olyan főpapunk van, a ki a mennyei Felség királyi székének jobb-jára üle.” (Zsid 8:1)

Nyelvi fordulatok, melyekben megjelenik a metafora:

- Isten elé viszem ügyemet: bíró
- Ő vigyáz reám: pásztor
- Hallom hívó szavát: személy
- Ő uralkodik éltében: király
- Ő ad igazságot: bíró
- Megítéli minden bűnömet: bíró
- Gondot visel reám: atya
- Engedelmeskedjétek az Urnak!: atya, király
- Megóv Ő minden bajtól: pásztor
- Nevel igéje által: atya

Az egyház = család

Ennek a metaforának az az érdekessége, hogy a család mint a metafora forrástartományja a hétköznapi életben is gyakran használatos (*rokonszenv, rokon szív, szellemi atya valaminek, elmélet szülője* stb.). Azonban az egyházi nyelvhasználatban a család mint forrástartomány jobban „kiaknázott”, sokkal több eleme vesz részt a metaforában (pl.: atya, atyja, rokon, ős, öse, jegyespár, szülő-gyermek, testvér stb.). Lássunk néhány bibliai verset, melyekben a család az egyház metaforájaként szerepel:

1. „Mózes is hű volt ugyan az ő egész házában, mint szolga, a hirdetendőknek bizonyosságára, Krisztus ellenben mint Fiú a maga háza felett, akinek háza mi vagyunk, ha a bizodalmat és a reménységnek dicsekedését mind végig erősen megtartjuk.” (Zsid 3:6)
2. „Én sem szólhattam néktek, atyámfiai, mint lelkieknek, hanem mint testieknek, mint a Krisztusban kisdedeknek.” (1Kor 3:1)
3. „Mikor pedig eljött az időnek teljessége, kibocsátotta Isten az ő Fiát, aki asszonytól lett, aki törvény alatt lett, hogy a törvény alatt levőket megváltsa, hogy elnyerjük a fiúságot.” (Gal 4: 4–5)

4. „Azért immár nem vagytok jövevények és zsellérek, hanem polgártársai a szenteknek és cselédei az Istennek.” (Ef 2:19)
5. „Körültötte pedig sokaság ül vala; és mondanak néki: Imé a te anyád és a te testvéreid ott kiünn keresnek téged. Ő pedig felele nékik, mondván: Ki az én anyám vagy kik az én testvéreim?” (Mk 3: 32–33)
6. „Mindaz, aki hiszi, hogy Jézus a Krisztus, Istentől született; és mindaz, aki szereti a szülőt, azt is szereti, aki attól született.” (1Jn 5:1)
7. „Jézus pedig monda nékik: Avagy bőjtölhet-e a vőlegény násznépe, amíg velük van a vőlegény? Ameddig a vőlegény velük van, nem bőjtölhetnek.” (Mk 2:19)
8. „És én János látám a szent várost, az új Jeruzsálemet, amely az Istentől szálla alá a mennyből, elkészítve, mint egy férje számára felkészített menyasszony.” (Jel 21:2)
9. „Mert akit szeret az Úr, megdorgálja, megostoroz pedig mindent, akit fiává fogad.” (Zsid 12:6)
10. „És leszek néktek Atyátok, és ti lesztek fiaimmá, és leányaimmá, azt mondja a mindenható Úr.” (2Kor 6:18)

Az egyházi élet mindennapjaiban is számtalan nyelvi fordulat tartalmazza a metafora egy-egy elemét, gondoljunk akárcsak a *testvér* megszólításra a hívek között. De ilyenek az alábbi példák is:

- Krisztus eljegyzett az örök életre
- Krisztus jegyese
- a mennyei vőlegény
- a Magyarországi Református Egyház tagja vagyok
- öszi
- hiteldök
- így tettek elődeink, egyházalapító atyáink
- testvéreim: nőtestvérem, atyámfiai, asszonytestvéreim, presbitertestvérek, presbiteratyámfiai
- újjászületik
- igéjével nevel

Az egyház, a hívó élet = épület

A köznyelvben is számtalanszor használjuk az *épület* fogalmkörét forrástartományként: *kariert épít; a gyermekeivel jó kapcsolatot igyekszik kiépíteni; az ország pénzügyei romokban hevernek; mire alapozod ezt az állításod; romba dől minden erőfeszítés stb.*

Az egyházi nyelvben is sokféle metaforikus kifejezés épül erre az alapmetaforára:

- építési életed Krisztusra
- biztonyságtétele épít
- egymásnak lelkét építétek
- Jézus lerombolta a Sátán birodalmát

- *hitemet nem ingathatja meg semmi, erős oszlopok tartják*
- *erős vár a mi Istenünk*
- *az egyháznak Jézus a fundámentuma.*

A Bibliában is számtalan példát találhatunk:

1. *„Mert Isten munkatársai vagyunk: Isten szántóföldje, Isten épülete vagyatok.” (1Kor 3:9)*
2. *„Az Istennek nékem adott kegyelme szerint, mint bölcs építőmester, fundamentomot vettem, de más épít reá. Ki ki azonban meglássa mi módon épít reá. Mert más fundamentomot senki nem vethet azon kívül, amely vetetett, mely a Jézus Krisztus.” (1Kor 3:10–11)*
3. *„Nem tudjátok-e, hogy ti Isten temploma vagytok, és az Isten Lelke lakozik bennetek?” (1Kor 3:16)*
4. *„Azért immár nem vagytok jövevények és zsellérek, hanem polgártársai a szenteknek és cselédei az Istennek, kik fölépítettetek az apostoloknak és prófétáknak alapkövén, lévén a szegletkő maga Jézus Krisztus, akiben az egész épület szép renddel rakattatván, nevedik szent templomná az Úrban; akiben ti is együtt építettetek Isten hajlékává a Lélek által.” (Ef 2:19–22)*
5. *„De én is mondom néked, hogy te Péter vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui sem vesznek rajta diadalmat.” (Mt 16:18)*

Az egyház = emberi test

A mai köznyelvben is számtalanszor használt forrástartomány a *test*. Sokféleképpen használjuk, mint például a *vállalat feje*, *szívvel-lélekkel csinál valamit*, *vállára veszi a felelősséget*, *talpra áll*, *megebénul a közlekedés*, a *város szívében lakik* stb.

A szakrális szövegekben elsősorban Pál apostolnál találunk rá példát, de a hétköznapi gyülekezeti életben is használatos (*gyülekezeti tag*, *Jézus az egyház feje*, *élő/halott gyülekezet*, *haldokló közösség*, *megéledő gyülekezet*).

Pál apostol leveleiben így olvashatjuk:

1. *„Mert amiképpen a test egy és sok tagja van, az egy testnek tagjai pedig, noha sokan vannak, mind egy test, azonképpen a Krisztus is. Mert hiszen egy Lélek által mi mindnyájan egy testté kereszteltettünk meg, akár zsidók, akár görögök, akár szolgák, akár szabadok; és mindnyájan egy Lélekkel itattattunk meg. Mert a test sem egy tag, hanem sok. Ha ezt mondaná a láb: mivelhogy*

nem kéz vagyok, nem vagyok a testből való; avagy nem a testből való-e azért? És ha a fiúl ezt mondaná: mivelhogy nem vagyok szem, nem vagyok a testből való; avagy nem a testből való-e azért? Ha az egész test szem, hol a hallás? Ha az egész hallás, hol a szaglás? Most pedig az Isten elhelyezte a tagokat a testben egyenként mindeniket, amint akarta.” (1Kor 12: 12–18)

2. *„Mert miképpen egy testben sok tagunk van, minden tagnak pedig nem ugyanazon cselekedete van: azonképpen sokan egy test vagyunk a Krisztusban, egyenként pedig egymásnak tagjai vagyunk.” (Róm 12: 4–5)*

A hit = egészség, a hitetlenség = betegség

A hétköznapi nyelvhasználatban is számtalanszor előfordul az *egészség/betegség* egyes eleme forrástartományként. Gyakran mondjuk, *gyengélkedik a forint*, az *egészséges fejlődés fontos*, *beteges rögeszme*, *megebénul a légkör*.

A gyülekezeti életben úgy mondják: *ápolj a hitet*, a *hit meggyógyít*, *mege erősíthet lélekben*; a *beteg lelkek elvesznek*, de az *erősek megmaradna*; *Jézusban bízzál*, *Ő meggyógyít*.

A Biblia szavaival élve:

1. *„És amikor ezt hallja vala Jézus, monda nékik: Nem az egészségeseeknek van szükségük orvosra, hanem a betegeknek, nem azért jöttem, hogy igazakat, hanem hogy bűnösöket hívjak megtérésre.” (Mk 2:17)*
2. *„Ha valaki másképpen tanít, és nem követi a mi Urunk Jézus Krisztus egészséges beszédeit és a kegyesség szerint való tudományt, az felfuvalkodott, aki semmit sem ért, hanem vitaközásokban és szóharcokban szenved, amelyekből származik irigység, viszálykodás, káromlások, rosszakarátú gyanúsítások, meghomlott elméjű és az igazságtól megfosztott embereknek hiábavaló torzalkodásai, akik az istenfélelmet nyerekedésnek tekintik. Azoktól, akik ilyenek, eltávozzál.” (1Tim 6:3–5)*

A hit = világosság, a hitetlenség = sötétség

A köznyelvi szófordulatokban is gyakori metaforalap a *sötétség/világosság* pár: *homályosan emlékszem*, a *vita beárnyékolta a napot*, *derűs a hangulatunk*, *elborult az arca*, *szellemi sötétség* stb.

A Bibliában is számtalan példát találunk:

1. *„Mert valátok régen sötétség, most pedig világosság az Úrban: mint világosságnak fiai, úgy járjatok.” (Ef 5:8)*

2. „*Én világosságul jöttem e világra, hogy senki ne maradjon a sötétségben, aki én bennem hisz.*” (Jn 12:46)
3. „*Ti vagytok a világ világossága.*” (Mt 5:14a)

Ha csak a legalapvetőbb hitbéli fordulatokra gondolunk (*felragyog az Úr dicsősége/az evangélium/az Úr napja, áraszd ránk fényedet, jer, Világosság, sötétben jártunk, ragyogtasd ránk fényedet* stb.), láthatjuk, hogy sokszor használjuk a vallásos nyelvben is.

A hit = növény

Ákárcsak az előbbieket, a növény forrástartomány is gyakori a hétköznapokban: *bimbózó kapcsolat, virágzó gazdaság, munka gyümölcse.*

Az egyházi nyelvben főleg Jézus példázatai nyomán használjuk a növénymetaforákat (fügefá, szőlőtő):

1. „*És ezt a példázatot mondá: Vala egy embernek egy fügefája szőleijébe ültetve; és elméne, hogy azon gyümölcsöt keressen, és nem találá. És monda a vincellérnek: Ímé három esztendeje járok gyümölcsöt keresni e fügefán, és nem találók: vágd ki azt; miért foglalja a földet is hiába? Az pedig felelvén, monda néki: Uram, hagyj békét néki még ez esztendőben, míg köröskörül megkapálom és megtrágyázom: és ha gyümölcsöt terem, jó; ha pedig nem, azután vágd ki azt.*” (Luk 13:6–9)
2. „*Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlőveszszők: aki én bennem marad, én pedig ő benne, az terem sok gyümölcsöt: mert nálam nélkül semmit sem cselekedhettek.*” (Jn 15:5)
3. „*Én plántáltam, Apollós öntöztö; de az Isten adja vala a növekedést.*” (1Kor 3:6)
4. „*De a Léleknek gyümölcse: szeretet, öröm, békesség, béketűrés, szívesség, jóság, hűség, szelídség, mértékletesség.*” (Gal 5:22)
5. „*Én vagyok az igazi szőlőtő, és az én Atyám a szőlőműves.*” (Jn 15:1)
6. „*Hogy járjatok méltóan az Úrhoz, teljes tetszésére, minden jó cselekedettel gyümölcsöt teremvén és nevedvén az Isten megismerésében.*” (Kol 1:10)
7. „*Mert Isten munkatársai vagyunk: Isten szántóföldje, Isten épülete vagyok.*” (1Kor 3:9)

A prédikációkba belapozva csak taláalomra azonban találunk példákat:

- *életed gyümölcsöt teremjen*
- *az Úr plántálta szívünkbe*
- *növekedjete a hitben*
- *gyökerezzen a ti szívetek Jézusban.*

A hit = kincs, vagyon

Erre a metaforára példa az alábbi néhány kifejezés és bibliai szövegrészlet:

- *hitet nyertem*
 - *őrizd a hitedet*
 - *gyarapítsd hitünket*
 - *tanuljátok meg az aranymondást.*
1. „*Úgy tekintsen minket az ember, mint Krisztus szolgáit és Isten titkainak sáfárait.*” (1Kor 4:1)
 2. „*Ki ki amint kegyelmi ajándékot kapott, úgy sáfárkodjatok azzal egymásnak, mint Isten sokféle kegyelmének jó sáfárai.*” (1Pét 4:10)
 3. „*A rád bízott drága kincset őrizd meg a bennünk lakozó Szent Lélek által.*” (2Tim 1:14)
 4. „*Amiért szenvedem ezeket is: de nem szégyenlem; mert tudom, kinek hittem, és bizonyos vagyok benne, hogy ő az én nála letett kincsemet meg tudja őrizni ama napra.*” (2Tim 1:12)
 5. „*Mert ahol van a ti kincsetek, ott van a ti szívetek is.*” (Mt 6:21)
 6. „*Ismét hasonlatos a mennyeknek országa a szántóföldben elrejtett kincshez, amelyet megtalálván az ember, elrejté azt; és afelett való örömben elmegy és eladván mindenét amiye van, megveszi azt a szántóföldet.*” (Mt 13:44)
 7. „*És szeretni őt teljes szívből, teljes elméből, teljes lélekből és teljes erőből, és szeretni embernek felebarátját, mint önmagát, többet ér minden égőáldozatnál és véres áldozatnál.*” (Mk 12:33)
 8. „*Aki győz, örökségül nyer mindent; és annak Istene leszek, és az fiam lesz nekem.*” (Jel 21:7)

A hit vagy a hívó élet = háború

Az egyik leggyakoribb eszközünk a metaforák használatához a *háború* fogalomköre. Az érvelésben és a szerelemben is gyakori (*védhető állítás, megtámadott érv, megnyert vita, elnyert szív, küzdelem érte, párbaj a szerelemért*).

Nagyon gyakori az egyházi nyelvben is a használata (énekek, gyülekezeti alkalmak, bibliai versek egyaránt őrzik):

- *legyél a mi paizsunk*
- *Jézus megvéd, megmentőnk Ő*
- *igéddel védesz*
- *győzedelmes kővár*
- *legyőzted bennem az óembert*
- *imával küzdj*
- *halld a kürt szavát*
- *vív meg lelked csatáit*
- *küzdj a kísértővel.*

A Bibliában is számtalanszor láthatunk ilyen metaforikus kifejezéseket. Néhány példa:

1. „Harcold meg a hitnek szép harcát, nyerd el az örök életet, amelyre hívatattál, és szép vallástétellel vallást tétél sok bizonyosság előtt.” (1Tim 6:12)
2. „Te azért a munkának terhét hordozád, mint a Jézus Krisztus jó vitéze. Egy harcos sem elegendik bele az élet dolgaiba; hogy tessék annak, aki őt harcossá avatta.” (2Tim 2:3–4)
3. „Mert noha testben élünk, de nem test szerint vitézkedünk. Mert a mi vitézkedésünk fegyverei nem testiek, hanem erősek az Istennek, erősségek lerontására.” (2Kor 10: 3–5)
4. „Ezt a parancsolatot adom néked, fiam Timóteus, a rólad való korábbi jóvendölések szerint, hogy vitézkedjél azokban ama jó vitézséggel.” (1Tim 1:18)
5. „Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam.” (2Tim 4:7)
6. „Mert a test a lélek ellen törekedik, a lélek pedig a test ellen; ezek pedig egymással ellenkeznek, hogy ne azokat cselekedjétek, amiket akartok.” (Gal 5:17)
7. „Öltözzétek föl az Isten minden fegyverét, hogy megállhassatok az ördögnek minden ravaszágával szemben. Mert nem vér és test ellen van néiünk tusakodásunk, hanem a fejedelemségek ellen, a hatalmasságok ellen, ez élet sötétségének világbírói ellen, a gonoszság lelkei ellen, melyek a magasságban vannak. Annak okáért vegyétek föl az Istennek minden fegyverét, hogy ellenállhassatok ama gonosz napon, és mindeneiket elvégezvén megállhassatok. Álljatok hát elő, körül övezvén derekatokat igazlelkűséggel, és felöltöztvén az igazságnak mellvasába, és felsaruzván lábaitokat a békesség evangéliumának készségével; mindezekhez fölvevén a hitnek paizsát, amellyel ama gonosznak minden tüzes nyilat megolthatjátok; az idvesség sisakját is fölvegyétek, és a Léleknek kardját, amely az Isten beszéde.” (Ef 6:11–17)

A hívő élet = sportesemény

A köznyelvben is találunk példákat, mint *kezdő lövés, sarokba szorítás, magasra tette a lécet* stb.

A hívő életben is gyakran találkoznak sporttal kapcsolatos kifejezésekkel metaforikus értelemben:

célba érsz, ne fuss hiába, életed célja felé vezet, küzdeni kell, te légy az első stb.

Egy idézet a Bibliából, melyben a sport egyik eleme megtalálható a hívő életre vonatkoztatva:

1. „Nem tudjátok-e, hogy akik versenypályán futnak, mindnyájan futnak ugyan, de egy veszi el a jutalmat? Úgy fussatok, hogy elvegyétek. Mindaz pedig, aki pályafutásban tusakodik, mindenben magatűrtető; azok ugyan, hogy romlandó koszorút nyerjenek, mi pedig romolhatatlant.” (1Kor 9: 24–26)

A hívő élet = zarándokút

A köznyelvben is találunk rá példát: *életút* szó. Nagyon alapvető metafora, nem véletlenül választottam a dolgozat elején a fogalmi metafora tartományainak bemutatására ezt. Amiért különösen érdekes számomra, hogy a protestáns egyházakban nincsen zarándoklat egyáltalán, ennek ellenére ugyanúgy megvannak az ilyen metaforikus kifejezések, mint más felekezeteknél (*rögös bár utunk; lábaidnál megpihenek; vezess Jézusunk és véled indulunk; hadd menjek Istenem mindig feléd; járadt vándor* stb.).

A Bibliában is számtalanszor olvashatunk vándorlásal kapcsolatos igét:

1. „Hogy járjatok méltóan az Úrhoz, teljes tetszésére, minden jó cselekedettel gyümölcsöt teremvén és nevekedvén az Isten megismerésében.” (Kol 1:10)
2. „Azon az úton, amelyet ő szentelt nekünk új és élő út gyanánt.” (Zsid 10:20a)
3. „Ahová útnyitóul bement érettünk Jézus.” (Zsid 6:20a)
4. „Ez követvén Pált és minket, kiált vala, mondván: Ezek az emberek a magasságos Istennek szolgálói, kik néktek az idvességnek útját hirdetik.” (ApCsel 16:17)
5. „Megjelentted nekem az életnek útait; betöltesz engem örömmel a te orcád előtt.” (ApCsel 2:28)
6. „Monda néki Tamás: Uram, nem tudjuk hová mégy; mi módon tudhatjuk azért az utat? Monda néki Jézus: Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem mehet az Atyához, hanemha én általam.” (Jn 14:5–6)

Az Isten beszéde = étel

A köznyelvben is élő metafora, hogy egy szellemi dolgot ételként realizálunk: *szellemi táplálék, falja a könyveket, kifőz egy tervet, lenyeli a sértést* stb.

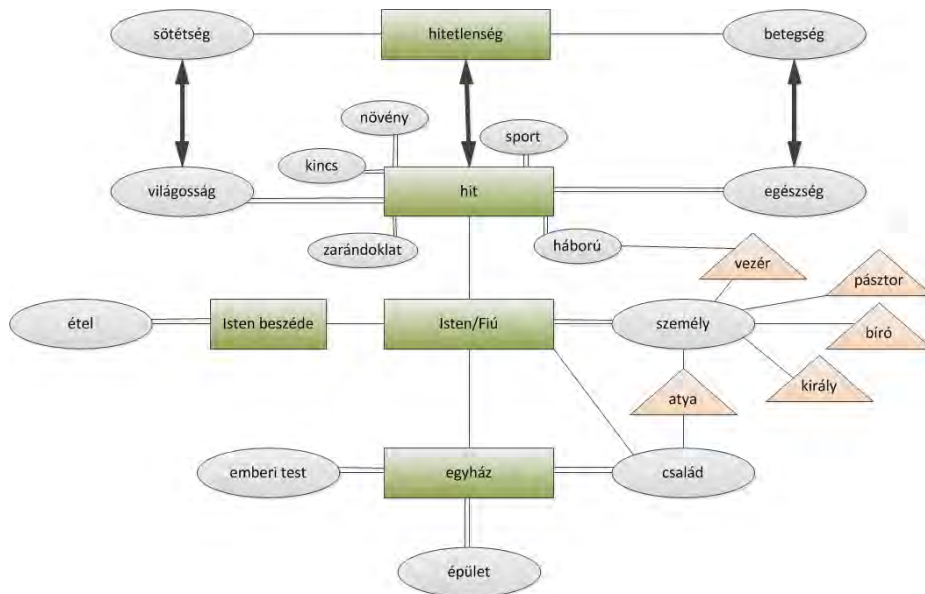
Az egyházi nyelvben élő metaforákra példa az égi manna kifejezés, valamint a táplálj minket szent igéddel, lelki eledel, szomjúhozik lelkem.

A Biblia szövegei is több helyen tartalmaznak ilyen képeket, íme néhány közülük:

1. „*Én vagyok amaz élő kenyér, amely a mennyből szállott alá; ha valaki eszik e kenyérből, él örökké. És az a kenyér pedig, amelyet én adok, az én testem, amelyet én adok a világ életéért.*” (Jn 6:51)
2. „*Ti vagytok a földnek savai; ha pedig a só megfzetlenül, mivel szózzák meg?*” (Mt 5:13a)
3. „*Mert az én testem bizony étel és az én vérem bizony ital.*” (Jn 6:55)
4. „*És mindnyájan egy lelki eledelt ettek; és mindnyájan egy lelki italt ittak, mert ittak a lelki kősziklából, amely követi vala őket, e kőszikla pedig a Krisztus volt.*” (1Kor 10:3–4)
5. „*Ő pedig monda nékik: Van nékem eledelem, amit egyem, amit ti nem tudtok. Mondának azért a tanítványok egymásnak: Hozott-e néki valaki enni? Mondta nékik Jézus: Az én eledelem az, hogy annak akaratját cselekedjem, aki elküldött engem, és az ő dolgát elvégezsem.*” (Jn 4:32–34)
6. „*Valaki pedig abból a vízből iszik, amelyet én adok néki, soha örökké meg nem szomjúhozik; hanem az a víz, amelyet én adok néki, örök életre buzgó víznek kútféje lesz ő benne.*” (Jn 4:14)
7. „*Én sem szólhattam néktek, atyámfiai, mint lelkieknek, hanem mint testieknek, mint a Krisztusban kisdedeknek. Tejnek italával tápláltalak titeket és nem kemény eledellel, mert még nem bírtátok volna meg, sőt még most sem bírjátok meg.*” (1Kor 3: 1–2)
8. „*Mert noha ez idő szerint tanítóknak kellene lennetek, ismét arra van szükségetek, hogy az Isten beszédeinek kezdő elemeire tanítson valaki titeket; és olyanok lettetek, akiknek tejre van szükségetek és nem kemény eledelre. Mert mindaz, aki tejjel él, járatlan az igazságnak beszédében, mivel-hogy kiskorú: az érett korúaknak pedig kemény eledel való, mint akiknek mivoltuknál fogva gyakorlottak az érzékeik a jó és rossz között való különbségtételre.*” (Zsid 5:12–14)
9. „*Munkálkodjatok ne az eledelért, amely elvész, hanem az eledelért, amely megmarad az örök életre, amelyet az embernek Fia ad majd néktek; mert őt az Atya pecsételte el, az Isten.*” (Jn 6:27)

A vallásos nyelv metaforáinak általános jellemzője, hogy kapcsolathálót alkotnak. Az egyházi nyelvben megfigyelhető az az érdekes jelenség, ahogyan azt a fenti metaforacsaládok is mutatják, hogy egy céltartományt több forrástartománnyal is meg tudunk közelíteni. Ha a céltartomány például Isten, akkor forrástartományként szerepelhet a király, pásztor, bíró. A különböző forrástartományok a céltartomány különböző aspektusait tudják megragadni, kiemelni, eszerint variálódhatnak.

Az alábbi ábrán összesítve jelzem a fő metaforacsaládokat, és ezek egymással való kapcsolati rendszerét. A zöld téglalapokban helyeztem el az egyházi fogalmakat, mint hit, hitetlenség, Isten, egyház, Isten szava. Az ellipszisekben a fogalmi metaforák forrástartományai láthatóak, míg rózsaszínnel jelöltem az egyes forrástartományokon belüli főbb metaforákat, képeket. Láthatjuk, hogy több helyen kapcsolható az absztraktabb célfogalomhoz más-más forrástartomány, például a hit fogalma magyarázható a növény, kincs, sport, háború, egészség és világosság, valamint a zarándoklat képekkel is.

1. ábra: Az egyházi nyelv főbb fogalmi metaforái és kapcsolatrendszerük

4. Összegzés

Az egyházi szaknyelv sajátos jellemzője, hogy alapjelenségeinek megfoghatatlansága miatt metaforikus képeket használ. A vallás egésze gondolatilag az elvont síkra tartozik, de nyelviileg megfoghatóbb, érzéki világból való dolgokhoz köthetjük. A kereszténység dogmái szükségszerűen magukkal hozzák a metaforikus látásmódot, így a metaforikus kifejezéseket is. A nyelvi alaki rugalmasság lehetővé teszi, hogy a metafora könnyen szövegelemmé váljon. A szakrális nyelvhasználatban a metaforarendszerek konvenciókon alapulnak, melyeket leginkább a Biblia és a hagyomány őriz. A metafora szaknyelvi fogalmakat/jelenségeket tükröz, így érthetősége nem szövegfüggő, hanem hagyomány és szaknyelvi „tudás” kérdése. A metaforahasználat lehetővé teszi, hogy denotatívan jelöljünk meg szakrális jelenségeket, fogalmakat. Éppen ezért szükségszerűnek tekinthetjük a

metaforákat, hiszen az egyházi szaknyelv fogalmi metaforái nélkül legfeljebb körülírásal beszélhetnénk a legfőbb szakrális jelenségekről. Jelen dolgozatban ezeket a fogalmi metaforacsoportokat mutatam be bibliai és prédikációs szövegpéldákon. A legfőbb metaforákra igaz, hogy az emberi élet mindennapjaiból származnak, az emberi életvitel, közösség és társadalom alapjelenségeinek segítségével írunk le absztrakt szakrális jelenségeket. Így például a család elemivel jellemzik a *Szentháromság*ot és a *gyülekezeti életet*, a pásztorháziak megszokott szerepeivel *Jézus és a hívők csoportjának* kapcsolatát stb. Dolgozatomban ezekre a képi fogalmazásmódokra kerestem a vallásos nyelv két legfontosabb szövegtípusából (a Biblia és a prédikációk nyelvezete) példákat a leginkább használt metaforarendszerekre. Az egyes metaforacsaládok külön-külön dolgozati témák lehetnek, a fogalmi metafora teljes rendszerét feltérképezve, nyelvi adatokkal alátámasztva.

Irodalomjegyzék

- Black, Max 1990. A metafora. *Helikon*, 4. 432–447.
 Hadrovics László 1996. *Magyar történelmi jelentészetan*. Akadémia Kiadó, Budapest, 115–119, 185–189.
 Kegyesné Szekeres Erika 2001. Metaforahasználat a szaknyelvekben. In: Kemény Gábor (szerk.). *A metafora grammatikája és stilisztikája*. Tinta Kiadó, Budapest, 131–139.
 Kiefer Ferenc 2000. *Jelentéselmélet*. Corvina Kiadó, Budapest.
 Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex Kiadó, Budapest.
 Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot?*. Kolozsvár. <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf3367.pdf>, 2011. április 9.
 Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris–Századvég, Budapest, 25–52.

Felhasznált szövegek

- Károli Gáspár (ford.) 1590/1908. Biblia. Magyar Bibliatársulat. Budapest.
 Máté Sándor református lelkész 2011. március 20. és május 1. közötti válogatott gyülekezeti prédikációinak frott változata.

Szűk Balázs

Nemzeti jelképek az 1956-ról szóló magyar játékfilmekben

A szimbólumok a mindennapiság és az absztrakció rendszereit összekötő kapcsolódó formátumok. Különösen stabilak a nemzeti identitást őrző vizuális jelképegyüttesek.

A magyar önazonosság-tudat XX. századi történetében gyakran felerősödtek és újraértékelődtek a szimbolikus törekvések.

A vizuális szimbólumok mint dinamikus ideálképek konfliktusos-kataklizmaszerű történelmi korszakokban szinte egymásból következően bővítették jelentéseiket. Így 1956 szinte mindenben 1848/49-et tekintette mintának (Petőfi Kör és szavaltatok pl. Nemzeti dal a Petőfi szobornál; 12, 16, 20 pontok; Kossuth-címer; nemzetőrszalag; szabadságharcos trikolor: Rákosi címerrel, a hivatalos címert középpüth-lyukásra kimetszve a Margit hídnál, Kossuth-címerrel és szimplán, a Corvin közí változat szerint a Kossuth-címer alatt két bajtársi kéz fog kezét; Szegeden Sztálin arcképe ráfestették a Kossuth-címert; a nemzetiszín zászlóba betakarás, szegedi jegyajándék Kossuth-címeres gyűrűként; táblák Petőfi arcképpel és Kossuth-címerrel; nemzetiszín és őszirózsás kokárda; gyászszalag; jelszavakban, fejfapeliratokban: „Aki magyar, velünk tart!”, „Márciusban Újra Kezdjük”, „Bosszút állunk érted!”, a politikai foglyok kiszabadítása – Táncsics Mihály írótd Budáról, Gérecz Attila költőt a „Gyűjtőből”). E gyors, természetes beépülést és társadalmi rekonstrukciót az is segítette, hogy 48/49 Habsburgok által tiltott (Haynau 1849. július 19-éi rendelete a „forradalmi jelek” viselése ellen) szimbólumai (korona nélküli címer, Kossuth-szakáll és -kalap, háromszínű szalag, kokárda, gyászszalag, vörös toll, de általában minden magyar nemzeti jelkép) a nemzeti függetlenség őrzőjeként, a köztársasági érzület hordozójaként a népi kultúra legmélyebb rétegeibe is leszárvárogtak, meggyökeresedtek és újraképződtek az ideológiai kontroll ellenére. /1/

1859-től a XIX. század végéig a piros-fehér-zöld színű szalagsáv, illetve zászló kedvelt díszítőmotívum volt, sokszor együtt szerepelt az országcímerrel, koronával, huszárokkal a népi használati és díszített tárgyakon (boroskancsó, dunántúli viaszberakásos butykos, korsó, szaruedény, szalmaintarziás tükrös, somogyi sórtartó, cifraszűr és más viseletes darab). /2/

A gyakran a hadijelvénytől megformált koronás vagy korona nélküli címerformák is tovább éltek 1850–1903 között a csákvári sárgamázás boroskancsón, a csákvári bábsütő mézeskalácmintán, a tótkomlói falitükör ajtólapján és a hajdúböszörményi csikóbőrös kulacson. /3/

Az 50-es évek átpolitizált-depolitizált nemzeti hősei (Kossuth, Petőfi, Bem, Széchenyi, Klapka,

Damjanich) *rebellis arcuata*, gesztusai jobban megőrződtek az „emlékező” nyomatokban, ponyvanyomtatványokban, használati és díszítárgyakon (a fiatal körszakállas, pörgekalapot vagy kardot emelő, emelvényen szónokló, lovon ülő, szabadságzászlót lobogtató Kossuth; jobbában papírtekerceset, a Nemzeti dalt, kardot tartó, szavaló Petőfi; lovas huszárként, kivont karddal, megemelt zászlóval Széchenyi stb.), de az 1880-as évektől nagy számban forgalmazott gyári keménycserép tányérokra is. /4/

A Kossuth-kultusz és hősi/áldozathozó ellenállást hagyományozó pálinkás butellán, cserépedényen, szarvkürtön, gulyásboton található feliratok (1860-as évek – 1903) pedig egyenes közvetítői voltak a mindenkor és aktuális hatalom elleni jogos ellenállásnak („K L 1890”, „a haza bel hon fia Kossuth Lajos éjen”, „Áld meg Isten a magyart sok bő áldással”, „szabadság zászlaja”, „Magyar nemzet hőseinek emlékműve”). /5/

A korabeli fotók és dokumentumfilmek arról tanúskodnak, hogy a forradalom áldozatainak tisztelete összefonódott a Halottak napjával és a Mindenszentek ünnepével is (gyertyák, mécsesek, őszirózsza, újságpapírral-zászlóval letakart testek, alkalmi koporsók, sírhalmok és ravatalok az utcán, a parkokban, tereken, fák alatt). A felülről érkezett hatalmi jelképek (vörös csillag és zászló, Sztálin-szobor, szovjet hősi emlékművek, obeliszkek, szobrok, szovjet címer, tank és páncélos jármű) helyére '56-ban újból a népi kultúrában használt organikus nemzeti szimbólumok kerültek (nemzeti szín és zászló, országcímer, magyar katona, huszár, betyár, hazafias feliratok, nemzeti hősök), sőt a nemzeti identitást újraértelmező modern jelképegyüttesek nagy számban keletkeztek (Egmont nyitány, Kossuth-címeres-zászlós-kivirágzott tank, zászlós és élelmiszerral megrakott Csepel teherautó, mentőkocsi-menőautó, hordágy, rádió, krétafeliratok a felborított villamos oldalán: „Ruszkik haza! Elég volt Rákosiból”, „Ledöntjük a Sztálin szobrot!”, „Vesszen Gerő!”, felszedett utcaövek; írott és nyomtatott röplapok: „Kossuth-címer, magyar haza, / Minden ruszki menjen haza! / Míg a ruszki itt lapul / Magyar diák nem tanul!”, „Ha magyar vagy, ne menj Nyugatra. Itt a helyed!”, orosz film moziplakátjának „gellert kapott” felirata: „Menj haza!”, a forradalom pénztára). Polgárháború lévén a polarizálódó ellenségképnek is egyértelműsödtek az attribútumai (idegen hatalom: pufajka, dobítás géppisztoly, ÁVO-s zubbony, viharkabát és tisztí kalap, csizma; szabadságharcosok: vállszíjas puska, gránátok az övben, Molotov-koktél, svájcsapka, Bocskai-sapka, viharkabát, zakó, szál, pulóver, cigaretta a szájban stb.).

1956 *saját szimbólumokat* is létrehozott a tiltakozásról, belső ellenállásról a hatalom aljassága ellen (a Sztálin-émlékmű ledöntése után megmaradt két csizma, beletűzött, összekötözött nemzetiszín zászlókkal, „Ne tedd be ide a lábad” sugalmazott jelentéssel; zsákos akasztás hajnalban, esőben, a Pancsoló kislány slágerének elhangzása közben; orvlövészek fákön, emeleti ablakokban, tetőn, padláson, templomtoronyban, kapualjban; összedrótozás és földbe arccal helyezések; deszkekakaporsók az utcán, a tankok mellett és jeltelen sírok; exhumálások és titkos temetések; a Hermina-mező rokkantjainak felfegyverzése az oroszok ellen; november 23-án Kádár elvárása ellenére kihaltak voltak a budapesti utcák, de mindenütt szólt a Himnusz; december elején gyászruhába öltözött asszonyok felvonulása; a decemberi sztrájk idején fűtvel és a *fűj* szóval ellenálltak a „bestiának”; szolidaritás: a lengyel nép melletti tüntetés október 23-án; mindenki kasszája az Írók Szövetsége előtt; élelemkonvojok vidékről a beszolgáltatási prés idején; véradás a magyarokról és a lengyelektől; az osztrák andaui híd, a „zöld” sáv, amelyen 200 000 magyar menekülhetett szabad földre; 12 égő gyertya a földön a hősi halottakért; földbe, domboldalba, dombtetőre szúrt, az andaui hídra helyezett magyar zászló).

A *korabeli* amerikai, angol, francia, osztrák, lengyel, szlovák, magyar tudósítók-újságírók és a magyar amatőrök *fotoí* (pl. Kinczler Gyula)/5/ is viszonylag pontos kontextusban mutatják el jelképeket, amelyek *nem annyira harci, hanem morális-lelki ellenállásról*, a méltóság visszaszerzésének szándékáról, egy magasabb szakrális-tudati állapot megszületéséről tanúskodnak.

Szemben a *nyugati*, főként amerikai sajtó tendenciózus csúsztatásaival, manipulált politikai emlékezetével vagy jó szándékú ellenállási retorikájával (SZER), amely *dramai-agresszív narráció* felé tolja a bizonytalan elnevezésű („sajnálatos októberi események”, „dramai események”, „magyar tragédia”, „ellenforradalom”, „népfelkelés”, „polgárháború”) forradalmat és szabadságharcot. Több száz korabeli és későbbi nyugati sajtóorgánumban, az évfordulós elnevezések kivételével, a jelölések stigmatizáltak /sztereotípek lettek (felkelés, szabadságharc, zavargás, rebellió, lázongás). A hidegháború átpolitizált légkörében a Life '57-es fiatal szabadságharcosának színes festménye vagy az első amerikai televíziós dokumentumfelvételek ugyanúgy a pesti srácok bátorságáról szóltak, Molotov-köttélal a kézben, szovjet tankokkal a hátuk mögött.

A háborús gépezet másik oldala azonos módon bujtott fel, megfontoltan hamisított: a szovjet katonahalottakról Hruscsov parancsára mindennap fényképek készültek s kerültek repülőgépre, hogy a megosztott politikai-katonai vezetést beavatkozásra készítsék. A megsemmisítés után megmaradt magyar

dokumentumfilm-musztereket is „belpolitikai idomításra” használta az orosz propaganda.

1956 *mozgóképes híradó és dokumentumfilm* emlékezete ugyanúgy részleges, korlátozott és politikailag szelektált volt, mint a nyomtatott vagy a fotografikus szövegek. Ennek két oka volt: 1. a magyar karhatalmisták és a KGB emberei mindent megtettek, hogy felkutassák és megsemmisítsék a 28 magyar operatőr (Filmgyár, Híradó- és Dokumentumfilm Gyártó Vállalat: Mikó József, Hajdú Ferenc, Badal János, Csák János, Szekeres József, Vass Ferenc, Makk Károly, Szóts István, Illés György, Kovács László, Zsigmond Vilmos stb.) és a nyugati híradósok (a francia Pathé, az angol BBC, az osztrák Fox és Pommer, az amerikai NBC és CBS) összes, Magyarországon maradt, a forradalmat követő hónapokban ki nem csempészett tekercsét; 2. egyetlen olyan felvétel sem készült, amely nyomon követett volna minden eseményt (2 perces felvételek, nagy nyersanyagigény, éjszakai felvételek rögzítésére nem alkalmas negatív), így sok volt az átfedés, ismétlés, szaggatott rögzítés.

Csak kevés autentikus anyag (Mikó-gyűjtemény, Zsigmond Vilmos bevásárlószatyros, rejtett kamerás felvételei) maradt az 1956. október 23-a és 1957. januárja közötti eseményekről, de ez a töredékes emlékezet sem válhatott a nemzeti identitás részévé, legfeljebb a politikai propaganda hivatalos dokumentumfilmjében deszkalizálódott (Köztársaság tér, 1957). A nyugaton vetített, a müncheni Erdélyi István anyagait felhasználó, 1957-es és 1961-es összeállítások: a német *Magyarország lángokban* (Fox) és az amerikai *Magyar felkelés* (CBS) pedig tendenciózusan militáns-együttérző szemlélettel rekonstruálták-szelektálták a „közelmúltat”. Ennek érdekében a CBS egyetlen saját, korrekt felvételét sem használta fel, sőt Mikó Józseffel utólag Kaliforniában felvetett egy Molotov-köktélós utcai akciójelenetet. /6/

1956 emlékezete („a lyukas zászló” = a kilyukadt kozmosz) az agresszív politikai amnézia következtében lassan elveszett, a „morális homályzóna” mélyére süllyedt, legfeljebb a privát élettörténetek illegitim szintjén létezhetett (oral history). A „belső összeesküvés” e sajátos szóbeli tartományában megtörténhetett a lassú traumaoldás, s az 1980-as évek elejére a valós sorsszembesítés igénye magasabb szintekre is felhatolt (szamizdat, esztétizáló-parabolisztikus művészetek). Legnehezebb helyzetbe a fényképes, de főként a filmes dokumentálás került, mivel bűncselekménynek számított 1956 bármilyen audiovizuális feltárása, hiszen az a kádári kollektív összeesküvés három tabuját sértette volna egyszerre, így nem válhatott a narratív identitás részévé. A magyar játékfilmek azonban – két propaganda hűségnyilatkozaton kívül (*Keleti Márton: Tegnap [1959]*, *Virrad [1960]*) – utalásos-metaforikus, majd nyílt-eseményábrázoló kísérletet tettek arra, hogy csak a szóbeliségben hagyományozott nemzeti jelképek, 1956 által megújít-

tott, elveszettek hitt üzenetét átadják a következő nemzedéknek.

1957 és 2006 között 43 nagy- és rövidjátékfilm, 1 áldokumentumfilm (Czigány Zoltán: Ecseri tekercek – 2005) és 3 animációs film (Ediny Boglárka – Silló Sándor: 12 voltam '56-ban – 2006; Kiss Iván: Töredék – 2006; Szilágyi V. Zoltán: Jegyzőkönyv. Mansfeld Péter emlékére – 2006) /7/ készült, direkt és indirekt módon ábrázolja a 13 nap eseményeit, közvetlen következményeit (1958-ig!), majd a beálló amnéziát. '56 filmes elhallgatása politikai-ideológiai kényszerűség, de erkölcsi üzenet is: aki nem emlékezhetett nyíltan, az inkább nem alkotott vagy allegóriába/parabolába rejtkezve-esztétizálva vallott hűséget egészen 1981-ig (Megáll az idő).

Néhány *Cassandra-film* (Banovich Tamás: Eltűszentett birodalom – 1956, Keleti Márton: A csodacsatár – 1956, Najmányi László: A császár üzenete – 1956, Várkonyi Zoltán: Késérű igazság – 1965) után rövid kisémbert intermezzo következett a „menni vagy maradni” valós alternatívájáról (Révész György: Éjfélkor – 1957)./8/

Az emlékezés első torz-hamisító formái az ellenforradalomról szóló drámai/dokumentatív tézisfilmek, *apologetikus-propagandisztikus „tanítókölmények”* voltak, amelyek tevőlegesen is eszmei, fizikai rendet próbáltak teremteni (Keleti Márton: Tegnap – 1959, Virrad – 1960; Fejér Tamás: Az arcnélküli város – 1960, Keleti: Amíg holnap lesz, Kis József: Félúton – 1962)./9/ '56 társadalmi amnéziájának mozgóképes kibeszélését azon filmek folytatták, amelyek óvatos utalásaikkal, *vita*filmként, *eposz-balladaként*, *naplóként*, *parabolaként* biztosították a szellemi folytonosságot, de jobban szolgálták a *kon-szolidálódó kádári rendszer kvázi-mítoszalkotását* (Herskó János: Párbeszéd – 1962/63, Fábri Zoltán: Húsz óra – 1965, Kósa Ferenc: Tízezer nap – 1965, Jancsó Miklós: Szegénylegények – 1965; Szabó István: Apa – 1966, Bacsó Péter: Nyár a hegyen-1957)./10/ A betiltott Bacsó Péter: A tanú (1969) c. szatíra filmvégi Duna-áradása jelzi a *metaforikus-esztétikai utalásrendszer használatának* eluralkodását a hetvenes évek filmjeiben. Az elrabolt történelmet intímebben, poétikusabban, filozofikusabban minősítik e *kamaradarabok* (Makk Károly: Szerelem – 1970, Szabó István: Szerelmesfilm – 1970, Tűzoltó utca 25. – 1973, Makk Károly: Philemon és Baucis – 1975, Szabó István: Budapesti mesék – 1976), *termelési fejlődésregény* (Rényi Tamás Makra – 1974); *filmesszé* (Magyar Dezső: Büntető-expedíció – 1971); *történelmi passió* (Kardos Ferenc: Petőfi '73 – 1973) és a *drámai kalandfilm* (Sára Sándor: 80 huszár – 1978)./11/

Tulajdonképpen a *késő kádári kor*, a puhulás évtizede fog hozzá az ideológiai fellazításhoz, a letiltott közös történet kollektívvé tételéhez *fejlődésregények* (Gothár Péter: Megáll az idő – 1981, Sándor Pál: Szerencsés Dániel – 1982, Bereményi Géza: Eldorá-

dó – 1988); *parabolák* (Kósa Ferenc: A mérkőzés – 1981, Vitézy László: Érzékeny búcsú a fejedelemtől – 1986); *'48/49-es történelmi maszkok: kísérleti filmek, drámák, kalandfilmek* (Bódy Gábor: Amerikai anix – 1985; Lugossy László: Szirmok, virágok, koszorúk – 1984, András Ferenc: Vadon – 1989); *családi szatírák* (Gárdos Péter: Szamárköhögés – 1986) és *patetikus tablóképek* (Kósa Ferenc: A másik ember II. – 1987) színes műfajforatagában, de már részleges vagy teljes forradalom-rekonstrukcióval./12/

A 90-es években '56 *valódi és teljes történetének* megrajzolása állt a középpontban (*állattörténetben*: Puszt Tibor: A golyák mindig visszatérnek – 1993; *drámai kalandfilmben*: Zsombolyai János: A halálraítélt – 1990; *erotikus szerelmi háromszögben*: Súlyom András: Pannon töredék – 1990; *emlékező-meditációban*: Makk Károly: Magyar requiem – 1990; *portréfilmben*: Mészáros Márta: Napló apámnak és anyámnak – 1990; *vígjátékban-szatírában*: Timár Péter: Csínibaba – 1997; *családregényben*: Szabó István: A napfény íze – 1999). Sajnos a 90-es évek filmjei ezen újkori nemzeti szimbólumok mozgóképes kiüresítését, deszakralizálását végezték el.

2000-től pedig elkezdődött *jelképi és narrációs szinten is a sztereotipizálódott '56-os mítosz műfaji filmekben való szétoztása: vígjátékban, szatírában* (Kardos Sándor – Szabó Illés: Tetalalát – 2003, Koltai Róbert: Világszám – 2004); *akció- és kaland-filmben* (Goda Krisztina: Szabadság, szerelem – 2006); *posztmodern drámai adaptációban, kísérleti és animációs filmekben* (Vidnyánszky Attila: Liberté '56 – 2006, Halász Péter: Herminamező-szellemjárás – 2006, Ediny Boglárka – Silló Sándor: 12 voltam '56-ban – 2006, Kiss Iván: Töredék – 2006, Szilágyi V. Zoltán: Jegyzőkönyv-2006); *filmnoir-ban* (Vág-völgyi B. András: Colorado Kid – 2010). Sajnos túl erőssé vált a hollywoodi narrációs identitás, a polarizáló, mélység nélküli archetipusok önkényes használata, amely könnyen lelki-szellemi „bicsakláshoz”, egy tisztulni látszó magyarságüzenet kisajátításához vezethet. Szerencsére tovább őrződik a *hagyományos drámai-esztétizáló vonulat*, amely egy „halk szavú” gyöngyszemet igen (Cantu Mari: Rózsadomb – 2004), számos hiteles portrét (Mészáros Márta: A temetetlen halott – 2004, Szilágyi Andor: Mansfeld – 2006), de remekművet még nem eredményezett (Meskó Zsolt: Fiúk a házból – 2004, Erdős Pál: Budakeszi srácok – 2006, Szomjas György: Nap utcai fiúk – 2006, Jeli Ferenc: Sínjárók – 2006, Pozsgai Zsolt: Csendút – 2007, Dömölky János: Bibó körül – 2007).

Az '56 történetét felhasználó játékfilmeknek közös kulturális szimbólumai vannak: az *etnikus vagy nemzeti jelképek*. Ezek a nemzetuttal kialakulásának legfőbb azonosítói, hiszen különösen stabil, identitásörző vizuális-akusztikus jelképegyüttesek. Különleges létmódjuk ellenére a mindennapi éle apróságaiiban

gyökereznek. Bennük a népművészet, mesék és mítoszok jel- és képvilága fonódik össze a nyelvi képes beszéd fordulataival, együtt építve fel az etnikus közösség kultúráját. /13/ E filmekben többnyire tiszta, etnikus jelképként, „nemzet-asszociációként” /14/ jelennek meg, a természet és társadalom mikro- és makro mozzanataiként: éghajlat, táj és domborzati egységek, folyó- és állóvizek, flóra (fák, virágok), fauna, városok/települések, építészet, tárgyak, járművek, öltözet, foglalkozások, sport, tánc és dalszakraális ének, ünnepek, étel-ital, szín és címer, korona, zászló, történeti személyiségek, hazafias feliratok és verbális eufemizmusok, mentális-politikai stílus, ügyek /15/

I. Éghajlat-évszak: azon filmek, amelyekben az októberi-novemberi eseményeket direkt (Éjfélkor, Tegnap, Virrad, Párbeszéd, Tízezer nap, Philemon és Baucis, Makra, Megáll az idő, Szamárköhögés, Eldorádó, A másik ember, Napló apámnak és anyámnak, Pannon töredék, A napfény íze, Telitalálat, Világ-szám, Fiúk a házból, Rózsadomb, Budakeszi srácok, Szabadság, szerelem, Coloradó Kid) vagy indirekt-retrospektív-metaforikus módon (Húsz óra, Apa, Szerelmesfilm, Tűzoltó utca 25., Budapesti mesék, Magyar requiem, A halálraítélt, Mansfeld, Liberté '56, Herminamező-szellemjárás, Sínjárók) állítják a középpontba, az idő *száraz, napfényes, ködös, ritkán esős*. Az ettől eltérő esetek az *előtben* vagy *utánban* játszódnak: a *koratavaszi*, várakozó esőben (Szerlem); *május 1-jén* a Lánchíd és a házak zászlókkal vannak díszítve (Szamárköhögés); az aranyszínű emlékező-gyermekkori *nyárban*, ill. a Pancsoló kislány nyarának sejtett idején (A temetetlen halott, Magyar requiem), a pusztulást előrejelző rekkenő hőségben (A mérkőzés), az éjszaka is *arannyal* behintett nyirkos *őszi* kertben (Philemon és Baucis) és *december 5-én*, egy másfajta ajándékot hozó élet kezdetén (Szerencsés Dániel). De minden esetben ezek az eltérő idők vigasztalóak és spirituálisak. A *normál évszak különleges anomáliáit* jeleníti meg groteszk köntösben a Szamárköhögés (nagy vihar van, köd és járvány). Az időben való relatív ide-oda mozgást segíti és gyorsítja a realizáló, retrospektív archívok vagy áldokumentációk beillesztése a legkülönbözőbb fikciókba (Apa, Megáll az idő, Eldorádó, Napló apámnak és anyámnak, A halálraítélt, A temetetlen halott).

II. Táj- és domborzati egységek: a nemzeti elkötelezettségre utaló tájjelemek (*Dunántúl, Tiszántúl, Alföld*) /16/ közül a magyarságot tisztábban-archaikusabban megőrző, de szegényebb Tiszántúl és az Alföld a gyakoribb az '56-os filmekben: tanyákkal, malommal, tsz-központtal (Tízezer nap, A másik ember, Tegnap, Húsz óra), pusztákkal (Szegénylegények), falvak templommal, gémeskúttal (Szerencsés Dániel). A Dunántúli tájegysége kulturális elsőbbsége és az események azonos aránya ellenére csak néhány

filmben szerepel (Szerencsés Dániel, Pannon töredék).

III. Folyó- és állóvizek: az ország közepén folyó *Duna*, főként a Lánchíd, a Parlament vagy Buda felől teherautókkal, tankokkal fényképezve, a nemzeti összefogás, a túlélés jelképe (Megáll az idő, Eldorádó, Szamárköhögés, Napló apámnak és anyámnak, A temetetlen halott). A Dunán átívelő vasúti összekötőt szökött intézeti gyerekek őrzik, de a Nyírségből (a tradicionális Tisza felől) unokájának élelmet hozó nagyapának kenyérért és lekvárért szabaddá teszik (A másik ember). /17/

IV. Flóra és fauna: az út menti fasorok nagy részét *nyárfa* alkotja, amely a látszatbékéből a forradalomba (Éjfélkor, Tegnap) vagy a disszidálásba vezetett (Szerencsés Dániel), de baleset és gyilkosság tanúja is (Éjfélkor, Tegnap). Az alföldi homokvidéket megkötő *akác* védi a tanyát és a szekérrel útra kelő embert a nagy szelektől, hogy elvigye a vidék hité-akarátát a nagyvárosba (A másik ember). A lábában tárolt *búza* jó rejtékhelye a nemzetiszín zászlóba csavart puskának (A másik ember). Az óriási *platánfa* védelem és halál hordozója egyszerre a nagyváros ismeretlen világában (A másik ember). Tél idején *kukoricagörék* mögül rohannak elő batyuval és bőrrönddel a hazájukból menekülők, akikért a vonat megáll egy pillanatra (Szamárköhögés).

Magyar lelkületű virágok: *tulipán, szegfű, kikerics* nevei utalnak az Amerikába küldött telefonüzetben a forradalom jogaira (Szamárköhögés); a piros-fehér-zöld szegfű a születésnapot és az értelmetlenül érkező halált jelzik (Philemon és Baucis). Az orvos szobájában, a Nagy Imre melletti rokonszenv és néma tiltakozás jeleként, az asztalon megjelenik a cserepes *muskáti* (A temetetlen halott). A Halottak és a titkos temetések napján mindenütt *ősziróza* borítja a rögtönzött és a végleges sírokat, a zászlóval letakart, földre fektetett vagy az egyetemi aulában felravatalozott fiatal hősök testét (A másik ember, A halálraítélt), de a virágból készült kokárdával mellükön indulnak a halálba a tankok ellen a szerelmesek (Eldorádó).

A fegyver közelében mindig *galamb* rebben a malomban és a templom padlásán, egy idős lélek távozásakor és harangzúgáskor is (A másik ember, A mérkőzés, Philemon és Baucis) A *lovak* megugranak a gyilkos zajtól a városba induláskor, hogy ott már bajt ne okozzanak (A másik ember), de a *falovak* a malom ablakában vagy a pikniken, a kisfiú mellett, a béke igazabb voltárol üzennek (A másik ember, A halálraítélt). A fegyverektől és éhségtől megveszett *kutyát* alig lehet elpusztítani (A másik ember). /18/

V. Járművek: a speciálisan magyar *lovasszékér* megjelenése az úton vagy a vonatablakból látva igen ritka (Tízezer nap, Tegnap, A másik ember, Szerencsés Dániel), hisz a városba ezzel elindulni veszélyes, de nem lehetetlen. A várost és a vidéket inkább *Csepel teherautók* (feliratokkal is jelölve származási

helyüket), vöröskeresztes autók, komikus helyzetben kisbuszok, tankok kötik össze (Éjféltkor, Tegnap, Világszám). A gépjárművek a városban viszik szerte az öröm híreit pl. *felzárkózott, felvirágzott tankok, Csepel autók* (Tegnap, Magyar requiem,), agresszívan támadnak az utcában, hídon (A másik ember, A halálraítélt, A temetetlen halott, Kolorádó Kid), vagy védekeznek, akár barikádként használva a tankot, fekete AVO-s autót, *villamost* (A másik ember, Tegnap, Apa, Szerencsés Dániel), életet próbálnak menteni (Eldorádó, A másik ember). /19/

VI. *Tárgyak:* '56 az idő kizökkenése. Megnyitja az értelmes halál, azaz a teljesség felé való utat, de figyelmeztet arra is, hogy a forradalom leverése nem örökké tart – a megállt időt újra lehet és kell indítani. A megfagyott időt egy szakrális (*gyertya, mécs*) és egy profán tárgy (*óra*) mozdíthatja meg. A gyertya e filmekben a halálra való emlékezés, a feltámadás ígérete egy lépcsőház sarkában (Napló apámnak és anyámnak), az egyetemi és a közös éjszakai ravatalon (A másik ember), a sötét vonatálgútban eligázító fény (Szerencsés Dániel), az idegen hódítók bevonulása után a forradalom mellett, az ablakba kitett gyertyával szimpatizáló szolidaritás (80 huszár). Az apától kapott óra éppen akkor áll meg, amikor az egyetemista fiatalember élete kockázatásával zászlót visz az egyetemre (Apa). E motívum visszatér egy nagycsaládi filmben (A napfény íze), melyben a főhős 3 évi börtön után szabadulva kéri az óráját, amelyet elvesztettek. Tehát mindkét filmben ellopták az időt az életéből, amit csak ő szerezhet vissza az emlékezéssel. *Fegyverek* (Megáll az idő, Eldorádó, Kolorádó Kid)...

VII. *Öltözet:* a magyaros jelleget szinte csak az olyan filmek képviselik, ahol a vidék tradicionális ruházata is megjelent pl. ködmön az anyán, az oltalmazó *hímzett ing és kucsma* a fiún (A másik ember, Tegnap, Hús óra, Tegnap). A szabadságharcosok *félcivil-félkatonai* viselete (zakó és puská, ballonkabát és kézi gránát, Bocskai-sapka) a forradalom őszinteségének szép lenyomata (A másik ember, Eldorádó, Megáll az idő, A halálraítélt), de az AVO-s egyenruha hordása a kaoszban egyszerre életmentő és szégyen (A másik ember, Eldorádó). A hatalom igaz arcát nem annyira a megfélemlítés, hanem a teljes személytelenséget kifejező *krumpliszák* hordozta. Hiszen a Szegénylegények zárásában az osztrák himnusz elhangzása közben a volt szabadcsapat fejére ezt húzzák, mint a lovakat terelik végső útjukra. A temetetlen halottban először a repülőn elrabolt férfi foglyok viselik, előre jelezve a magányos sötétséget, másodsorú Nagy Imre, mintha a való fényt is megölni akarná. Ez ellen tiltakozik tudat alatt minden film a gyerekek, *fiatalok zászlóba öltöztetések*or, halotti menyegzőjükön (A másik ember, A halálraítélt). /20/

VIII. *Tánc és dal, szakrális és világi zene:* a beszédes Beethoven *Egmont* nyitány és a VII. szimfónia második tétele, többnyire a legfőbb azonosítója a

kornak, akkor is, ha finoman rejtjelezett, a végzet és méltóság hordozója (a Philemon és Baucisban a két séta közben, a gyertyák rebbenésekor), akkor is, ha a tiszta közösségi akarat jelzője (A halálraítélt, Magyar requiem, A temetetlen halott), nyílt tagadása a bárgyú *Pancsoló kislány* kivégzésekor kihangsúlyozott „örömmzenéjének” (Magyar requiem, A temetetlen halott). Csak a szent és a nemzeti egybekapcsolása fog össze egy széteső, de lélekben még összetartozó közösséget, ezért éneklük mindenütt és mindenkor a *Himnusz*t és a *Szózatot*: reménykedve a vonaton, a határátlépés előtt (Szerencsés Dániel), az AVO-s lak-tanya ostromakor (A másik ember), a Sztálin-szobor ledöntésekor (Napló apámnak és anyámnak), a túlélésért reszketve a légópincében (Eldorádó, Szamárköhögés)./21/

IX. *Címer:* a Parlament tetején (A temetetlen halott), a Keleti pályaudvar bejáratán (Szerencsés Dániel), az AVO-s laktanya rácsán (A másik ember), a pokolba jövő vonat kazánján (Szerencsés Dániel), a repülőtéren (A temetetlen halott) uralkodó *vörös csillagot* az égből porba hullajtják, lánctalp elé vetik (A halálraítélt, A temetetlen halott), hogy helyére zászlón, karszalagon, tankon, páncélcocsin, teherautón, bejáratú ajtón (Tegnap, A másik ember, Napló apámnak, anyámnak, Kolorádó Kid) a makacs republikánus tagadás, a „magyarok Mózesének” jelét, a *Kosztuth-címert* tegye./22/ A kaotikus, izolált cselekvés-redundanciák így lépnek át egy rendezett, nyilvános, kollektív rituális nagytérbe, időbe, megszüntetve a profán idő és bitorló idegen tér hatalmát. /23/

X. *Nemzeti szín és zászló:* Szinte minden forradalmi eseményt ábrázoló filmben feltűnik a véres vagy tiszta *zászló* körülhordozásának Szent László-i szokása (szekéren – A másik ember, Csepel autón – Tegnap, tankon – Tegnap, Magyar requiem, Világszám, páncélauton – Kolorádó Kid). Rendkívül látványosak a zászló megszerzésért folytatott harcok (Tegnap, Apa, A másik ember), hiszen a csapatok 1848.április 11-e óta erre a három erényre (vörös=erő, fehér=hűség, zöld=remény) tesznek esküt. A Rákosi rendszer tudatosan gyengítette a *nemzeti színek* nemzeti kötését a vörös lobogó kötelező használatával, ezért a zöld kezdte átvenni „az igazi nemzeti szín” szerepét. Zrínyi Miklós: Tábori kis traktája szent kötelességének tartja a zászló meghalálalig való elkísérését: „...és a zászlót tovább meg nem tarthatod és meg nem oltalmazhatod, akkor magadat bele-takarod, és hozzád szorítod, és életedet e mellett veszteni akarod.” /24/ Mivel az ünnepi kultuszok között legerőteljesebben a *gyász* ceremóniái tartak nemzetivé, ezért a zászlóval becsavart, elfedett test, ravatal, koporsó, sírhant, puská stb. gyakran jelentkezett együttesen a gyertyák, mécsék, koszorúk, virágok, szalagok környezetében (A másik ember – kislány zászlóba takart holtestét biciklire teszi az édesapa, a meghalt unoka titkos temetésén a koporsó kerül a lyukas zászló; Napló apámnak és

anyámnak – a nem engedélyezett exhumálás és újratemetés rögzítése a stábbal). A tendenciózusos, ellenforradalmat sulykoló Tegnap c. filmben szinte csak *lyukas zászlót* látunk (kétszer vágják ki a Rákosi címert ollóval (?), majd feltűnik autón, tankon a megfosztottság jelképeként. Drámai-stilizált filmekben kevesebb az ilyen tolakodó jel, mint ahogy ezt a történelmi tények is igazolják (Megáll az idő, Eldorádó, Szerencsés Dániel, A másik ember), helyette gyakoribbak a *nemzetőr szalagok*. A lyukas zászló szinte fenséges, himnikus jelentést kap: a Szerencsés Dánielben a hotel éttermében, a János bácsi dallamára kigyózza körbehordozzák, megmutatják a fénynek, ragyognak a szemek, Szerencsés Dániel ujjong, hogy ismét összefogott a magyarság, s így hazamehet. Amikor a film plakátján e zászló jelent meg, a filmet azonnal betiltották. /25/

Jegyzetek:

- Selmeczi 2001: 20.
A kiegyezés hivatalosan is visszaállította a magyar szín- és címerhasználatot.
- Selmeczi 2001: 21.
- Selmeczi 2001: 14–15.
- Selmeczi 2001: 27–28.
- Selmeczi 2001: 29–30.
- Kinczler Gyula (1926–2005) képei megtalálhatók az Országos Evangélikus Múzeumban.
Szaladi Attila: Rejtőzködő képek (2010) etűd.
- Varga 1994: 19–16. Csányi Miklós: A Mikó-filmgyűjtemény (1993) dokumentumfilm.
- Böszörményi 2006:18–19.
- Szilágyi 1994: 498–502.
- Bíró Gyula 2001: 27–28.
- Bíró 2001: 32–60
- Bíró 2001: 72–73.

Irodalomjegyzék:

BÖSZÖRMÉNYI Gábor: Jegyzőkönyv. *Mozinet*.12. 18–19.
BÍRÓ Gyula 2001. A magyar film emberképe 1957–1985. Lakitelek, Antológia Kiadó
HOPPÁL Mihály 2006 A magyar nemzeti jelképek. *Disputa*. 7–8. 104–106.
KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2002. Magyarság-szimbólumok. Budapest, Európa Folklor Intézet
RADNÓTI Sándor 2006. Határesetek. *Filmvilág*.10.4–9.
RUFFY Péter 1988. Magyar ereklyék, magyar jelképek. Budapest. Kossuth Kiadó

A rendszerváltás előtti, „keszonban” tartott ország ’56-os filmjei kísérletet tettek az elveszett múlt, a lelkiismeret és a nemzeti önbecsülés visszaszerzésére, s néhány jelentős filmmel (Szerelem, Philemon és Baucis, Megáll az idő, Szerencsés Dániel, Eldorádó, Szamárköhögés) eljutottak a szimbolikus és realista kimondhatóság határáig, de a szabadság jelével megszentelt rendszerváltás utáni kulturális-morális amnézia, politikai ellenségképzés nem kedvezett az új ’56-os realista történelmi festésnek (A temetetlen halott, Mansfeld, Rózsadomb), inkább szabad utat engedett a moralizálásnak-legendaképzésnek (A halálraítélt, Magyar requiem, Budakeszi srácok, Sínjárók) és a műfaji-álműfaji kétes utazásoknak (Szabadság, szerelem, Világszám, Colorado Kid). /26/

- Bíró 2001: 95–96.
- Hoppál 2006:104–106.
- Kapitány Á. – Kapitány G. 2002.:18.
- Kapitány Á. – Kapitány G. 2002: 9–11., 18–31.
- Kapitány Á. – Kapitány G. 2002: 48–49, 105.
- Kapitány Á. – Kapitány G. 2002: 49, 108–109.
- Kapitány Á. – Kapitány G. 2002: 20–21, 50–53, 110–127.
- Kapitány Á. – Kapitány G. 2002: 25.
- Kapitány Á. – Kapitány G. 2002: 22–23.,46–47.
- Kapitány Á. – Kapitány G. 2002: 56–57., 135.
- Kapitány Á. – Kapitány G. 2002: 63., 162., 245.
- Verébelyi 2005:130–143.
- Ruffy 1988:162–163.
- Kapitány Á.– Kapitány G. 2002: 61–62., 156–160.
- Radnóti Sándor 2006: 4–9.

SELMECZI KOVÁCS Attila 2001. Nemzeti jelképek. Budapest. Néprajzi Múzeum
SZILÁGYI Gábor 1994. Életjel. Budapest. Magyar Filmlintézet
VARGA Balázs 1994. A Mikó-gyűjtemény. *Filmkultúra*. 2. 19–16.
VEREBÉLYI Kincső 2005. Szokásvilág. Debrecen. Egyetemi Kiadó

A MAGYAR NYELV KÖNYVE

Nyolcadik kiadás

Szerkesztette **A. Jászó Anna**
851 oldal, 24 cm, ára: 3780 Ft

* * *

Benczik Vilmos:

**NYELV, ÍRÁS, IRODALOM —
KOMMUNIKÁCIÓELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSBEN**

24 cm, 332 oldal, ára: 2240 Ft

Megrendelhető: Trezor Kiadó, 1149 Budapest, Egressy köz 6. Tel.: 363-0276

E-mail: trezorkiado@t-online.hu

Dóra Zoltán

Közterületek névváltoztatása a rendszerváltás után és most

A politikai rendszerek változásakor az új hatalom megszüntette azokat a szimbólumokat, amelyek az előző struktúrát fémjelítették. Így tűntek el az épületek faláról a szocialista vezetők képei, a vörös csillag, az úgynevezett Kádár-címer stb.

Mivel a közterületek egy jelentős része személyek nevét viseli, természetes, hogy az előző rendszerben kompromittálódott politikusokról elnevezett utcáknak és tereknek is új nevet kellett adni. A nemzetközi munkásmozgalom képviselőinek (Marx, Engels, Lenin), a magyar kommunista vezetőknek (Kun Béla, Münnich Ferenc, Sztáron Sándor) neve, illetve a szocialista társadalmi berendezkedéssel kapcsolatos egyéb elnevezések, fogalmak (április 4., november 7., szovjet hadsereg) lekerültek az utcanévtáblákról. Ezek a közterületek általában visszakapták régi nevüket.

Az átkeresztelések valószínűleg továbbra is jelentős a személynevek száma, noha a névtannal foglalkozó szakemberek ezt a névadás nem legerendesebb formájának tartják. Többen hangsúlyozzák, hogy az emlékéllátásnak nem az egyetlen módja az utcanévadás. Soltész Katalintól idézzük a következőket: „*Szinte minden kutató, aki egy-egy város vagy község utcanévanyagát vizsgálja, helytelenítve állapítja meg, hogy túlságosan sok utca van személyekről elnevezve.*” (A IV. magyar névtudományi konferencia előadása, Zalaegerszeg, 1985). Ugyanő említi meg, hogy 1918-ban a fővárosi Közmunkatanács Krúdy Gyulát bízta meg, „*hogy vállalja magára a budapesti utcák újbóli elnevezését.*” Meglepetésünkre Krúdy például meg akarta szüntetni a Gyorskocsi utcát. Éppen ő, A vörös postakocsi és az Aranykéz utcai szép napok írója. Soltész Katalin véleménye erről a következő: „*A nagy stílusművész rajongóira bizony kiábrándítólag hathatnak ezek a névjavaslatok: Károlyi Mihály tér, Október 29. tér, Népszava tér, Forradalom körút, Köztársaság liget, Tizenhárom vértanú utca.*”

Az ellen senkinek sincs kifogása, hogy Kossuth, Petőfi, Rákóczi, Széchenyi az ország több településén is közterületek nevéként szerepeljenek. Elfogadjuk, hogy azokról, akiknek kimagasló munkássága egy adott településhez kötődik, valamilyen közterületet nevezzenek el. Indokoltnak tartjuk, hogy Vácon Berkes András, Vácon és Veszprémben dr. Brusznai Árpád, Egerben és Vácon Eszterházy Károly, Budapesten Podmaniczky Frigyes utcanévet kapjon. Ám ebben az esetben s mértéktartásra kell törekedni.

Megszívlelendő, hogy főlegesen ne változassunk neveket, mivel a közterületi név egyúttal tájékoztatósi pont is, ezért a gyakori változás zavart okozhat. Felvetődik a kérdés, hogy napjainkban, több mint két évtizeddel a rendszerváltás után, amikor már felszámoltuk az előző politikai alakulat jelképrendszerét, szükség van-e újabb és újabb névváltoztatásokra.

Az utóbbi egy-két évben újra divat lett a névváltoztatás. Jelentős számú utcaátnevezés Budapesten volt a közelmúltban. Több helyi önkormányzat is felülvizsgálja a közterületi neveket. Ezzel az lehet a céljuk, hogy még inkább érvényesüljön a névadásban a lokálpatriotizmus, esetleg a politikai akarat, nevezetesen az, hogy a korábban méltatlanul mellőzött személyek elismerést kapjanak.

Az indokolt névváltozásokor is figyelembe kellene venni néhány szempontot. Mindenekelőtt azt, hogy a név „könnyen kezelhető” legyen, azaz ne okozzon nehézséget a kiejtése, ne legyen bonyolultan hosszú, és természetesen tegyen eleget a jó hangzás követelményeinek.

Fentebb már írtam arról, hogy a fővárosban a közelmúltban jelentős volt az utcanévek átkeresztelése. Több olyan személyről neveztek el utcát, teret, akikről az előző rendszer teljesen megfeledkezett (pl. Széll Kálmán). Jó szándék vezette a névadókat, amikor a Köztársaság teret *II. János Pál pápa tere* keresztelték át. A néhai Szentatya ugyanis valóban méltó az emlékéllátásra. A katolikus egyház fejeként igen sokat fáradozott a világ békéjének ügyéért. Mindenütt, ahol megfordult, a krisztusi szeretetet, a megbocsátást hirdette, küzdött a kereszténység egységéért, egyháza nevében bocsánatot kért a történelem során elkövetett esetleges bűnökért. Egyetlen józan gondolkodású politikai pártnak (természetesen a szélsőségeket kivéve) sem lehet kifogása a személye ellen. Névtani szempontból azért megkérdőjelezem a névadást. Mégpedig elsősorban a terjedelme miatt. A közterületet jelölő tulajdonnév ugyanis öt lexikai egységből áll. Az első a római számmal jelölt sorszámnév, ezt követi két személynév, majd egy hivatali méltóságot jelölő köznévség végül a közterület jellegére utaló ugyancsak köznévség zárja a sort. Másodsorban azért, mert úgy vélem, nem felel meg a jó hangzás követelményének. A teljes névben a mély magánhangzók uralkodnak, csak az első és az utolsó szóban van magas hang (i illetve é). Ugyancsak negatív tényező a Pál és a pápa szavak alliterációja. Úgy vélem, hogy a közelmúltban boldoggá avatott Szentatya emlékét szerencsésebb lenne egy szobor állításával is megőrizni.

A túlhelyesbítés

1. A magyartanár gyakran szembetalálja magát azzal az érdekes jelenséggel, amelyet a szakirodalom túlhelyesbítésnek, nemzetközi szóval **hiperkorrekciónak** nevez. Nem új dologról van szó, régen is létezett, csupán azelőtt nem különítették el a többi nyelvhasználati, nyelvhelyességi hibától. Maga a megnevezés a téves alak létrejöttének okát világítja meg: akkor keletkezik, amikor valaki nagyon választékosnak kíván mutatkozni, ám éppen ez a törekvése vezet nyelvtani hibához. Legtöbbször a közvélekedés által erősen megbélyegzett – stigmatizált – formákhoz köthető, emiatt akkor sem merik használni a szerkezetet, amikor pedig másféle mondathelyzetben éppenséggel helyénvaló lenne. A szociolingvisztikai szakirodalom szoros összetartozást feltételez a megbélyegzés és a túlhelyesbítés között: a hiperkorrekció az eltúlzott hibátudatás hatására válik gyakoribbá, emellett a túlzott leegyszerűsítésnek vagy a téves általánosításnak is tulajdonítható.

Lélektani hátterét kutatva Pléh Csaba megállapította, hogy a magyar nyelvközösséget erőteljes hiperkorrekciós tendenciák jellemzik, melyek a nyelvművelők és az iskola stigmatizáló gyakorlatának tulajdoníthatók (Pléh 1990 55; 2003 256). Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy a jelenség már a nyelvelmlékes kortól kezdve kimutatható a magyarban, s a beszélt és az írott nyelvben egyaránt megvolt. Török Gábor gazdag nyelvtörténeti és nyelvjárás-történeti anyagon számba veszi az írásbeli túlhelyesbítés eseteit, és arra figyelmeztet, hogy a jelenségnek nincs is kezdete: „...szorosan összefügg azzal a dialektikus ténnyel, hogy minden tendenciaszerű nyelvi változással szemben szükségképp megvannak az ellentétes irányú változások esetei is” (Török 1994 176). A jelenségnek egyébként ő adta ezt a legújabb – azóta már sokak által elfogadott – magyar terminust, korábban többféle megnevezéssel illették, pl. *túlkompenzáció, túlzott javítás, téves regresszió*.

Valójában nem is egyenmű jelenségről beszélhetünk, hiszen többféle megnyilvánulási formáját különböztetjük meg. Egyik válfaja a **hiperurbanizmus**, a városi nyelv túlzott utánzása, amikor nem városi beszélők túláltalánosítják a sztenderdet. Így jön létre pl. a *volt*, *bolt* hatására a *szölke* és a *szolda*, mivel a *szölke* és a *szóda* alakokat a beszélő ugyanolyan népiesnek véli, mint amilyen a *vót* és a *bót*. A **hiperdialektizmus** ennek a fordítottja, azaz a nyelvjárási formák helytelen alkalmazása. Jó példa rá az *ö-zés* szabálytalan használata (*ölmögy* – *elmögy* helyett; *löhöt* – *löhet* helyett; mivel általában a zárt *ö* helyén állhat *ö*). Mindezekről elkülönül a **hiperpurizmus**, amikor a kisebbségi sorsban élők anyanyelvükön beszélve olyankor is kerülik a jövevény- vagy az idegen szavakat, amikor az anyaországiak természetes módon éppen azokat használják (vö. Török 1994 177).

2. Az általános tudnivalók után következzenek mai nyelvhasználatunk példái. Áttekintésünkből kiderül, hogy a jelenség minden nyelvi szinten megtalálható. Figyelemre méltóak a mondatszerkesztés hiperkorrekciói, amelyek a korábbi tanulmányokban nem szerepeltek ilyen nagy súllyal. Ebből arra következtethetünk, hogy újabb vagy inkább terebélyesedő folyamatról van szó. A túlhelyesbítés fogalmát a továbbiakban szélesebben értelmezzük, tehát az eddig említettekén kívül másféle tényezők is közrejátszanak a sztenderdtől eltérő formák létrejöttében. A példatár főleg köznyelvi és médianyelvi adatok felhasználásával készült.

2.1. Idegen szavak kiejtése. Az újabbban átvett idegen szavaknak általában több ejtészváltozatuk él egymás mellett. Sokszor a magyaros kiejtés a köznyelvi, s az idegent jobban megközelítő pedig választékos: *pizza* [pizza] köznyelvi – [piddza] választékosabb(nak vélt). Sem ez, sem pedig a *jazz* [dzsessz] → [dzsæz] nem hiperkorrekció, hanem az idegenszerűhöz való természetes közeledés, hiszen ez a változás a mai magyar kiejtésben számos további példával igazolható. Túlhelyesbítésről akkor beszélhetünk, ha a nyelvünkben létrejött forma „idegenszerűbb” az idegen nyelvi megfelelőénél. Manapság főleg a nagy presztízsű angolos ejtésformák túláltalánosított alkalmazása sorolható ide, mint amilyen a *country* zene. Nálunk a hatvanas évektől ismert ez a műfaj, és kezdetben magyaros ejtismódja nagyjából megközelítette az eredeti angol formát, tehát diftongus nélkül az első szótagban: [kantri]. Utóbb azonban – valószínűleg az angol *county* [kaunti] (‘grófság, megye’) kiejtésének analógiájára – létrejött az álangolos hiperkorrekt [kauntri], záródó diftongussal az első szótagban.

Hasonló téves ejtismódnak lehetünk fültanúi annak idején, a Kurszk atom-tengeralattjáró *Barents-tengeren* történt tragédiája kapcsán. Holland tulajdonnévről lévén szó ejtése mind a magyar, mind az angol nyelvben [bárentsz], ennek ellenére a hazai hírközlő eszközökben gyakran hallhattuk a [bærönts]

álangolos ejtésformát. A filmes műfajt jelölő *kandi kamera* szókapcsolat első eleme elvonás a *kandikál* igéből, ezért természetesen magyarosan ejtjük. Mégis él az előkelősködő, finomkodó [kændi] ejtésváltozat is, feltehetőleg a nálunk is ismert angol *candy* [kændi] ('édesség') hatására. Egyébként a szókapcsolat angol formája: *candid* [kændid] *camera*, amelyben a *candid* jelentése: 'őszinte, nyílt'), ennek leleményes magyar megfelelője az említett hangulatfestő szavunk.

A nyelvi hatásokat és a hiperkorrekció típusát tekintve az előzőektől némileg különbözik *burleszk* szavunk esete, amelyet az olasz nyelvből vettünk át még századokkal ezelőtt, gondoljunk csak a vásári komédiák előadásaira. A szó korábbi megszokott, helyesnek tartott ejtismódja megegyezik mai írott alakjával: *burleszk*. A huszadik század folyamán az angol és az amerikai filmipar hatására – mind írásban, mind ejtésben – megjelent a *börleszk*, miközben az előbbi változat stigmatizálódott, manapság „magyaros”-nak, hovatovább „műveletlen”-nek érződik.

2.2 Magyar szavak kiejtése. A túlhelyesbítéssel nem azonos, de hozzá közel álló jelenség a betűejtés a *h*-ra végződő szavak azon csoportjában, ahol hagyományosan nem ejtjük a szó végi *h*-t: *céh*, *cseh*, *düh*, *juh*, *méh*, *pléh* stb. [cé, cse, dü, ju, mé, plé]. Kiejtésünk változását mutatja, hogy egyre általánosabb az írásképet tükröző, sőt erős *h*-t érzékeltető ejtismód [céh, cseh, düh, méh, pléh], amely az elfogadottság felé halad. A megjelenés előtt álló új helyesírási szabályzatunk a *-val*, *-vel* rag esetében már mindkét változatot tartalmazza, tehát *céhvel* – *céhhel*, *dühvel* – *dühhel*.

2. Alaktan. A túlhelyesbítés különösen gyakori a toldalékolásban. Először következnek néhány jellegzetes határozórag: *-ba*, *-be* helyett *-ban*, *-ben*. Az iskolai anyanyelvi nevelésnek köszönhetően rögzült az a szabály, hogy a *hol?* és a *hová?* kérdésre felelő határozók toldalékát nem szabad felcserélni, legalábbis a választékos nyelvhasználatban. A stigmatizálás főleg a *-ban*, *-ben* helyett alkalmazott *-ba*, *-be* esetre vonatkozik: *Bent ülök a szobába* (sztenderd: *szobában*). Ez a beszélt nyelvben gyakori forma sokszor erős éltélésben részesül, s ennek hatására előfordul, hogy a *hová?* kérdésre válaszul valaki nem merik használni a tévesen hibásnak vélt *-ba*, *-be* ragot: *megy az iskolában; figyelemben vesz; magában roskadt; a boltban még nem jött áru; ünneplőben kell öltözni* – mindegyik hiperkorrekt változat.

A következő határozóragos esetünk a *-stul*, *-stül* helyett alkalmazott *-stól*, *-stól*: a nyelvtanok ugyan az elsőt tartják szabályosnak, a köznyelvben, sőt a választékos nyelvhasználatban mégis általános az utóbbi. A *-stul*, *-stül* változatot tájnyelvek vélik a városi, fővárosi beszélők (az *ebbül*, *abbul*, *ettiül*, *attul* analógiájára), tudatukban tehát stigmatizálódik: *ruhástul fekiúdt az ágyba* > *ruhástól fekiúdt az ágyba*. A *Testestől-lelkestől* egy sokrésztes filmsorozat címe volt a televízióban. Először ebben a formában szerepelt, majd nyelv művelők tanácsára a sugárzás közben megváltoztatták: *Testestül-lelkestül*. – Nyelvtörténeti adatok egyébként azt bizonyítják, hogy már korábban is egymás mellett élt mindkét változat, tehát valójában nem mai jelenségről van szó.

Manapság már erősen visszaszorult a *-t*, *-tt* helyhatározórag használata. Csupán meghatározott településekhez járulhat az *-on*, *-en*, *-ön* vagy a *-ban*, *-ben* helyett, mégpedig választékos beszédhelyzetben: *Győrött, Vácott, Pécssett, Kolozsvárott* vagy *Kolozsvárt, Marosvásárhelyt*. Nem szokásos viszont a *Tácott* és az *Ungvárott* túlhelyesbített forma.

Az igék toldalékolásakor az *ikes* és *iktelen* ragozási sor felcserélése okozhat téves kapcsolást. Bizonyos *iktelen* igék felszólító módjában megszokott tájnyelvi sajátosság az *ikes* ragozás. Ritkán a köznyelvben is jelentkezik, sőt a választékos nyelvben, a közéleti-politikai megnyilatkozásokban, illetőleg a publicisztikában is, különösen az *áll* igével: *álljék itt még egy példa; munkássága példaként álljék előttünk*. További példák: *menjék, üljék, maradjék, fáradjék*, az *iktelen menjen, üljön, maradjon, fáradjon* helyett. A mai fiatalok egyébként már bizonytalanok a *jelentkezzék, dolgozzék* típusú felszólító mód értelmezésében, megértésében, és inkább hibásnak vélik.

Maradva az *ikes-iktelen* igék toldalékolásánál, jellegzetes túlhelyesbítés fordulhat elő a *könyörög* és az *edz* esetében: *Könyörgöm, segítsen valaki! Sokat edzem*. Általános (alanyi) ragozásban feltételezhető a hiperkorrekció akkor, ha az *ikes* ragozás hatásának tulajdonítjuk az *-m* személyragot. (Ha viszont a tárgyas ragozás átsugárzásaként értékeljük, akkor téves analógiáról van szó. A hiperkorrekt *könyörgöm* magyarázható a mondatszói értékű *kérem* analógiájával is, de tárgyatlan ige lévén valójában agrammatikus forma.)

3. Szóhasználat. A szókézlet szintjén mutatkozó túlhelyesbítés nem jelentkezik tisztán, egyértelműen, hanem összekapcsolódik a szóértelmesítéssel. Azok az esetek sorolhatók ide, amikor a két hasonló alakú (hangzású) szó közül az egyik ritkán használatos, vagy etimológiája nem világos, így helyét

elfoglalja a gyakoribb, átláthatóbb (transzparensabb), de más jelentésű szó. Ebből következik, hogy a folyamat nem kölcsönös, oda-vissza ható, hanem egyirányú: *egyelőre* helyett *egyenlőre*, *szível* helyett *szívlel*, *felszólamlás* helyett *felszólalás*: *egyenlőre még várunk kell; nem szívlelem őt; a pénztártól való távozás után felszólalást nem veszünk figyelembe*. A hasonló alakú szavak többsége azonban nem sorolható ide, a *helység* – *helyiség*, *adaptál* – *adaptál* stb. fölcserélésében nincs hiperkorrekció.

3.1. Pleonazmus. Nyelvi túlbiztosítás, kétszermondás: eredhet tájékozatlanságból, de a pontosság, pontoskodás vagy a nyomatékosítás, megerősítés szándékával is magyarázható. Éppen a túlzott pontoskodás miatt tűnnek túlhelyesbítésnek – vagy annak is – a következő, napjainkban használatos fordulatok: *elsődleges prioritás, fő prioritás, furcsa paradoxon, intervenció beavatkozás* (beavatkozás a gazdasági életbe pl. a kormány részéről; a közgazdasági szaknyelvben állandósult szókapcsolatként szerepel), *hagyományos tradíció* (vagy: *tradicionális hagyomány*), *koordinációs egyeztetés, vizuális látvány* (állandósult szókapcsolat kommunikációs tankönyvben is!), *hipotetikus feltételezés, populáris népszerűség*.

4. Mondatszerkesztés. Felszólító mód helyett használt kijelentő mód. A kijelentő mód helyett használt felszólító mód a nyelvjáráásokban normatív, de a köznyelvben erősen stigmatizált forma. (Talán a legerősebben, amit jól mutat az 1990-es évek nyelvileg „hírhedt” vált tévéreklámjának mondata, illetőleg az azt követő felzúdulás: „Az orrodat is tisztítsa.”) Nem véletlen tehát, hogy ettől a „súlyos” hibától való félelem miatt a következményes mellékmondatokban olykor a kötelező felszólító mód helyébe lép a kijelentő mód: *Meg kell akadályozni, hogy a silány keleti termékek elárasztják az országot*. Jellegzetes túlhelyesbítés.

4.1. Vonatkozó mellékmondatok: *ami* helyett *amely* kötőszó. A nyelvi köztudatban elterjedt vélekedés, nyelvi babona, hogy a két kötőszó közül az *amely* a választékosabb. Ez ugyan bizonyos fokig igaz arra az esetre, amikor a vonatkozó névmás a főmondatban főnévvel megnevezett dologra utal viszsza: *Megkaptam az üzenetet, amelyet/amit tegnap küldtél*. Akkor viszont, ha a vonatkozó névmás a főmondatban nem főnévre, hanem névmásra utal, kizárólag az *ami* a szabályos: *Ez az, amit szerettek. Az amely nagyobb presztízse miatt itt jelentkezik a túlhelyesbítés: Ez az, amelyet szerettek*. Hasonlóan: *Van valami, amelyet nem értek. Hallottam mindent, amelyet mondtál*. (Helyesen tehát: *amit*.)

Ugyanez figyelhető meg a **mellérendelő értékű alárendelések** (a nem mondatrészkifejtő mondatok) esetében, amikor a vonatkozó névmás nem egyetlen mondatrésze, hanem a főmondat tartalmának egészére utal vissza: *M. B. szólott arról a problémáról, hogy a különböző felsőoktatási intézmények által kiadott diploma nem egyenrangú, amely a fiatalok elhelyezkedési lehetőségeiben is megnyilvánul. Az amely nem a diplomára vonatkozik, hanem a 2. tagmondat (relatív főmondat) egészére, s ilyenkor vagy *ami*-t használunk, vagy mellérendelésé alakítjuk a második tagmondatot (...és ez a fiatalok elhelyezkedési lehetőségeiben is megnyilvánul).*

5. Helyesírás. Túlhelyesbítés előfordulhat a helyesírásban is, hiszen vannak olyan hibák, amelyeket a megbélyegzett(nek vélt) forma tudatos kerülése okoz. A *j* és az *ly* közül az utóbbi presztízse a nagyobb. A közvélekedés szerint súlyos hibának minősül az *ly* eltévesztése, olykor ezt sugallja iskolai helyesírás-tanításunk és -értékelésünk. (Más kérdés, hogy ugyanolyan súlyos hiba a *j* eltévesztése, illetőleg számos már eset is.) Bizonytalanság esetén a döntésben ez is szerepet játszhat, és inkább választja az illető az *ly*-t, mint a *j*-t. Talán nem véletlen, hogy jó néhány típushiba létezik: *papagály, bolya, zsivaly, lesúlyt, megfolyt* (helyesen mindegyik *j*-vel). (Az utolsó kettőben a *súly* és a *folyik* analógiája is felmerül.)

Összegezés. Röviden a következő tanulságokat vonhatjuk le: a túlhelyesbítés minden nyelvi szinten jelentkezik; a kiejtésben főleg az idegen szavak körére jellemző; nem minden esetben tiszta, egyértelmű, sokszor más nyelvi hatásokkal is érintkezik, az idegenszerűségeken kívül leginkább a téves analógiával; sok válfaja van a mondat szerkezeti-szintaktikai jellegű hiperkorrekciónak.

Irodalom

Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Pléh Csaba 1990. A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról. In: Balogh Lajos – Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. Az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 55–75.
Pléh Csaba 2003. Stigmatizáció és nyelvi tudat. In: Kontra

Miklós (szerk.) *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest. 256–60.
Török Gábor 1994. Jegyzetek az írásbeli túlhelyesbítésről. *Magyar Nyelv* 2.176–86.
Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Osiris-Századvég, Budapest.

A XXI. század tudásalapú társadalmában, ahol az információ és a megjelenítésére szolgáló technikai eszközök értéke a meghatározó, sokan tartják aktuálisnak Pablo Picasso gondolatát: „A számítógép nem hasznos. Csak válaszokat ad.” Ennek az idézetnek a tartalmával kapcsolatban kellett kifejteniük a gondolataikat a IV. Eötvös József országos középiskolai szónokverseny döntőseinek. A verseny országos döntőjét 2012. június 9-én rendezte meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán működő Szakmódszertani Központ.

A versenyző diákok az előző évekhez hasonlóan az iskolai és a regionális fordulókát követően juthattak be a budapesti megmérettetésre, ahol az ELTE BTK kari tanácstermében szónokoltak. A résztvevőknek harminc perc állt a rendelkezésükre, hogy felkészüljenek beszédükre. A felkészülést követően 3–5 percben kellett kifejteniük véleményüket az idézetről, előadásukban érvelhettek az idézet tartalma mellett és ellen is. A feladatukra várakozó szónokok izgalmainak leküzdésében az egyetem magyar szakos hallgatói segítettek, akik interaktív táblás retorikai társasjátékokat készítettek a versenyzők számára.

A 2012. évi verseny zsűrijének elnöke dr. Kiss Róbert Richárd Prima Primissima díjas újságíró volt, aki a megnyitót követően *Retorika a XXI. századi médiában* címmel tartott szakmai előadást a felkészítő tanároknak és a verseny vendégeinek. A zsűriben foglalt helyet továbbá Bóna Judit egyetemi adjunktus, Méhes Edit vezető szerkesztő, Sáfrányné Molnár Mónika szaktanácsadó és Tátrai Szilárd egyetemi adjunktus.

A szónoklatokat követően, amíg a zsűri visszavonult meghozni döntését, a versenyző diákok játékos digitális retorikai vetélkedőn vehettek részt. A vetélkedő elméleti és gyakorlati feladatokat tartalmazott a középiskolai retorikai tananyagnak megfelelően. A diákok SMART szavazógép segítségével válaszolhattak a szónok feladataival és tulajdonságaival, valamint az érvtípusokkal kapcsolatos kérdésekre.

Az ünnepélyes eredményhirdetésre délután került sor, ahol a zsűri elnöke rövid személyre szóló értékelést adott a szónokoknak teljesítményükről. A diákokat a tartalom és az előadásmód alapján pontozta a zsűri, mindkét szempont azonos mértékben játszott szerepet a végső eredmény kialakításában. Dr. Kiss Róbert Richárd kiemelte azokat a versenyzőket, akik önálló, egyéni gondolatokat tudtak hozzáfűzni az idézethez, logikusan építették fel beszédüket, meggyőzően érveltek, könnyedén teremtettek kapcsolatot a közönséggel, és sikerült humoros oldalukról is bemutatkozniuk. A zsűri kritikát is megfogalmazott azokkal a diákokkal szemben, akik kevésbé kidolgozott érveket mondtak, nem megfelelő hanglejtést és hangerőt alkalmaztak, vagy nyelvhelyességi hibát ejtettek.

A végeredményt Antalné dr. Szabó Ágnes, a verseny felelős szervezője ismertette. Az eredményhirdetésen minden résztvevő diák és felkészítő tanár gazdag könyvjutalomban részesült a verseny támogatóinak jóvoltából. Ezúton is még egyszer gratulálunk a szónokoknak és tanáraiknak, és várjuk őket jövőre az ötödik Eötvös-szónokversenyre. A versenyről további információk a <http://www.eotvos-verseny.hu/> weboldalon találhatóak.

A IV. Eötvös József középiskolai szónokverseny helyezetteinek névsora

Hely	A diák neve	Az iskola neve	A felkészítő tanár neve
1.	Deme Barnabás	Fényi Gyula Jezsuita Gimnázium és Kollégium, Miskolc	Soltész Ágnes
2.	Zelenák Gellért	Földes Ferenc Gimnázium, Miskolc	Pólik Magdolna
3.	Nagy Virág Eszter	Teleki Blanka Gimnázium és Általános Iskola, Székesfehérvár	Enyedi Emese
4.	Madarász Lilla	Bibó István Gimnázium, Kiskunhalas	Palásti Károly
5.	Dedecsik Ferenc	Széchenyi István Gimnázium, Dunajváros	Hutvágnerné Róth Éva

6.	Takács Balázs	Magyarországi Németek Általános Művelődési Központja Gimnázium, Baja	Major Hajnalka
7.	Nagy Anna Mária	Berze Nagy János Gimnázium, Szakiskola és Kollégium, Gyöngyös	Bárdosné Kovács Erzsébet
8.	Karamusko Nikolett	Ciszterci Szent István Gimnázium, Székesfehérvár	Lőrincz Tamás
9.	Molnár Dorottya	Bocskai István Gimnázium, Hajdúböszörmény	Dr. Oláhné Szabó Judit
10.	Kocsubej Alexander	Alternatív Közgazdasági Gimnázium, Budapest	Hites Borbála

* * *

Gonda Attila

A pohár félig üres, vagy félig tele?

Retorikai vizsgabeszéd

Nehéz szavakat találnom ilyen tekintélyes hallgatóság előtt, akinek mestersége és művészete a szép beszéd oktatása, amikor minden egyes szavam patikamérlegre kerülhet, amikor minden egyes gondolatom, ha a dialektika és a logika helyes alkalmazását elvétem, elbukthat engem a szigorú vizsgálaton. Legyen ezért megértő és irgalmas hallhatóságom, ne a hibát keresse szavaim szövetségében és gondolatom fonalában, hanem inkább érényeit nézze beszédemnek, bármilyen csekély is legyen: mert ha mégoly kevés is, de lesz benne minden, ami egy szónoki beszédbe illik és kell.

A pohár félig üres, vagy félig tele? Ezt a kérdést választottam beszédem tárgyaként, és bevallom, olyan sok irányból és olyan hatalmas területeket érintve lehet megválaszolni ezt a kérdést, hogy bármilyen kisebb részterületre is vonatkoztatom, úgy érezném, hogy éppen a legfontosabb megközelítéseket hanyagolom el. Megpróbálok tehát a legáltalánosabb szempontból felelni a kérdésre. És mi lehetne általánosabb annál, ami az egész emberiséget érinti: a történelemtől és az emberi civilizáció egészét összegző vizsgálatnál? Arra fogok tehát válaszolni, hogy az emberiség, az emberi civilizáció pohara vajon félig tele van-e, avagy félig üresen áll. Először a múltbeli állapotokat vázolom, majd beszélek a jelen helyzetről, végül szót ejtek a jövő kilátásairól, és eszmefuttatásomat bizonyító erejű érvekkel támasztom alá. Végezetül levonom a tanulságot, és megtudjuk, hogy mi is van ezzel a pohárral.

Úgy mondjuk, „a pohár félig tele”, amikor, bár teljesen elégedettek nem vagyunk, mégis inkább megelégszünk a dolgok állásával, és inkább bízunk a jövő még kedvezőbb alakulásában, mintsem hogy reményünket feladnánk. Ha az emberiség legősibb állapotát nézzük, azt látjuk, hogy szinte minden hiányzott belőle, amire a mai ember büszke lenne, vagy ami a mai ember igényeit kielégíthetné. Persze az ősemberek a természet érintetlenségében és egyfajta tudatlan ártatlanságban éltek, de ez az egy szempont, bármilyen fontos is, nem ellensúlyozza az olyan árnyoldalakat, mint például hogy az átlagéletkor 30 év volt, s ezt a rövid életet is vadállatokra vadászva, kőszközöket csiszolva, egész nap az életben maradásért küzdve töltötték, kényelem, orvosság és a kultúra megannyi áldásai nélkül. Az ókori államok lakossága már összehasonlíthatatlan luxusban élt az ősember természet ellen vívott élet-halál harcának körülményeihez képest. Mondhatjuk-e mégis azt, hogy az ősember helyzete reménytelen volt? Nem, ilyen nem állíthatunk, hiszen éppen az ősember sajátos helyzete volt az ősvény, amin keresztül az ókori civilizált társadalmak szintjére emelkedhettünk: az ősember világa volt annyira jó, hogy magában hordozza az ókori kultúrák kialakulásához vezető magvakat és csírákat. Az athéni demokrácia is végső soron az ősember barlangjában elültetett kultúramagból hajtott s virágzott ki. A pohár félig tele volt már az őskorban is.

Ha pedig ez így van, akkor mennyivel inkább igaz ez az őskorra, amelyről már az imént is megállapítottuk, hogy az emberi civilizáció magasabb foka volt, kényelmesebb, biztonságosabb és élhetőbb, mint az őskor, és mennyivel inkább igaz a középkorra és az újkorra, ahol az ember már a lehetetlenség határát súroló képességekre tett szert, vakok láthatnak újra, korábban legyőzhetetlen járványok válnak pár pihenőnap alatt kikúrálható enyhe kellemetlenséggé, pár óra alatt eljuthatunk bárhóvá, földön, vízen, égen, s lassan már a teremtés csodája is biokémiai laboratóriumok egyszerű rutinműveletei közé fog tartozni. Milyen pohárnak nevezhetjük az ilyen jelent? És ha még azt is hozzávesszük, hogy amint az őskor kezdetleges jelenségei magukban hordozták az ókor fejlett civilizációs vívmányait, ugyanúgy a jelenkor minden csodálatos technikája, emberi jogi, orvosi és tudományos eredménye magában rejt egy még fejlettebb jövő csíráját, olyan új dolgokét, amelyekről még csak sejtésünk sem lehet?

Ezt a feltételezést bizonyítja a tudományos módszertan és az ismeretelméleti filozófia, miszerint a múltbeli dolgok következetes és határozott irányú összefüggései alapján megbízható állításokat tehetünk a jövőről. Elég csak példának felhozni a Föld forgását a Nap körül, mely elméletileg bármikor megállhatna, de fel sem merül bennünk, hogy ilyet gondoljunk, hiszen évezredek emberi tapasztalata igazolja, hogy minden évben eljön a tavasz,

minden évben megkerüli bolygónk a Napot. A paleolitikumtól egészen napjainkig megfigyelhetjük az emberi élet-színvonal, tudomány, művészet és filozófia fejlődését, ezért nincs okunk feltételezni, hogy ez a jövőben másképp lenne. Időszakos visszacsúszások és helyi lemaradások mindig előfordulhatnak, gondoljunk csak az iszonytató II. világháború vérgőzös rémtetteire, melyek talán még az őskori ember fejletlen erkölcsi érzékét is elborzasztották volna. De ez a kivétel, ami a szabályt erősebbé teszi, hiszen láthatjuk, hogy az emberiség általános jósága és jámborsága napjainkra olyan fokozatot ért el, hogy a Föld nagyobb részén ma már elfogadhatatlan a kínzás gondolata, megszűnt a halálbüntetés, segítség-szervezetek próbálják enyhíteni az emberek szenvedését világszerte, sőt, ami valaha elképzelhetetlen lett volna, még az állatoknak is jogokat biztosítanak, és értük harcolnak, hogy az állatok szenvedését is megszüntethessék mindörökké.

Hát lehetséges még ezek után is kételkedni abban, hogy azt, ami az emberiség poharában ma még félig üres, a távoli jövőben ne lehetne csordultig teletölteni? Egykor lehetetlennek tűnt még az is, hogy az ember valaha a levegőbe emelkedjék. Ma már emberalkotta jármű végzi küldetését a Marson, a Holdat pedig már birtokba is vettük. Tehát türelem, emberiség! Ami ma még hiányosság és nehézség, az valójában nem veszteség, hanem a holnap még teljességében el nem érkezett vívmányainak előjele, annak bimbózó hajtása. A pohár félig tele: és ez mindig is így volt, és így is lesz. Ugyanis ahogy egyre több folyadékot öntünk bele, a pohár is valahogy egyre nagyobb lesz. Ahogy fejlődik az emberiség, egyre nagyobbak a távlatok a még további fejlődésre. Ez azonban egyre több felelősséggel is jár, s az emberiségnek meg kell tanulnia bölcsnek és szerénynek maradni, különben saját magára és a világra is pusztulást hozhat. A pohár félig tele, mégpedig nem is vízzel, hanem olümposzi borral: az ember küldetése pedig az, hogy mértéket tartson az ivásban.

* * *

KÖNYVBEMUTATÓ

Adamik Tamás: Sanctissima religio. Vallás- és irodalomtudományi tanulmányok. Szent István Társulat, Az Apostoli Szentsek Könyvkiadója: Budapest, 2012, pp. 511

Tisztelt Hallgatóim, Adamik Tamás Professzor Barátai és Tanítványai!

„Semmilyen művészet-mesterség (*techné, ars*) nem létezik ellentétek nélkül, és ugyanakkor egységre törekvés nélkül ... Eszerint e földi emberi életből sem lehet kiiktatni sem az ellentéteket, sem a harmóniára való törekvést a társadalom és a személyiség veszélyeztetése nélkül.” Adamik Tamás legfőbb jellemzője „a hagyomány tisztelete és az újra való nyitottság”. Bár folyton a múlttal bíbelődik, mégsem hátra, hanem előre tekint, mégpedig szájbarágó erőltettség nélkül. Nála a múlt nem meddő hátrafelé ácsingózás, hanem „visszapillantó tükrök, amint azt a közlekedési szabályok a gépjárművezetőnek előírják”.² Ettől izgalmas és biztonságos írásai-ban-előadásaiban a körültekintő, a szakirodalmat szinte a maga teljességében feltáró és aggályosan pontos, de ugyanakkor fordulatos filológusi tudós *techné*, a gondosan megalapozott következtetésekre támaszkodó, el-igazító *ars*.

„A legtöbben gyűlölettel vagy részrehajlástól vezérelve tovább rontották azt, amit azért bíztak rájuk, hogy kijavítsák; akár azért, hogy ki-ki hamarabb távozzon tisztségéből, akár azért, hogy hosszabb ideig töltsse be. Ezt azzal a céllal tették, hogy a közügyekre vállalkozóknak haszna vagy kára származzon ...” Ez a Censorius-idezet feketén-fehéren a mai magyar- és világpolitikai machinációk tükré, nem egyszerűen a római pontifexeké.¹ Catullus különbségtétele a vers éneje és a költő éneje között egy az egyben Horger Antal és József Attila esete.² Az a vergiliusi gondolat, hogy akik „hazájuk üdvéért vagy az emberiség kultúrájéért munkálkodtak földi életükben, jutalmul örök boldogságot kapnak a túlvilágban”,³ továbbél a magyar kultúrában egészen a 20. századig, amikor is Acsay Ferenc bencés paptanár a 19–20. sz. fordulón március 15-i beszédében mintegy a szentek sorába iktatja II. Rákóczi Ferencet és Kossuth Lajost.

A 20. századi zsarnokságok idején körös-körül vett bennünket az a vergiliusi és ovidiusi költői szóhasználat, „amely lehetővé tette, hogy indirekt módon olyan véleményt is kimondjanak, amelyet nyíltan nem mondhattak ki”.⁴ Horatius Bacchus-himnusa közvetlen tapasztalatunk: „a totalitáriánus rendszerek szeretik a művészek alkalmazkodását, a művészek viszont önmagukat szeretik, ezért ha rejtetten is, arról írnak, amiről akarnak”.⁵

1 Könyvbemutató. Elhangzott 2012. május 11-én az ELTE BTK Gombocz-teremben.

2 Csebőfalvi Károly matematikus és az egykori Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola küldetésnyilatkozata nyomán.

3 Sanctissima religio. p. 20.

4 p. 38. L. még p. 85.

5 p. 67.

4 pp. 82–85.

5 p. 97.

A 19–20. századi magyar irodalmon végigvonul az ovidiusi eljárás, hogy „az allegorizálás szolgáltatja a költőnek a legfontosabb lehetőséget arra, hogy rejtett szándékát kifejezésre juttassa.”⁶ Ovidius *Metamorphoses*-ének egyik témája, „az emberiség és a világ fenyegetettsége az ember által”. Ennek a metamorfózisai a nukleáris és ökológiai katasztrófák.⁷ A római birodalomban, akárcsak ma az Európai Unióban, a kereszténység fontos gazdasági ágazatokat veszélyeztetett, ezért üldözték és rágalmazták. Akkoriban az állatáldozatok tenyésztését veszélyeztette, ma a nemzetközi banki uzsorát és a Brazíliába irányuló pedofil turizmust veszélyezteti a katolikus egyház – ezért kell folyamatosan támadni.⁸

A globalizált világ internetje a szemünk láttára kezd kísértetiesen azonosulni a Livius részleteze Bakkhánia-összeesküvéssel.⁹ Azzal pedig, hogy a quintilianusi retorika és pedagógia végső gyökere az etika, minden eddiginél megrázóbban szembesülünk a média- és az információs korban és az oktatásválságban.¹⁰ Az ókori regényt illetően a fikció és a műfaj tulajdonságaival, szociokulturális vonatkozásaival való vesződés időszerű, amikor nap mint nap szembesülünk a régebbi és az új, a médiaműfajok keveredésével.¹¹

A Simon mágus alakjának és tanításának két tanulmányra is kiterjedő, körbetagoló elemzése¹² azért is tanulságos, mert látjuk, hogy amikor több kultúra (közel-keleti, görög, zsidó, zsidó-keresztény, római) találkozik a római birodalom alkotta globalizációban, milyen gyors és hatékony katyvaszodás, tudományos szakki-fejlesztéssel szinkretizmus képes létrejönni, támaszkodva az egyik vagy másik vallásból kiábrándult és különlegességekre kiegészített tömegekre. A 20. században a dél- és közép-amerikai társadalomban a végtelen gazdagság és a végtelen szegénység mágikus orvoslására előálltak a felszabadítás teológiájával mint rendkívül leegyszerűsített keresztény-marxizmus egyveleggel. Európában és Észak-Amerikában a nyelvtani nemekkel mit kezdeni nem tudó feminista teológiának a valóságtól elrugaszkodott és minden tudományos eredmény félresöpört mozgalma kapott sebesen ingó lábra, a diktatúrával győztes ateista és marxista történelemhamisításból kicsöppent, vadkapitalista elszegényedésbe bezuhant magyar lakosságban bűvészi egyszerűséggel előbukkant a magyar királyfi Jézus alakja és a magyar népmondáknak a keresztény vallási törmelékkel való nagy hirtelen szemfényvesztő összekaparása.¹³ Ez is egy szekuláris „nagy kinyilatkoztatás”, és ugyanaz a látványos, de felületlen, külsődleges eljárás, mint Simonnal az égő csipkebokorban megjelenő Isten¹⁴ összekapcsolása a herakleitoszi filozófiával, hogy „mindennek alapelve a tűz, mert mindenek tűzből születnek, és mindenek tűzben fejeződnek be”, hozzácsatolva még a Máté és Lukács evangéliumában szereplő metaforát, a tűzben elégetett, használhatatlan pelyváról.¹⁵ Van azonban Simon mágusnál költői találékonyság a bibliai Paradijsomnak az anyaméh metaforájaként való értelmezésében, ami még kiegészül a galénoszi anatómiával: „Ha pedig Isten az anyaméhben teremti az embert, azaz a Paradijsomban, ahogyan mondtam, akkor legyen a Paradijsom az anyaméh, az Éden pedig a méhlepény, 'az a folyó pedig, amely az Édenből ered, és öntözi a Paradijsomot', a köldök. Ez a köldök négy ágra oszlik – mondja. Mindkét oldalán ugyanis két artéria van elhelyezve, a légzés vezetőiként, és két ér a vér vezetőiként ... a magzat ... a köldökön keresztül táplálkozik ...” És így tovább Mózesőtől egyenesen Kírkéig.¹⁶ A kereszténység hellenista fogalmakba áttöntése három-öt évszázad alatt sikeresen megalapozta az európai kultúrát. Simon mágus és a gnosztikus eretnekségek felfoghatók ennek az inkulturációnak torz, de példázatos, itt-ott máig továbbkúszó vadhajtásaiaként, hiszen némely férfi lelkeknek ma is tetszetős: „Minden föld föld, és nem számít, ki hol vet, csak vessen”.¹⁷

Az apokrif aktákban viszont a nők emancipációs harca üti föl a fejét, amikor is a keresztény nők lázadnak föl a házassági kötöttségek ellen, és szabadságot követelnek, ami talán a görög szerelmi regények hatása.¹⁸ Ahogyan Adamik Tamás felfedi az ókori keresztény iratok görög és római háterét, fokozatosan kibomlik az áttekintésekben a kereszténység inkulturációja.

A mai magyar társadalmi viták tragikus bénasága a görög *kritiké* hiánya, azaz a különbségtételek, a meghatározások és a szétválasztás hiánya. Az apokrif irodalomról szóló értekezés¹⁹ a meghatározások és különbségtételek, azaz a szó eredeti jelentésében vett kritika és a tényeken alapuló középkori vita, azaz *disputa* meszteri mintája. Nélkülözhetetlen technikát nyújt a mai olvasónak a médiamanipulációk és csúsztatások kivédéséhez is: „A retorika rendszerét nemcsak azért kell ismerni, hogy segítségével hatékony beszédet vagy írás-

6 p. 121.

7 p. 115.

8 p. 125.

9 pp. 127–142.

10 pp. 143–153.

11 pp. 154–161, 162–173.

12 *Simon mágus alakja a keresztény hagyományban* pp. 178–190; *Hippolitosz: Minden eretnekség cáfolata. Hatodik könyv (Apophaszisz megalé)*, pp. 191–207.

13 Vö. pp. 177–190, 191–207.

14 Ti. a mózesi kijelentés, hogy „Isten égő és emésztő tűz”.

15 p. 198.

16 p. 201–202.

17 p. 205.

18 p. 220.

19 *Megjegyzések az apokrif irodalom meghatározásához és irodalomtudományi értékeléséhez.* pp. 208–225.

művet hozunk létre, hanem azért is, hogy mások beszéd- és írásművét értelmezhessek: feltárhassuk bennük az igazat és a hamisat (Arisztotelész Rétorika I,1)”.²⁰

„A paradicsom gyönyörei nem csigázzák fel annyira az írók és képzőművészek fantáziáját, mint a pokol borzalmi.”²¹ Ezért foglalkozik Adamik Tamás a Péter-apokalipszisnek az elíziumi mezőkre emlékeztető, szépséges leírásával²²: „... az egész fénytől ragyogott, és a levegőt a nap sugarai elárasztották, és maga a föld virágoktól bimbózott, amelyek sohasem hervadnak el, és teli van illattal ... A virágillat oly erős volt, hogy onnan egészen hozzánk elért ...”²³

A megkeresztelt oroszán története Pál cselekedeteiben a metaforikus és a nem metaforikus ide-oda változtatásának jobbnál jobb példája. A Tímoteushoz írt második levélnek (4, 17–18) az ószövetségi Dániel történetre való metaforikus utalásából, ti. hogy a tisztességtelen vitában „megmenekültem az oroszán torkából”, ismét szó szerinti történetet, egész kis novellát állítottak össze.²⁴ Pál hatására a vérszomjas oroszán szelíd hívő kereszténnyé lesz, mint ahogy korábban egy Circus Maximus történetben a szolgálóhoz döngölőzik az oroszán ahelyett, hogy fölfalná, vagy ahogy később majd Assisi Szent Ferenc megszelídíti a gubbioi farkast. A történet oroszánja azonban egyúttal ismét metaforikus, hiszen idősebb Pliniusól kezdve a kopt papiruszokon át a román katedráliszobrokig az oroszán a szexualitás szimbóluma is.

A *Flagitia Christianorum*, a keresztények bűneiről szóló tanulmányban Adamik Tamás detektívként nyomozza ki, honnan és milyen ókori forrásokból kerültek elő a keresztények elleni kirohanások a keresztényüldözések idején.²⁵ „Nincs új a nap alatt.” A goebbelsi propagandának, a kommunista dezinformációnak, a 20. századi diktatúrák koncepciók pereinek és a média lejárató kampányainak izgalmas és fordultatos ókori változata pereg le a gyűjtogatás, államelenség stb. vastagon kiszínezett 'horror filmjeiben'. Például a vérvád a kenyer és a bor Krisztus teste és véreként fogyasztásának foszlányismeretéből és más vallásokból eredő ismerettöredékek kombinációiból. Egyébként is a rómaiak, ha ártani akartak valakinek, államelenes összeesküvéssel vádolták, mint 1900 évvel később a szocialista diktatúra papokat, szerzeteseket, püspököket, bárkit.

Nem véletlen, hogy a keresztény latin teológiai terminológiát megalkotó, féktelen pun-berber kultúrájú, szarkasztikus, mindenkit sértegető, mindenben szélsőséges nyelvész zsenivel, Tertullianusszal a kötet három tanulmánya foglalkozik. A kísértésről Tertullianus a korábbi és kortárs keresztény írókhoz képest nem húz elő újat a tarsolyából,²⁶ ám a mód, ahogy előhossa, új és éles: az észrevétlen, csodálatos finomságú és könnyedségű démonok „tevékenysége az ember elpusztítása.”²⁷ Tertullianus írása a „Lélekről” is csupa sarkos zseniális megállapítás, amely alapjaiban határozta meg a keresztény lélektant.²⁸ A lélek egységes, osztatlan, éltető, érzékelő, értelmi, kezdete van, de halhatatlan. A racionális összetevő a lélekkel lett teremtve, az irracionális, a bűnre való hajlandóság későbbi, a kígyó ösztönzése. Tertullianusnál az indulat az oroszánokkal közös bennünk, a vágy, a kívánság a legyekkel.²⁹ Kereszténnyé teszi Platón hármasságát. Krisztusban a racionális, amikor tanít, indulatos, amikor rátámad a farizeusokra, és vágyakozó, amikor el kívánja fogyasztani a pászkát, de Krisztusban az indulatos és a kívánság is racionális. Tertullianusnak a *Zsidók ellen* című munkája stílusa – ellentétben más írásaival – tartózkodóbb, megértőbb, kerüli a durvább kirohanásokat.³⁰ Adamik Tamás felfedezi, hogy Szent István király *Intelmei* is idéz Tertullianusnak ebből a művéből.³¹

Órigenész előadásait gyorsírók tucatjai rögzítették. Ezért is találó retorikájának bemutatása. Annál is inkább, mert a hármas párhuzam, a trikolon kedvelt és gyakori szerkezete Pázmányinak, Kosztolányinak, mindkettőjüknél és Szent István király Intelmeinek változatában növekvő tagok szerint épülően,³² de hát a mai angolszász egyetemi előadásoknak is.³³ Úgy tűnik, valamiféle egyetemes emberi érzékről van szó, hiszen a szóbeliségnél a háromszor elismételt kijelentés számított érvényes jogi aktusnak, a katolikus liturgiában is sok a háromszori ismétlés (*Kirie, Agnus Dei* stb.), és a számítógépes rendszer is háromszor ismételt törlésgéppel biztosítja, hogy semmi el ne vesszen (*törlés, végleges törlés+ lomtári törlés*). A háromszor hármasság szerkesztés ismét és ismét visszatér az európai irodalomban (*Isteni színjáték*, Balassi versciklusok stb.). A költői és a misztikus hármasság szám egységben jelentkezik Órigenésznél.³⁴

20 pp. 217–218.

21 p. 226.

22 *A Péter-apokalipszis paradicsomleírása*. pp. 226–232.

23 p. 227.

24 *A megkeresztelt oroszán Pál cselekedeteiben*. pp. 233–244.

25 pp. 245–254.

26 *Tertullianus a kísértésről*. pp. 255–259

27 p. 258.

28 *Tertullianus a lélek részéről* (*De anima* 16,1–2). pp. 260–266.

29 pp. 262, 264.

30 *Tertullianus: A zsidók ellen* (*Adversus Iudeos*). pp. 267–274.

31 pp. 273–274.

32 p. 418. L. még p. 450. stb.

33 L. például Sir Ken Robinson interneten is közreadott előadásait.

34 *Retorika Órigenész Énekek énekéről írott homíliáiban*. pp. 275–284.

Az európai kultúra folyamatosságának és a szerves inkulturáció bemutatásának kiváló példája a Lactantius elemzés.³⁵ Adamik Tamás nemcsak azonosítja az átvételeket, mint szokás, hanem a narratív szövegkörnyezetet is figyelembe veszi, és kimutatja, hogy a *Keresztényülködők halála* munkát átszövő Vergilius-idézetek az eredeti vergiliusi funkciókkal jelennek meg. Például tragikus következményeket előz meg az adott idézet az Aeneisben is és a *Keresztényülködők halálában* is: szörnyű büntetés jár a bűnözőknek itt is, ott is, átlakéni üvöltönek itt is, ott is.

Szent Jeromos, Órigenész és a hazugság kérdésének mérlegelése ugyancsak több mint időszerű.³⁶ Az ókori filozófusok és bibliai helyek Órigenész és Jeromos általi összevetése inkulturáció, és hogy szabad-e hazudni, és mikor, többszöriösen kiújult fekélye a nyugati társadalomnak. Akkoriban a retorikai és a költői hazugság volt megengedve – „költő hazudj, csak rajt ne kapjanak”³⁷ –, manapság meg a hírhedt szállóige szerint, „ha nem lehet hazudni, vége a sajtószabadságnak”.

Adamik Tamás kötetéből kedvecn tanulmányom „Szent Ambrus, a szónok”.³⁸ Az a szónok, akinek hatása nem a Cicero által idézett demostenészi alapon, vagyis az előadásmód elsőbbségén nyugodott, hanem az igényes tartalom, a tartalomhoz illeszkedő igényes formán, mint később Newman bíboros beszédei, és méghozzá igényes érzelmekelésen és igényes logikai érvelésen: „Legyenek tehát beszédeid áradóak, legyenek tiszták és világosak, hogy erkölcsi tanításod édes legyen a nép fülének. Szavaid kedvességével simogasd a hallgatóidat, hogy saját akaratukból kövessenek oda, ahová vezetni akarod őket”. „Vigasztalásaid legyenek tele értelemmel”. „Élj a beszéd olajával, hogy meglágyíthasd vele a szív keménységét.”³⁹ Ambrus leveleiben is rétor, mint ahogy századokkal később Petőfi a verseiben rétor, Kosztolányi meg a novelláiban rétor.

„Inyenc vagy barátom, ha itt, a világban is örvendezni szeretnél, s majd Krisztus uralmában is részesednél” – idézi Adamik Jeromost a *Szent Jeromos és a szeretetesség* írásában.⁴⁰ Vajon nem ilyen inyenc-e Adamik Tamás, a tudós, aki inyenc fogássá szakácskodikja a száraz és szörszárhasogató filológiát, és aki jeromosi szitkozódó kritikával és gúnyolódó dühvel rontott nekem az Akadémiai Könyvtárban a minap?!

Jeromos Vita Paulijának és Athanasziosz Vita Antonijának összehasonlításához csak annyit⁴¹, hogy ha valaki ismeri mind Jeromos, mind Adamik Tamás munkásságát, akkor arra jut, hogy Adamik Tamás vitakultúrája és tudományos írásainak összehasonlító technikája leleményességében lényegében azonos Jeromoséval. Nem csoda! Mindketten Quintilianus retorikájából bújtak elő. Akkor is cáfolják ellenfelüket, amikor kiindulásként elfogadják ellenfelük véleményét. Legnagyobb erejük, hogy a saját élményüket állítják szemben ellenfelük élményével.

Adamik Tamás munkásságára az is jellemző, hogy kellő elővigyázatossággal összeveti az ókori, középkori és újkori tudományos terminológiát. Az összevetés eredménye többnyire az, hogy amit a 20. században nagy garral felfedeztünk, azt már az ókorban és a középkorban is ismerték. Ezt állapítja meg Augustinus jel-elméletének vizsgálatában is.⁴² Száználmassá válik a büszkén öldöklő 20. század, meg a 21. századi tudatlan tudástársadalom.

Az *Augustinus De doctrina Christiana IV. könyve és az ókori retorikai hagyomány* című vizsgálódás⁴³ abból a felismerésből fakadt, hogy Augustinus fordulatos életútja lehetővé teszi egy-egy téma, például a retorikafogalom alakulásának nyomon követését gyermekkorától fogva – a polgárpukkasztó ifjú Augustinuson át a gyakorló és az elméletíró pogány rétorig, a neofita keresztény retorika-elutasításától a pogány retorika fontosságát felmérő, kereszténnyé átértelmező, nagyívű prédikátorig. Végül is Cicero, Ambrosius és a Biblia békés harmóniában kulturáldódik egymásba. A propaganda és a manipuláció meghatározta kommunikációs korszakunkban is gyöttrő az augustinusí dilemma, miért beszélünk unalmasan az igazságról, a jóról és a szépről, és miért oly elbűvölően és feltűzően dalolják a hamisat, a rosszat, az ocsmányt, és kényükre-kedvükre tesznek bennünket szomorúvá vagy vidámmá.⁴⁴

Cassiodorus ide-oda sodródó opportunizmusa a római, gót és bizánci diktatúrákban⁴⁵ rokon a magyar értelmiség és tudományos élet 20. századi diktatúrákat túlélő opportunizmusával, és rokon a háttér fordítás a politikai életnek. Így tudott megmaradni „a belső ember figyelme, mégpedig legtisztább odafigyelése.”⁴⁶ Mintha súlyos társadalmi hiányosságainkról okulásunkra írta volna Cassiodorus, hogy az igazságosság nemcsak „vé-dőbástya a rossz és a gonosz ellen”, hanem „jelki tartás, amelyet a közhasznúsáért őrünk meg.” „A szabad

35 *A Vergilius-idézetek szerepe Lactantius De mortibus persecutorum című művében.* pp. 285–293.

36 *Szent Jeromos Rufinus elleni védőbeszéde önmagáért I. 18: Órigenész és a hazugság.* pp. 294–299.

37 Horatius nyomán Arany János: Vojtina Ars poeticája.

38 *Szent Ambrus, a szónok.* pp. 300–308.

39 p. 307.

40 p. 311., ill. pp. 309–319.

41 *Hieronymus Vita Paulijának viszonya Athanasziosz Vita Antonijához.* pp. 320–329.

42 *Augustinus jel-elméletének terminológiája és funkciója.* pp. 331–342.

43 pp. 343–352.

44 *De doctrina Christiana – A keresztény tanításról.* IV. 2. fej. 3.

45 *Cassiodorus a lélekről és Jóannész Khrüszosztomosz,* pp.355–364.

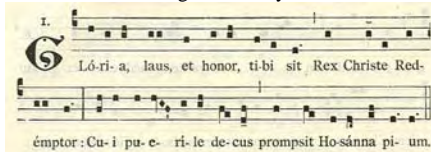
46 p. 357.

akarat pedig nem önkény, hanem a rendezett lélek megnyilatkozása” (Adamik).⁴⁷ Aranyszájú Szent János hatását Cassiodorusra Adamik Tamás nem egyetlen kiragadott példán vizsgálja, hanem a hasonlóságok során keresztül (fogalmi, strukturális, módszertani, szöveggörnyezeti).

Az infotainment műfajt már Tours-i Szent Gergely felfedezte, amikor „szórakoztatva szerette volna tanítani olvasóit a keresztény erkölcsökre”, és „a történetek pajzánosságára helyezte a hangsúlyt” – mutat rá Adamik Tamás következő traktátusa: *Erotika Tours-i Szent Gergely Liber de miraculis beati Andreae apostoli* című művében.⁴⁸ Horror és pornókrimikbe illő kegyetlen és degenerált történetek, szexkihágások sora a *Caliopa, egy gyilkos szeretője* vagy a *fiú a női fürdőben* vagy *Trofima kalandjai a bordélyházban* vagy a *senex fornicator* ('vén kujon'), és így tovább, amelyekben persze a happy end a megtérés András apostol közreműködésével.

*Einhard Vita Caroli magni című művének viszonya Suetonius Divus Augustus című életrajzához*⁴⁹ fejezet is az európai kultúra ókortól a középkorig terjedő folytonosságának bizonyítéka. Egyrészt bemutatja az ókori életrajz-műfaj feléledését a Karoling-reneszánszban, másrészt számtalan, különféle ókori szerzőtől átvett nyelvi fordulat továbbélését is. Bizony hasznunkra válna Cicero ítését elővenni a mai információáradatban: „Ha olyasvalaki írja le gondolatait, aki nem képes azokat elrendezni, szemléletessé tenni, sem gyönyörűséget okozni olvasójának, az bizony féktelenül visszaél az idővel és az irodalommal.”⁵⁰

Egyre inkább érezzük az 1990-es évek óta, mennyire okos volt a kereszténység görög és római inkulturációja, amelyik nem a fűnyíróelven működött, hanem a gondos válogatáson, és amelyik még a Karoling-korban is folytatódott (*Theodulf: Himnusz virágvasárnapra*).⁵¹: „Ámbár sok frivol is van szép szavaik buja leplén, / Mégis igazság, sok, rejlik a leplük alatt” – idézi Adamik Tamás saját fordításában a Mindszenty bíboros sorsához hasonló végzetű Teodulf püspök egyik versét.⁵² Teodulf virágvasárnapi himnusza terjedelmes elemzésének is az a lényege, mint a kötet legtöbb stúdiumának, ti. „hogy Teodulf nyelvileg és tartalmilag [hogyan] hozta összhangba a klasszikus hagyományt a keresztényivel”. Cicero, Tacitus, Catullus és a többi klasszikus szerző fordulatai mesterien ötvöződnek a patrisztikai és az evangéliumi kifejezésekkel. A pogány sportolók dicsőítése Krisztus magasztalásává nemesül: *Gloria laus et honor tibi sit, rex Christe redemptor* – „Dicsőség, dicséret és tisztelet neked, Krisztus, megváltó király.”⁵³

A *Szent István király Intelmei prologusának forrásai* értekezésben a nyugati orientációjú magyar kereszténység kezdeti, és mégis rendkívül igényes latinságú inkulturációjához érkezünk el a kötetben.⁵⁴ Az eddigi kutatás úgyszólván furfangos, fondorlatos, fortélyos kritikái áttekintése után Adamik Tamás egybeveti az Intelmek prologusát pogány római szerzőkkel, például Quintilianusszal, a Karoling-kori királytűkörrrel, a Bibliával és Tertullianusszal kezdődően az ókeresztény írók szövegeivel, mégpedig aggályosan gondos adatolással és elképesztően részletes, kimerítő szókészletvizsgálattal. A behasonlítások még az eredeti szöveg helyreállításában is gyümölcsözőek. Nagylegzetű és egyúttal lélegzetelállító írása ez Adamik Tamásnak. Csak kemény idegzetű, hétr próbás filológusoknak ajánlom.

A *Vallás a pogány irodalomban* I. rész, a *Vallás az ókeresztény irodalomban* II. rész és a *Vallás a középkorban* III. rész után a kötetben eljutunk az utolsó, a *Vallás a magyar irodalomban* IV. részhez.

A 19. században a katolikus egyház tiltotta, hogy templomokban énekeljék Kölcsey Himnuszát, mert teológiának értelmezték a költői sorokat: „Megbűnhődte már e nép / A múltat s jövőndőt!” Grotteszk módon a 20. század második felében viszont csak a templomokban énekeltek, az álszemérmes kommunista diktatúra nem engedte énekelni, és utódja, az Európai Parlament képmutató képviselői és a brüsszeli farizeusbiztosok sem engednek, lévén szintén funkcionális analfabéták, ti. a költői kezdetet, az európai toposzt, „Isten, áldd meg a magyart” (vö. „God save the king”, „Gott erhalte ...”) prúd ateizmussal teológiának vették. Magam is évtizedekig fintorogtam a „jó kedvvel, bőséggel” kifejezésen, hiszen az nem más, mint a *panem et circensem* fordított sorrendű fordítása! – gondoltam, míg nem A. Molnár Ferenc helyre nem rakta jelentésében és grammatikájában, vagyis a régi magyarban a jelentése: *kegyesen, bőségesen*.⁵⁵ Az elmúlt évtizedek oktatásában ugyancsak

47 p. 359–360.

48 pp. 365–375.

49 pp. 376–384.

50 p. 376–377.

51 pp. 385–398.

52 p. 387.

53 p. 389. stb.

54 pp. 399–423.

55 p. 429.

meggyérült a magyarságismeret. A fiatalabb nemzedékek fogyatkozó milliói, százezrei, ezrei nem tudják el-énekelni a magyar himnuszt, még az első versszakot sem. Minden eddiginél égetőbb tehát, hogy Adamik Tamás átfogó (magyar és világirodalom-történeti, nyelvészeti, stilisztikai, filológiai, etimológiai stb.) értelmezést és forráskutatást nyújtott *Kölcey: Himnusz; korok és értelmezések* címmel.⁵⁶

A *vallási tolerancia nyomai a magyar irodalomban* a kötet olvasásakor eddigre már megszokott nagy és szép ívű, a világirodalomra is kitekintő, provincializmustól mentes, összehasonlító stilisztikai elemzés Vörösmarty Mihály, Mikes Kelemen és Temesvári Pelbárt eltérő műfajú, de azonos témájú írásáról, a vallási türelmet szélsőséges történettel bemutató, az Istent átkozó imát hajtogató remetéről.⁵⁷

A *szabadság értelmezése az ókortól Rudolf Steinerig* a mai európai társadalom görcsös szabadságfelfogását talán a legidősebben érintő és helyreigazító, az antik filozófiai gyökerekből sarjadó, józan biztonsággal kalauzoló, de eközben mégis vívódó elmélkedés,⁵⁸ amelyet így foglalhatunk össze: „A szabad emberek ... elé a legfőbb korlátot, a legsúlyosabb kötelezettségeket éppen a szabadsággal járó felelősség állítja”.⁵⁹

A korábbi fejezetek hasonló eljárása után nem lepődünk meg az *Orfeusz alakja a világ- és magyar irodalomban* monografikus szírványívén, amelyik a Kr. e. 6. századi görög irodalomtól és régészettől a római irodalomra keresztül, át a korai kereszténységen és a középkori kultúrára az európai reneszánszig és a 20. századi Európa irodalmi és filmművészetéig húzódik, miközben érinti a 18–19–20. századi magyar költészetet és Kerényi Károly ókortudós gondolatébresztését.⁶⁰ Mindez azért, mert „az Orpheusz-mítosz a vigasztalás, a remény forrása” az emberiségnek.⁶¹

A magyar kultúrában fel nem mérhető jelentőségéhez képest szégyenletesen elhanyagolt terület Kölcey Parainesisé. Ezt pótolja a kötet utolsó széles látókörű opusa: *Kölcey Parainesisének felépítése, forrásai és üzenete*.⁶² Vajon kilátástalan válságban volna-e a magyar társadalom, és főként a magyar oktatásügy, ha az ókori mintáit is fölülmúló Parainesis volna az alkotmánya?⁶³ Adamik Tamás foglalatossága a Parainesiszel azt válaszolja, hogy egész biztosan nem. Antik forrásaival a Parainesis pótolná a társadalomban hiányzó antik műveltséget, és vele együtt visszazáraztatná nekünk az alapjait vesztett európai kultúrát is. Megadná az élethosszig tanulás értelmét, újratemetné a keresztény humanizmussal beoltott „derék, beszédben jártas” antik–modern polgári ideált. A Parainesis istenhite értelmességet oltana az értelmetlen és az embernek elkerülhetetlen szenvedésébe. A tömegesen és sokkolóan agresszív, szorongó, depressziós, kezelhetetlen, nyugtalan, figyelni-tanulni-gondolkodni képtelen, de törni-zúzni-gyilkolni képes, indulatos, rosszkedvű, érzelmileg sérült, kábítószerező-alkoholizáló, stresszes, hiszterizált, mediatizált, internetizált, nevelés helyett kemikalizált, néha még az iskolában-tankönyvekben is butított, felelőtlen, fegyelmetlen, jövőtlen, az államadósság által majdan felfalt ifjúságunk – és akkor felsorolásom még csak a jéghegy csúcsa –, szóval ifjúságunk ismét „szeregett gyermekké” válna. „Szeregett gyermek”, ahogyan Kölcey búcsúzik „remekbe szabott” buzdításában, Parainesisében.⁶⁴

Ha keressük, mi az, ami a majd háromezer évet átölelő *Sanctissima religio* kötetnek az utóbbi három és fél évtized alatt született tanulmányait összeköti, akkor az az embernek szerelem-, művészet- és istenszükséglete.⁶⁵ A sokoldalú fejtegetések tanulsága pedig – foszlányismeretekre széthullt globalizált világunknak, amelyben az összefüggések lényegtelené nyomorodtak –, az, hogy a három emberi szükséglet – szerelem, művészet, vallás – mind gyökerében, mind jellegében azonos, „minden tartós emberi érték foglalatja” (Adamik Tamás), amelyik 'elkülöníti', 'eltávolítja'⁶⁶ a többi állatfajtól, vagyis az evolúció során ezzel lett az ember emberré. A többi élőlényrel szemben csak az ember képes arra, hogy szívbeli kitérüléssel és elmondhatatlan édességgel fusson életútját ebben a háromságos harmóniában.⁶⁷ A szerelem, a művészet és az Isten misztériumnak az ízelésére és belátására csak az ember képes: a homo sapiens sapiens.⁶⁸ Ez a világban a létező legértékesebb 'összveszedettség'⁶⁹, magyarul: sanctissima religio.

Bencze Lóránt

56 pp. 427–440.

57 pp. 441–459.

58 pp. 460–473.

59 Csébfalvi Károly matematikus nyomán az egykori Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola 1994-es küldetésnyilatkozatából.

60 pp. 474–493.

61 p. 493.

62 pp. 494–505.

63 Vö. p. 505.

64 p. 505.

65 p. 157.

66 Vö. a latin *religio* ('vallás') egyik szómagyarázatával: *relego* – 'elkülönít', 'eltávolít'.

67 „... dilatato corde, inenarrabili dilectionis dulcedine curritur”: Benedekregula. Prologus 124–125.

68 Vö. a latin *sapio* ige első jelentésével: 'ízlel' – ebből a 'belát', 'okos', 'bölc's' jelentéssel.

69 Vö. a latin *sanctus* – 'szent' egyik jelentésével: értékes, és a latin *religio* ('vallás') másik szómagyarázatával: *relego/religio* – 'összeköt'.

ÖTLETTÁR

Rovatvezető: Raátz Judit (Gödöllő, Lovarda u. 28. 2100)

A retorika tanításakor alkalmazhatjuk Bódi Ágnes leendő magyartanárr érdekes, az irodalmat és a nyelvtant integráló ötletét.

George Orwell *Állatfarm* című műve az integrált irodalmi és nyelvi nevelésre kínál kitűnő alkalmat. Megfelelő mű arra, hogy a kötelező olvasmányok mellett, például az utópia – ellenutópia fogalmával kapcsolatban fakultatív olvasmányként felkeltse a diákok érdeklődését. Érdemes 10. osztályban, *Az ember tragédiája* mellé beilleszteni mint tipikus ellenutópiát.

Rövid terjedelmének köszönhetően akár az egész szöveg feladható plusz olvasmányként, de részleteivel is érdemes foglalkozni. A szintén 10. osztályban feldolgozandó retorika témakörben Az Órnagy beszéde például alkalmas a szónoki beszéd részeinek, a beszéd típusainak, illetve a retorikai eszközöknek a bemutatására. Amikor már irodalomból megismerték a diákok ezt a művet, tehát már olvasták, ismerik a regényben szereplő beszédet, akkor csoportmunkában feldolgozhatjuk az Órnagy beszédét az egyik bevezető retorikai órán. Minden csoport kap egy kis kártyát az alábbi megfigyelési szempontokkal:

Ismeret: A szónoki beszéd hagyományos részei: bevezetés, elbeszélés, tétel, bizonyítás, cáfolás, befejezés.

Feladat: Húzd alá azokat, amelyek szerepeltek az Órnagy beszédében! Jegyezd le néhány tipikus, az adott részre jellemző mondatot, szófordulatot!

Ismeret: Beszédfajták: törvényszéki beszéd, politikai szónoki beszéd, egyházi szónoki beszéd

Feladat: Melyik kategóriába tartozik az Órnagy beszéde? Választásodat indokold is! Jegyezd le néhány, erre a szónoklattípusra jellemző mondatot, szófordulatot!

Ismeret: Stílusesszéközök: ismétlés, halmazás, felsorolás, költői kérdés, ellentét, metafora, felkiáltás, felszólítás

Feladat: Milyen hatáskeltő eszközökkel találkozhatunk az Órnagy beszédében? Húzd át azt, amelyik nem jelenik meg! A többire jegyezd le egy-egy példát!

A beszéd bemutatása, megismerése történhet felolvasással is, de hatásosabb lehet, ha az interneten található elérhető animációs film részletét játsszuk be.

Elérhetőség: <http://www.youtube.com/watch?v=IXrnxdTTS8>, a beszéd a 6.40 percnél kezdődik.

Amikor a csoportok megbeszélték a saját feladatukat, odaadhatjuk nekik a mindhárom feladatot tartalmazó feladatlapot, és egy közös megbeszélés során mindenki egyénileg lejegyezheti a helyes megoldásokat. Így mindenkinél lesz egy vázlata a retorika legfontosabb témaköreiből (a szónoki beszéd részei és fajtái, a retorikai eszközök), ráadásul találkoztak már egy beszéddel, és elemezték is.

Az óra folytatásaként, a retorikai ismeretek elsajátítása után az eddigi szempontok alapján összehasonlíthatjuk a filmben és a kisregényben megjelenő beszédet. Ez a levezető, összefoglaló óra mozgósítja a diákok mozgókép- és médiaismereteit, gyakorolhatják a mozgóképről való beszédmódot is.

Azt gondolom, hogy Orwell *Állatfarm* című műve amellel, hogy alkalmas az olvasás megszeretetésére, az anyanyelvi nevelés terén is sok lehetőséget kínál.

Várjuk ötleteiteket. Levelüket az alábbi módokon folyamatosan küldhetik a rovatvezető címére: 1. postai úton: Raátz Judit 2100 Gödöllő, Lovarda u. 28. 2. Ímélen: raatz.judit@vnet.hu.

ÉRTÉKES ÉS SZÉP KÖNYVEK!
TREZOR KIADÓ

1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: 363-0276 * E-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Az alábbi könyvek megrendelhetők levélben, telefonon, telefaxon vagy elektronikus postán, illetve hétfőtől péntekig 9–16 óra között (előzetes telefon egyeztetés alapján) személyesen is megvásárolhatók a fenti címen.

A MAGYAR NYELV KÖNYVE

Szerkesztette: A. Jászó Anna

24 cm, 824 oldal, ára 3780 Ft

**ÚJ UTAK AZ ANYANYELVI NEVELÉSBEN ÉS
A PEDAGÓGUSKÉPZÉSBEN (Tanulmányok)**

24 cm, 172 oldal, ára 2415 Ft

A SZÓKÉPEK ÉS A SZÓNOKI BESZÉD

Retorikai tanulmányok és a 6. Kossuth-szónokverseny anyaga.

24 cm, 284 oldal, ára 2520 Ft

Demeter Katalin: ÉRTÉKŐRZÉS (Tanulmányok)

20 cm, 192 oldal, ára 2520 Ft

Hegedüs Géza: VILÁGIRODALMI ARCKÉPCSARNOK I–II.

200 külföldi író portréja Homérosztól Dürrenmattig.

Két kötet, 24 cm, 764 oldal, ára kötve, védőborítóval 1562 Ft

**Hegedüs Géza: AZ EURÓPAI GONDOLKODÁS
ÉVEZREDEI**

24 cm, 288 oldal, ára kötve, védőborítóval 625 Ft

Hegedüs Géza: A SZÉPIRODALOM MŰFAJAI

24 cm, 168 oldal, ára kötve, védőborítóval 750 Ft

Marshall McLuhan: A GUTENBERG-GALAXIS

A tipográfiai ember létrejötte

24 cm, 332 oldal, ára kötve, védőborítóval 3920 Ft

L. Sz. Vigotszkij: GONDOLKODÁS ÉS BESZÉD

24 cm, 420 oldal, ára kötve, védőborítóval 2900 Ft

Hegedüs Géza: A HALHATATLAN HAMISJÁTÉKOS

Színes, szórakoztató, rövid művelődéstörténeti írások. 21 cm, 152 oldal, ára 448 Ft

Benczik Vilmos: JEL, HANG, ÍRÁS

Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez

24 cm, 287 oldal, ára 2310 Ft

Benczik Vilmos: NYELV, ÍRÁS, IRODALOM

kommunikációelméleti megközelítésben

24 cm, 332 oldal, ára 2240 Ft

CS. NAGY-TANKÖNYVCSALÁD: elsőtől nyolcadikig... és tovább!

TREZOR KIADÓ, 1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: 363-0276

E-mail: trezorkiado@t-online.hu * Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

A könyvek megrendelhetők postai szállításra levélben, telefonon, telefaxon vagy elektronikus postán, illetve előzetes telefonos egyeztetés alapján személyesen megvásárolhatók a fenti címen.